Львівський торговельно-економічний університет
Кафедра міжнародних економічних відносин

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

Напрями активізації діяльності вітчизняних експортерів на міжнародних ринках продукції АПК

Виконала: здобувачка вищої освіти
ступеня магістра ОПП "Міжнародні
економічні відносини"
спеціальності 292 "Міжнародні
економічні відносини"
Шумська Єлизавета Орестівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

_____
(підпис)

Науковий керівник:
проф., к.е.н. Семів С. Р.
(вчене звання, прізвище та ініціали)

_____
(підпис)

Львів – 2024

АНОТАЦІЯ

Шумська Є.О. Напрями активізації діяльності вітчизняних експортерів на міжнародних ринках продукції АПК. - Рукопис

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня «магістр» за освітньо-професійною програмою «Міжнародні економічні відносини» зі спеціальності «Міжнародні економічні відносини». – Львівський торговельно-економічний університет. Львів. 2024.

У роботі розглянуто теоретичні засади дослідження конкурентоспроможності агропромислових підприємств в умовах міжнародної інтеграції. Досліджено методичні підходи до аналізу міжнародної конкурентоспроможності підприємств АПК. Проаналізовано інституційні аспекти розвитку вітчизняного аграрного експорту в умовах євроінтеграції. Розглянуто тенденції та проблеми розвитку вітчизняного експорту продукції АПК. Подано емпіричну оцінку факторів конкурентоспроможності вітчизняних підприємств АПК на європейському ринку. Проведено аналіз інфраструктурних чинників посилення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняного АПК. Сформовано перспективи розвитку вітчизняного експорту продукції АПК в умовах ВЗВТ. Запропоновано механізми посилення конкурентоспроможності вітчизняних агропромислових підприємств на ринках зарубіжних країн.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, міжнародний ринок, експорт, конкурентоспроможність, зовнішньоекономічна діяльність, зона вільної торгівлі, експортний потенціал, інституційне забезпечення.

ANNOTATION

Shumska Y.O. Directions for intensifying the activities of Domestic Exporters in the International Markets of Agricultural Products. – Manuscript.

Qualification thesis for obtaining a higher master degree in the Educational-Professional Program «International Economic Relations» in the Specialty «International Economic Relations». – Lviv University of Trade and Economics. Lviv. 2024.

The work considers the theoretical foundations of studying the competitiveness of agricultural enterprises in the context of international integration. Methodical approaches to the analysis of international competitiveness of agricultural enterprises are researched. The institutional aspects of the development of domestic agricultural exports in the context of European integration are analyzed. The tendencies and problems of development of domestic exports of agricultural products are considered. An empirical assessment of the factors of competitiveness of domestic agricultural enterprises in the European market is submitted. The infrastructural factors of strengthening the international competitiveness of the domestic agro-industrial complex are analyzed. Prospects for the development of domestic exports of agricultural products in the context of the DCFTA are formed. Mechanisms for strengthening the competitiveness of domestic agricultural enterprises in the markets of foreign countries are proposed.

Key words: agro-industrial complex, international market, export, competitiveness, foreign economic activity, free trade zone, export potential, institutional support.

ЗМІСТ

ВСТУП…… 5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АПК УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ…….…… 9
1.1. Теоретичні засади дослідження конкурентоспроможності агропромислових підприємств в умовах міжнародної інтеграції ……. 9
1.2. Методичні підходи до аналізу міжнародної конкурентоспроможності підприємств АПК …….. 21
1.3. Інституційні аспекти розвитку вітчизняного аграрного експорту в умовах євроінтеграції……. 33
Висновки до розділу……... 44

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ЕКСПОРТУ ПРОДУКЦІЇ АПК В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ.....……... 46
2.1. Тенденції та проблеми розвитку вітчизняного експорту продукції АПК..... 46
2.2. Емпірична оцінка факторів конкурентоспроможності вітчизняних підприємств АПК на європейському ринку ……..…….. 56
2.3. Аналіз інфраструктурних чинників посилення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняного АПК…….. 67
Висновки до розділу……... 79

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ТА МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ЕКСПОРТУ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ …… 83
3.1. Перспективи розвитку вітчизняного експорту продукції АПК в умовах ВЗВТ……..…… 83
3.2. Механізми посилення конкурентоспроможності вітчизняних агропромислових підприємств на ринках зарубіжних країн .....…….. 91
Висновки до розділу…….. 102

ВИСНОВКИ……. 105
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……. 109
ДОДАТКИ……. 122

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогодні агропромисловий комплекс (АПК) є одним із найважливіших секторів економіки України. Адже саме в агарному секторі формується головна частина агропродовольчих ресурсів та близько трьох чвертей роздрібного товарообігу. Окрім того, що аграрні підприємства вносять значний внесок у процеси розвитку галузі та економіки держави загалом, АПК України також є одним із найсуттєвіших елементів економічної системи більшості країн світу з розвинутою ринковою економікою. Протягом останніх декількох років Україна закріпила остаточно за собою статус світового лідера у сфері виробництва та експорту сільськогосподарської продукції.

Проте, одним із найважливіших досягнень останніх декількох років стало розширення присутності українських компаній на продовольчому ринку ЄС. Слідом за українським зерном на європейському ринку почали з'являтися продукти харчування українського виробництва. Після приєднання до Зони вільної торгівлі ЄС, європейські країни все більше зацікавлюються у вітчизняній аграрній продукції, але у цій сфері існують чіткі правила і стандарти. Проблеми європейської економічної інтеграції є тісно пов'язаними з міжнародною торгівлею, що є невід'ємною складовою процесів глобалізації, оскільки може суттєво впливати на товарну та географічну структури імпорту й експорту. Внаслідок зростання рівня відкритості ринків постають принципово нові вимоги щодо якості аграрних товарів національних виробників. Розвиток експортного потенціалу агарарної продукції стає передумовою зростання економіки загалом, що передбачає, зокрема, підвищення рівня кваліфікації персоналу і якісні зміни системи маркетингу. У післявоєнний період Україні буде необхідно щонайменше 2–3 роки щоби досягнути отримання виходу на європейський ринок за всіма видами продукції АПК. І ця системна робота передбачає прийняття

необхідних законодавчих актів і вдосконалення вже існуючих бізнес-практик в АПК. Вказане обумовило актуальність і вибір теми даного дослідження.

Різноманітні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК в умовах євроінтеграції розглядаються в роботах вітчизняних науковців: В.К. Збарського, В.І. Богачова, П.М. Макаренка, П.К. Канінського, В.П. Рябоконя, П.І. Островського, В.Г. Ткаченко, П.Т. Саблука, О.М. Шпичака, Ф.І. Шаркова та ін. Вплив на рівень конкурентоспроможності підприємств процесів євроінтеграції досліджується і зарубіжними науковцями Д. Ментлом, Л. Майлсом, Ф. Котлером, Г. Мартіном та ін. Проте динамічність зміни умов роботи компаній під впливом факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, обумовлюють доцільність пошуку конкурентних переваг, що відповідають сучасним процесам євроінтеграції.

Постійні зміни в АПК, зокрема ті, які виникли внаслідок повномасштабного вторгнення в Україні, масштабність та неоднозначність впливу процесів євроінтеграції на діяльність вітчизняних компаній, необхідність розробки методичного супроводу процесів посилення конкурентоспроможності компаній АПК в умовах функціонування Зони вільної торгівлі ЄС зумовили актуальність, важливість та практичну значущість даного напряму дослідження.

Мета та завдання дослідження. Мета кваліфікаційної роботи полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні та розробці практичних механізмів посилення конкурентоспроможності українських підприємств на європейському ринку продукції АПК.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких **завдань**:

- узагальнити теоретичні засади дослідження конкурентоспроможності агропромислових підприємств в умовах міжнародної інтеграції;

- дослідити вимоги ЄС до функціонування ринків агропродовольчої продукції;

- систематизувати інституційні аспекти розвитку вітчизняного аграрного експорту в умовах євроінтеграції;

- проаналізувати тенденції та проблеми розвитку вітчизняного експорту продукції АПК до ЄС;

- здійснити емпіричну оцінку факторів конкурентоспроможності вітчизняних підприємств АПК на європейському ринку;

- проаналізувати інфраструктурні чинники посилення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняного АПК;

- окреслити стратегічні напрями розвитку вітчизняного експорту продукції АПК в умовах ВЗВТ;

- розробити пропозиції щодо розвитку інституційного забезпечення розвитку вітчизняного експорту продукції АПК до ЄС.

Об'єкт дослідження – процеси посилення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств АПК в умовах фунціонування Зони вільної торгівлі України з ЄС.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні та прикладні основи, інструменти та механізмим розвитку конкурентоспроможного АПК в умовах євроінтеграції України.

Методи дослідження. Теоретико-методологічним базисом кваліфікаційної роботи є спеціальні і загальнонаукові методи дослідження, що базуються на сучасних дослідницьких засадах економічної, управлінської та споріднених з ними наук. У процесі проведення дослідження було використано такі методи, як: наукової дедукції та індукції – при аналізі сутнісних характеристик та з'ясуванні економічної природи категорії «конкурентоспроможність» у процесі євроінтеграції; логічний та історичний методи – при дослідженні еволюції розвитку понять конкурентних переваг, конкурентоспроможності та їх окремих складових, розвитку господарської діяльності аграрних підприємств; абстрактно-логічний – у процесі теоретичного узагальнення і окреслення висновків; методи порівнянь та синтезу – у процесі виявлення характерних особливостей розвитку діяльності

підприємств АПК в умовах євроінтеграції; кореляційно-регресійного аналізу – у процесі визначення й оцінки можливостей щодо посилення конкурентоспроможності; методи економіко-математичного моделювання – у процесі моделювання впливу процесів євроінтеграції на вітчизняний АПК.

Теоретичною основою проведення дослідження виступили праці провідних зарубіжних і вітчизняних науковців з питань посилення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору в євроінтеграційних умовах.

Інформаційною базою дослідження є нормативні матеріали виконавчої та законодавчої влади; статистичні дані Державної служби статистики України; наукові роботи провідних зарубіжних та українських вчених; інформація про діяльність агропромислових підприємств України та європейських країн; періодичні наукові видання та аналітичні звіти міжнародних (зокрема) європейських інституцій.

Практичне значення отриманих результатів. Розроблені в кваліфікаційній роботі інструменти, підходи та отримані результати формують концептуальну основу посилення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств АПК в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів. Розроблені методологічні та теоретичні положення є логічно доведеними до рівня конкретних пропозицій, що придатні для впровадження у практику управління аграрними підприємствами.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який включає 116 найменувань та 4 додатки. Матеріали кваліфікаційної роботи містять 12 таблиць та 16 рисунків.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АПК УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

1.1. Теоретичні засади дослідження конкурентоспроможності агропромислових підприємств в умовах міжнародної інтеграції

Важливість розвитку агропромислового комплексу (АПК) в національній економіці обумовлюється винятковим значенням й незамінністю продукції сільського господарства у життєдіяльності людини та суспільства. Аграрний сектор в Україні є однією з головних бюджетоутворюючих сфер економіки, має достатні резерви для посилення експортного потенціалу держави, розвитку інших галузей, що постачають засоби виробництва та споживають вироблену продукцію сільського господарства в якості сировини, а також для реалізації ініціатив приватних селянських господарств у сфері підприємництва.

Про високий рівень важливості підвищення конкурентоспроможності вітчизняного АПК в умовах поглиблення євроінтеграції свідчить те, що дана проблематика піднімається у численних вітчизняних стратегічних програмах економічного розвитку країни. Зокрема, у «Посланні Президента до Верховної ради України у 2022 р.» [3] передбачається посилення конкурентоспроможності АПК на європейському ринку та підвищення продовольчої безпеки країни. Особливо це питання стає актуальним в умовах російської агресії, коли ворог блокує українські порти і заважає експорту найголовніших продуктів українського аграрного експорту.

Міністерство аграрної політики головним пріоритетом своєї діяльності визначає перетворення АПК на конкурентоспроможний, високоефективний на зовнішньому та внутрішньому ринках сектор економіки, при цьому

потрібно враховувати національні пріоритети і необхідність поглиблення інтеграції України до ЄС.

Питання посилення конкурентоспроможності АПК України в умовах поглиблення євроінтеграції досліджували такі вітчизняні вчені, як В.Г. Андрійчук [5], В.В. Апопій [8], О.В. Березін [13], В.М. Геєць [53], А.С. Даниленко [23], М.І. Долішній [69], Ю.С. Коваленко [72], І. І. Лукінов [71], Т.О. Осташко [57], Б. Й. Пасхавер [61], П.Т. Саблук [73], В.О. Точилін [87], В. М. Трегобчук [88], О.Г. Шпикуляк [99], О.М. Шпичак [101] та інші.

Водночас поза увагою науковців залишається поглиблений розгляд питань підвищення конкурентоспроможності вітчизняної агропромислової сфери в умовах лібералізації зовнішньоторгівельного режиму з врахуванням євроінтеграційних пріоритетів України. Доцільно наголосити, що конкурентоспроможний АПК, який всебічно гарантує економічну безпеку держави та використовує потенціал транснаціоналізацій, є передумовою сталого суспільного розвитку та підвищення позицій держави на міжнародній арені.

На думку В. О. Точиліна [87, с. 124], категорія конкурентоспроможності АПК в умовах лібералізації ЗЕД в аграрній сфері економіки набуває глобального характеру. Лише висококонкурентоспроможна галузь може виготовляти продукцію, що відповідає вимогам європейських стандартів, реалізувати її не лише на внутрішньому, але й на європейських ринках, використовувати всі преваги міжнародного співробітництва в аграрному бізнесі. Конкурентоспроможність АПК є по суті концентрованим виразом сукупності його потенційних можливостей та резервів щодо виробництва та реалізації на ринку якісної сільськогосподарської продукцію (спеціалізації та диверсифікації виробництва, ресурсного потенціалу, інновацій, управління та організації). При цьому рівень конкурентоспроможності може бути виявлений через порівняння аграрних компаній галузі у межах регіонів, країн, європейського та світового ринків.

Основоположник концепції конкурентоспроможності Майкл Портер [63; 64] визначає явище конкуренції як головний рушійний елемент ринку, що розвивається за законами попиту та пропозиції і служить більш кращому забезпеченню ринку необхідними товарами, а також як важливу рушійну силу розвитку економічних систем, складову їх господарського механізму та економічний закон об'єктивного характеру для розвинутого товарного виробництва. Отже, можна стверджувати, що конкуренція є легалізованою, цивілізованою формою боротьби за існування на ринку і одним з найдієвіших інструментів регулювання та відбору у ринковій економіці.

На думку П. Т. Саблука [71, с. 44], конкурентоспроможність в АПК відзначається сукупністю показників розвитку галузі і діяльності виробничих організацій (структур), які визначають їх стабільне зростання, розвиток та успіх у конкурентній боротьбі на зовнішньому та внутрішньому ринках. Вона оцінюється ступенем конкурентоспроможності окремих його компаній та їх виробленої продукції. Конкурентоспроможність компанії – це їх комплексна порівняльна характеристика, яка відображає рівень переваг у сукупності показників оцінювання діяльності компанії, які визначають її ефективність на певному ринку за визначений проміжок часу стосовно сукупності показників компаній-конкурентів. Конкурентоспроможність товарної продукції – це порівняльні характеристики, що визначають відмінності аналізованої продукції у порівнянні з аналогами конкурентів і містить комплексну оцінку сукупності її властивостей у контексті виявлення вимог ринку та якостей інших товарів. Отже, між поняттями конкурентоспроможності підприємства, продукції і виробництва в аграрній сфері існує тісний взаємозв'язок та значна взаємозалежність. Основою такого зв’язку є конкурентоспроможність виробленої в АПК продукції.

Т.О. Осташко [57, с. 22] відзначає, що для оцінки критеріїв конкурентоспроможності АПК потрібно використати 2 основні підходи – функціональний і структурний. Відповідно до функціонального методу більш конкурентоспроможними є ті формування, де краще організовані процеси

виробництва та збут продукції, ефективніше управління фінансами. Відповідно до структурного підходу оцінювати становище можна за ступенем монополізації галузі, тобто за рівнем концентрації капіталу, виробництва та бар'єрів для компаній, що входять до галузевого ринку.

Г. Я. Антонюк [6, с. 8] обгрунтовує сукупність факторів впливу на рівень конкурентоспроможності аграрної сфери з огляду на євроінтеграційні процеси (рис. 1.1). Відповідно до запропонованого підходу фактори конкурентоспроможності АПК об’єднані у 3 групи: макроекономічні, що не підпадають під безпосередній вплив суб’єктів ринку, бо визначаються ринковим середовищем у країні та державною політикою; мезорівня, що прямо впливають на рівень ефективності функціонування аграрної галузі; мікрорівня, що формуються суб’єктами ринку безпосередньо у процесі їх операційної діяльності.

На думку С. Р. Семіва [76, с. 180], сьогодні постають значні загрози для конкурентоспроможності, що стоять перед АПК в умовах поглиблення співробітництва в межах створення Всеосяжної зони вільної торгівлі України з Євросоюзом. В цих умовах серед теоретичних інструментів вивчення методів забезпечення конкурентоспроможності аграрних компаній одним з найбільш дієвих та найперспективніших інструментів є агропромислова інтеграція. Інтегровані структури передусім передбачають об’єднання господарських інтересів суб’єктів ринку аграрної продукції: заготівельних організацій, виробників, переробних компаній, торговельних організацій. Найбільш ефективними формами даних об’єднань є кластери і мережі. Головні перевага кластерної форми інтегрованого об’єднання – можливість налагоджування зв’язків не лише між виробниками продукції та переробними компаніями, але і співпраця з дослідницькими інституціями, агентствами зі стандартизації, вищими навчальними закладами та науковими установами, галузевими асоціаціями, торговельними об’єднаннями тощо [75, с. 81].

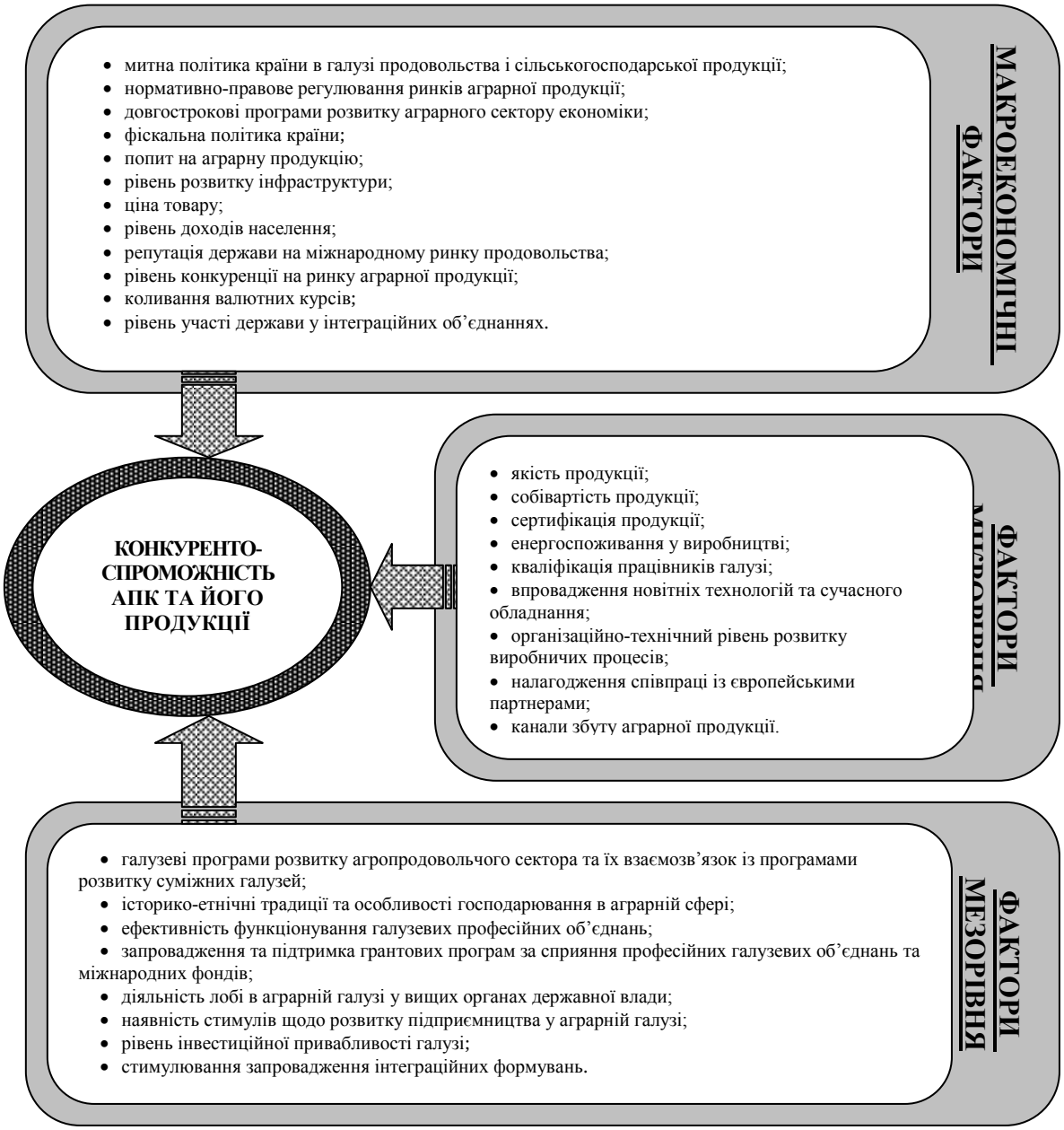

Рис. 1.1. Фактори конкурентоспроможності вітчизняних підприємств АПК в умовах поглиблення євроінтеграції

За: [6, с. 8]

Вітчизняні вчені [8; 13; 52; 57; 86] переконливо роблять висновок, що ринок аграрної продукції має цілий ряд характерних особливостей, врахування котрих є важливим для посилення високої конкурентоспроможності усіх його суб'єктів на європейському ринку. До таких чинників та особливостей потрібно віднести такі:

– Значний рівень залежності пропозиції на аграрному ринку від природно-кліматичних умов. Внаслідок низького рівня еластичності попиту на агропродовольчі товари, на цьому ринку виникає ситуація парадоксального характеру, коли може бути краще для всієї сукупності аграрних товаровиробників, коли погодні умови є несприятливими і урожай – низьким. Це пояснюється тим, що за високих врожаїв у ситуації нееластичності попиту, стають меншими доходи товарних виробників, що зумовлює спроби обмеження загального обсягу пропозиції;

– на аграрному ринку реалізується товар першочергової потреби – продовольство, яке має вкрай важливе значення для існування людства. Тому цей ринок потрапив у сферу не лише соціальних та економічних, але і політичних інтересів глобального суспільства;

– на функціонування аграрного ринку мають вплив рівень сезонності виробництва аграрної продукції та її споживання, що зумовлене біотехнологічним характером сільського господарства;

– інституційний підхід по праву вважається вкрай продуктивним для оцінювання ефективності ринків, їх структурних змін та структурних елементів. З точки зору інституційної теорії, більш ефективний ринок передбачає наявність розвиненої системи інститутів, як формальних так і неформальних, що передбачає низький рівень витрат на трансакції на рівнях індивідуальних контрактів. Українські вчені переконані, що на високий рівень вартості ринкових трансакцій у період формування Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС суттєво вплинули в Україні неформальні фактори, серед яких одним з найбільших був внесок невизначеності щодо майбутнього, що в результаті деформувало поведінку і мотиви учасників ринку;

– агропроаграрний ринок якісно відрізняється серед інших ринків щодо сукупності товарів, які на ньому реалізуються. Вони формують групи харчових продуктів, до яких належать: зерно і хлібопродукти, молоко і молокопродукти, м'ясо і м'ясопродукти, яйця і яйцепродукти, риба і

рибопродукти, цукровий буряк та цукор, кондитерські вироби, олія і олієпродукти, насіння соняшнику, овочі і продовольчі баштанні, фрукти, ягоди і плоди, безалкогольні напої тощо. Дані групи товарів формують основу для відповідних продуктових ринків, що тісно між собою пов'язані через сферу платоспроможного попиту населення на харчові продукти та певний рівень взаємозамінності останніх;

– ринок аграрного продовольства відіграє особливу роль в структурі АПК. Він є головним результатом функціонування переробних галузей та всього сільського господарства та знаходиться у прямій залежності від стану розвитку ринку праці, ринку інвестиційних товарів, ринку землі, ринку фінансів та інших елементів інфраструктури ринку. Рівень його стабільності і насиченості є завданням та метою роботи агропродовольчого комплексу у цілому;

– товари сільського господарства у порівнянні з іншими видами продукції володіють високим рівнем взаємозамінності і у той же час низькою еластичністю за рівнем доходів, а також обумовленності масштабів виробництва не лише за платоспроможним попитом, але і також фізіологічними нормами споживання.

О. Г. Шпикуляк [99, с. 235] визначальною причиною низької конкурентоспроможності АПК на європейському ринку визначає те, що в агропродовольчому секторі України ринкові трансформації почалися і відбувались без комплексної програми Уряду, послідовної державної політики в АПК щодо реформування сільськогосподарського сектора і розвитку прозорого аграрного ринку. На стадії формування ринкових інституцій фактори трансакційних витрат перебувають самі на етапі зародження і тому не можуть забезпечувати ефективність ринків. Тобто, низький рівень стабільності інституційного середовища зумовлює неефективність ринків. Зокрема, вартість витрат трансакційного характеру на аграрному ринку України є дуже високою, що впливає на формування орієнтації ринкових агентів на встановлення короткострокових цілей і,

замість виваженої довгострокової стратегії розвитку, адаптацію до низькоефективної інституційної системи.

С. В. Майстро [52, с. 163-167] звертає увагу на необхідність врахування інноваційних факторів посилення конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектора. На цій тезі зосереджена також увага Л. Г. Чернюка [96], який переконливо доводить, що серед чинників, які визначають рівень конкурентоспроможності АПК, все більшої ваги набувають такі конкурентні переваги як рівень якості інноваційних систем, які є головним фактором розвитку економіки знань, де безперервно комерціалізуються і виникають кластери інноваційних нововведень; ефективність використання людського капіталу; рівень технології; інституційне середовище, що спонукає ринкових суб'єктів до ефективнішої інноваційної діяльності. АПК створює можливості для забезпечення сталих темпів економічного зростання у процесі інтенсивної конвертації наукових знань у новітні технології, а зосередження зусиль державних інституцій на пріоритетних напрямах соціально-економічного та науково-технічного розвитку у межах інноваційних комплексів сприяє стійкому зростанню національної конкурентоспроможності агропродовольчого сектора на світових ринках. Для вітчизняного АПК ключовими інноваційними заходами при цьому стають використання новітніх технологій підвищення рівня врожайності у сфері рослинництва та рівня продуктивності у сфері тваринництва, використання інноваційного технологічного обладнання у процесі збору врожаю, переробці і виробництві продукції сільського господарства, запровадження високоефективних логістичних систем збуту і просування аграрної продукції.

Оцінка рівня конкурентоспроможності аграрної продукції АПК повинна здійснюватись в межах таких етапів (рис. 1.2): 1) аналіз ринку у контексті вибору найконкурентоспроможнішого товару – взірця, в якості бази для порівняння й визначення рівнів конкурентноздатності цього товару;

2) визначення набору параметрів для порівняння загальних товарів; 3) розрахунок інтегральних показників конкурентоспроможності товарів.

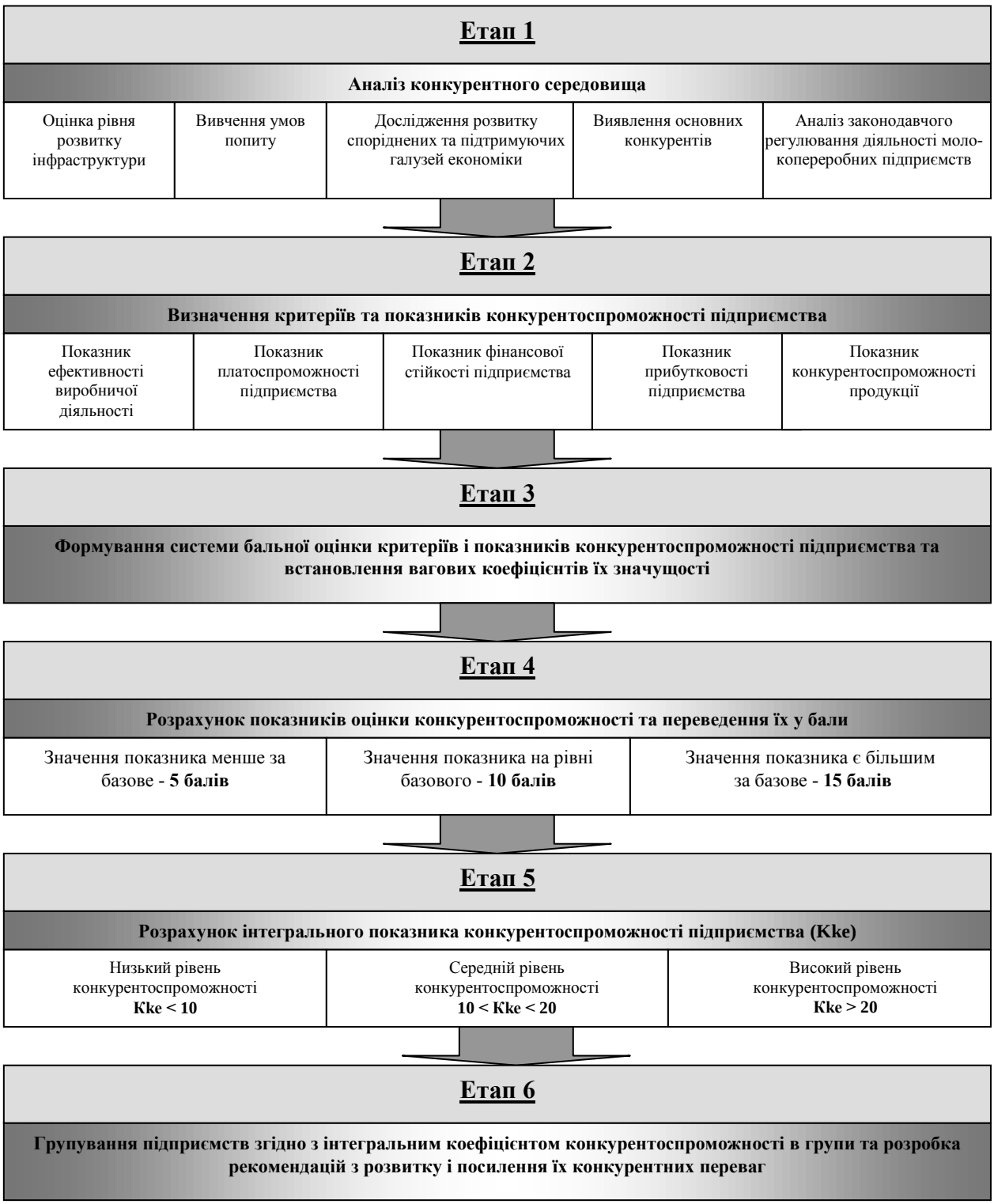

Рис. 1.2. Послідовність оцінки рівня конкурентоспроможності агропромислового підприємства

Складено за: [22]

Як вже зазначалось, оцінки конкурентоспроможності аграрної продукції на світовому рівні проводиться за рахунок порівняння рівня якості власної продукції з товарами-еталонами.

Оцінка конкурентоспроможності продукції АПК дає можливість: відокремити працю виробників продукції від праці підприємців, що займаються її переробкою; виділити причини, які впливають на формування собівартості виготовленої продукції і усунути їх; обґрунтувати показники якості продукції АПК і сформувати ціну сировини та готової продукції; виявити конкурентні аграрні підприємства і намітити заходи по їх підтримці для виходу на міжнародні ринки; прийняти рішення щодо діяльності інших неконкурентоспроможних підприємств АПК.

Як зазначає О. М. Шпичак [101, с. 196], важливим параметрами ринку продукції АПК є низький рівень еластичності попиту на сільськогосподарську продукцію, що як наслідок - має низький рівень еластичності цін, прив'язку попиту до фізіологічних потреб громадян, обмеження попиту у результаті низького рівня купівельної спроможності населення, збільшення попиту на органічну продукцію, вплив кон'юнктури нестійкого характеру на світових ринках. Отже, найбільш важливим елементом аграрного ринку виступає рівень платоспроможного попиту, відносні та абсолютні його показники та характеристики: абсолютні доходи населення та їх динаміка, обсяг на одну особу, рівень достатності за науково обґрунтованими нормами для забезпечення харчування населення, групова та територіальна диференціація. Другою стадією у процесі аналізу рівня конкурентоспроможності АПК є визначення обсягів та методів їх державного регулювання, оскільки від цього у значній мірі залежатиме рівень результативності аграрного ринку. Це питання висвітлюється у праці І. Р. Боднар [12], яка звертає увагу на необхідності ефективної системи співробітництва між державними інституціями й усіма суб’єктами ринку.

Таким чином, формування високої конкурентоспроможності аграрних компаній в умовах євроінтеграції базується на можливості компанії

протистояти впливам елементів і факторів зовнішнього середовища. Множину елементів зовнішнього середовища, яка має вплив на рівень конкурентоспроможності компаній в АПК, можна об'єднати у декілька груп: товарні ринки; державне регулювання; природно-ресурсний потенціал галузі, ринкова інфраструктура; трудові ресурси галузі тощо. Важливим завданням при посиленні конкурентоспроможності є систематизація чинників, що впливають найбільшою мірою на підприємство, його продукцію і діяльність. В сукупності факторів, які впливають на рівень конкурентоспроможності компаній, можна виокремити декілька груп (табл.1.1).

Таблиця 1.1

Основні групи елементів і чинників зовнішнього середовища, що мають вплив на конкурентоспроможність підприємств АПК в умовах євроінтеграції

Елементи зовнішнього середовища	**Фактори, що стримують конкурентоспроможність**	**Фактори, що сприяють посиленню конкурентоспроможності**
Виробнича база	питома вага техніки в активному використанні; знос основних фондів	обсяг капіталовкладень в оновлення основного капіталу; вартість основних виробничих фондів
Ринкова інфраструктура	наявність фінансових організацій; рівень розвитку посередницьких спеціалізованих організацій	стан страхового і банківського обслуговування; високий технічний стан інформаційних комунікацій; насиченість і розгалуженість транспорту
Трудові ресурси	вартість робочої сили; вікова структура населення; міграція робочої сили; рівень завантаження трудових ресурсів	чисельність населення; освітній рівень населення; високий рівень заробітної плати
Ресурсний потенціал	рівень негативного екологічного обтяження	забезпеченість економіки власними природними ресурсами
Державне регулювання економіки	ліцензування видів діяльності; митні обмеження по імпортній продукції; регулювання ціноутворення	реєстрація ТМ, наявність стандартів на продукцію; всебічна підтримка інноваційних процесів; державний контроль за безпекою та доброякісністю продукції; закони про охорону власності

За: побудовано автором

В системі відносин аграрного ринку виділяють 2 складові. Перша з них – гарантія вільної поведінки на ринку аграрних та інших виробників, а також на всіх рівнях покупців, що визначатиме оптимальний рівень співвідношення між попитом та пропозицією. Друга – економічні механізми врегулювання ринку з метою орієнтації на ефективну господарську діяльність і повне урахування інтересів усіх суб'єктів ринку.

Як зазначає С. Р. Семів [75, с. 82], в умовах євроінтеграції вплив державної аграрної політики на структури ринку може здійснюватись за рахунок цін, інвестицій, обсягів виробництва товарної продукції за допомогою субсидій, податків, тарифів, антимонопольної політики, імпортних квот та інших. Держава фактично може виступати суб'єктом аграрного ринку, використовуючи при цьому інтервенції або заставні закупівлі на ринку. Сьогодні з метою підтримки аграрних товаровиробників і процесів регулювання аграрних ринків держава може використовувати такі ефективні інструменти як податкова політика, цінова політика, надання пільгових кредитів, бюджетна підтримка.

Загалом у процесі регулювання аграрних ринків можуть використовуватися принципово 2 важелі - фінансово-економічний та адміністративний. Від останнього державна аграрна політика в Україні на даному етапі не може відмовитись, що призводить до його неефективного розвитку. Це можна пояснити тим, що має місце "... реальне бажання застарілої системи аграрних відносин до самовідновлення і збереження адміністративно-командної економіки". Така невизначеність в державі аграрної політики вимагає глибшого аналізу державного регулювання ринкових процесів. Значні зміни масштабів і методів підтримки агровиробників та державного регулювання аграрного ринку посилились після приєднання України до Зони вільної торгівлі ЄС.

Отже, проблема підвищення конкурентоспроможності агропромислового комплексу в контексті євроінтеграційних процесів є основним завданням соціально-економічної політики будь-якої держави.

Сприятлива макро- та мікроекономічна, фіскальна, регуляторна, інноваційна політика, висока якість освіти й науки закладають фундамент конкурентоспроможності АПК держави. Конкурентоспроможність агропромислового комплексу складається з конкурентоспроможності окремих підприємств та організації взаємозв'язків між ними. Проблема розробки нових підходів стосовно отримання й реалізації конкурентних переваг як окремими підприємствами, так і агропромисловим комплексом держави загалом, на сьогодні заслуговують на особливу увагу.

1.2. Методичні підходи до аналізу міжнародної конкурентоспроможності підприємств АПК

У сучасних умовах питання аналізу конкуренції і конкурентоспроможності підприємств АПК набуває все більш великого значення. Важливо, щоб продукція, вироблена вітчизняними підприємствами була конкурентоспроможною не тільки на внутрішньому ринку, а й на зовнішнішньому. Вона мусить відповідати міжнародним стандартам, чим забезпечить підвищення ролі держави у світі. Через недостатнє використання виробниками класичних методів оцінки ефективності продукції АПК, необхідно запроваджувати і використовувати нові прийоми визначення конкурентоспроможності. Це дасть можливість виявити недоліки у процесі виробництва та реалізації продукції і своєчасно їх усунути. Все це обумовило необхідність проведення даного дослідження.

Конкурентоспроможність може вимірюватись певною групою показників. Може визначатись якісними і вартісними характеристиками, забезпечувати максимальне задоволення конкретної потреби споживача, найбільший для нього корисний ефект. Малиш М. [17] вважає, що конкурентоспроможність характеризується трьома групами показників: технічні, економічні і організаційні. До технічних слід віднести показники,

що визначаються певними нормами, стандартами і технічними рекомендаціями. Економічні фактори визначають в першу чергу витрати споживача на придбання товару та подальші вкладення в його експлуатацію. Організаційні – це умову по дотриманню сервісу підприємством, яке реалізувало даний товар. Додатково виділяють ще дві групи показників конкурентоспроможності: показники зовнішнього формування (тенденції розвитку економіки, ринку, тенденції НТП, коливання кон'юнктури, загроза конкурентів та ін.) і показники якості (ергономічні, патентно-правові, показники безпеки і екології та ін.).

Як вже зазначалось вище, конкурентоспроможність продукції залежить від її якості. В аграрному секторі якість виробленої продукції є одним з першочергових показників оцінки її конкурентоспроможності. Враховуючи специфіку сільського господарства, забезпечити конкурентоспроможність продукції за якістю можна насамперед завдяки осмисленому дотриманню вимог технології виробництва окремих її видів [9, с. 373]. Тож, щоб забезпечити якість продукції необхідно проводити ретельний контроль якості продукції від виробництва до моменту надходження її до споживача, це повинно забезпечуватись категоріями нормативних документів (стандартами, технічними умовами, сертифікатами, свідоцтвами якості тощо) як національними, так і міжнародними.

Крім того, конкурентоспроможність товару слід оцінювати з позиції вигідності для споживача і ефективності для виробника. Дослідження поведінки споживачів показали, що вони купуватимуть той товар, у якого відношення корисного ефекту (P) до витрат на його купівлю і використання (C) є найбільшими порівняно з іншими товарами – аналогами.

$$K = \frac{P}{C} \to max \tag{1.1}$$

Дана методика оцінки конкурентоспроможності для продукції сільського господарство є не дуже вірною. Не для всієї продукції сільського

господарства можна визначити корисний ефект. Тим більше неможливо врахувати витрати на експлуатацію товару даного виду.

Інші автори, враховуючи потреби споживача, пропонують методи оцінки конкурентоспроможності товару за допомогою групового параметричного індексу [68, с. 323]. Для цього необхідно враховувати вплив кількісних і економічних параметрів на конкурентоспроможність продукції. При цьому враховується сукупність кожного параметра окремо з урахуванням сили впливу кожного. Груповий індекс конкурентоспроможності за кількісними параметрами визначається, як:

$$\int n = \sum_{j=1}^{n} a_j i_j, \tag{1.2}$$

де n - число кількісних параметрів, що аналізуються;

a_j - вагомість *j*-го параметричного індексу;

i_j - параметричний індекс *j*-го параметра.

Груповий індекс конкурентоспроможності за економічними параметрами:

$$\int e = \sum_{j=1}^{m} a_j j_j, \tag{1.3}$$

де m - число кількісних параметрів, що аналізуються;

j_j - параметричний індекс *j*-го параметра.

Інтегральний показник конкурентоспроможності дорівнює:

$$K = \frac{\int n}{\int e} \tag{1.4}$$

Тобто сутність даного показника в тому, наскільки кількісні властивості того чи іншого товару задовольняють вкладені економічні цінності в його придбання. Цей метод оцінки конкурентоспроможності необхідно застосовувати при виробництві продукції переробки.

Відповідність товару вимогам ринку, можливість збуту його на конкретному ринку можна визначити, порівнюючи конкурентні товари між

собою. Порівняння з нормативними або базовими параметрами – необхідний елемент оцінки рівня якості будь-якої продукції. При цьому товар-еталон повинен відповідати за всіма параметрами вимогам споживачів. При виборі товару в аграрному секторі слід враховувати вплив технічних і економічних параметрів. При цьому перші складають корисний ефект від використання товару і визначають основні його властивості (цукристість, жирність, вміст мінералів та ін.). Другі визначають набір економічних параметрів товару – витрати на придбання товару та його використання. В якості економічного показника конкурентоспроможності продукції АПК можуть виступати такі, як ціна, собівартість, рівень рентабельності.

Розрахунок інтегрального показника дозволяє визначити максимальний ефект при використанні продукції з урахуванням вкладених на його виробництво коштів. Більшість авторів цей показник визначають за наступную формулою:

$$K = \frac{I_t}{I_e}, \tag{1.5}$$

де: K – інтегральний показник конкурентоспроможності;

I_t – показник конкурентоспроможності за технічними параметрами;

I_e – показник конкурентоспроможності по економічним параметрам.

Це зведений показник, який синтезує одиничні та відображає рівень конкурентоспроможності за однаковими групами параметрів (економічних, техніко- технологічних, організаційних, екологічних та ін.). При зростанні індексу I_t конкурентоспроможність знижується, а при збільшенні I_e – знижується.

Таким чином, якщо K більше одиниці, то досліджуваний товар переважає по конкурентоспроможності товар-аналог, якщо менше одиниці - поступається по своїм властивостям. Якщо дорівнює одиниці, то знаходиться на одному рівні з товаром-конкурентом. На конкурентоспроможність

продукції, крім вище вказаних параметрів, впливають також нормативні фактори для розрахунку яких слід використати наступну формулу:

$$K = I_n \frac{I_t}{I_e}, \tag{1.6}$$

де: I_n – груповий показник конкурентоспроможності за нормативними параметрами.

При цьому останній визначається диференціальним методом за формулою:

$$I_\mu = \sum_{i=1}^{n} \frac{P_i}{P_{i0}} \times 100\%, \tag{1.7}$$

де: P_i – величина *i*-го параметра для продукції, що аналізується;

P_{i0} – величина *i*-го параметра, встановленого нормативно, або при якому потреба задовольняється повністю;

n-кількість параметрів.

Особливістю зазначеної формули є те, якщо хоча б один з кількісних параметрів, встановлених нормативною, дорівнює 0 (а це означає невідповідність нормі), то груповий показник теж дорівнює 0.

Тож, визначення і оцінка конкурентоспроможності продукції АПК повинна вестися на підприємстві так, щоб була можливість своєчасно виявити недоліки в своїй діяльності і прийняти оптимальне рішення з метою виготовлення високоякісної продукції. Так, наприклад, оцінка рівня конкурентоспроможності продукції підприємств АПК являє собою досить складну роботу, тому що, по-перше, в конкурентоспроможності зводяться всі показники якості і витрати на її виробництво, по-друге, в теперішній час відсутні міжнародні стандарти по оцінці її конкурентоспроможності.

Визначенню рівня конкурентоспроможності продукції підприємств АПК дослідники приділяють суттєву увагу, але єдиної методики немає. Ми вважаємо, що для оцінки слід застосовувати загальноприйняті показники,

раніше запропоновані науковцями, але з урахуванням особливостей галузі. Найбільш адекватно відображеним сутність конкурентоспроможності продукції агропромислового комплексу є показники, в основу яких покладено витрати виробництва, ступінь насичення ринку, рівень купівельної спроможності кінцевих споживачів.

Багато науковців виділяють ціну, як один з показників оцінки конкурентоспроможності. Г. Пастернак-Таранущенко [45, с. 33] зазначив, що у використанні даного підходу є дві перепони. По-перше, не можливо визначити ціну, яку покупець згоден заплатити за продукт. Люди різні, вони мають різні матеріальні надходження і бажання. Крім того, ціну часто формує випадковість і інтуїтивність. Тобто її практично неможливо визначити не тільки для одного, а й для групи покупців. По-друге, даним методом можливо визначити конкурентоспроможність тільки товару, але не підприємства, регіону або країни.

Аналіз [89, с. 34] показує, що найбільш розповсюджена формула коефіцієнта конкурентоспроможності (K_k) як відношення цін продукції:

$$K_k = \frac{P_p}{P_e}, \tag{1.8}$$

Ціна еталона приймається на рівні продукції того ж виду, що реалізується на ринку по найвищій ціні. В сільському господарстві немає можливості визначити еталон продукції, цей термін більше підходить для промислової продукції. Тому за еталон пропонується брати значення показника в найбільш прибутковий рік, тобто базисний рік або період. Що стосується виноградарства, то ми пропонуємо повернутися до методики визначення ціни базисної кондиції диференційованої по ампелографічних сортах. В виноградарстві за базис береться рівень цукристості 16 %. За кожний відсоток повинна йти надбавка до ціни на рівні, наприклад, 5-6 %. Таким чином, визначення ціни з урахуванням параметрів якості (P) має наступний вигляд:

$$P = P_e + \sum_{i=1}^{n} P_e P_i, \tag{1.9}$$

де P_i – кількісна зміна параметра якості продукції в порівнянні з еталоном (*i = 1, 2, 3,...,n*),

n – кількість параметрів, до яких відносяться цукристість, кислотність ягід, наявність пошкоджених, роздалених та сухих ягід тощо [108, с. 292].

Оцінка ціни, як фактора формування конкурентоспроможності, є важливим елементом. Але, на наш погляд, цей показник може відобразити тільки рівень попиту на продукцію, тобто можливості покупців, і не враховує пропозицію. Як відомо, конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції – це виготовлення не тільки високоякісної продукції, а й вкладення в неї найменших витрат. Тобто бажано в розрахунку конкурентоспроможності товару врахувати і її собівартість. Ми вважаємо, що при визначенні конкурентоспроможності для сільськогосподарської продукції (в тому числі винограду) буде доцільним застосовувати в розрахунках рівень рентабельності, який повністю відобразить значимість продукції, що випускається. Але при цьому виникає проблема, яка зводиться до того, що на сьогодні дуже багато виноградарських (а іноді – і виноробних) підприємств в процесі виробництва отримують збитки. В такому випадку, ми пропонуємо визначати різницю між показниками, що аналізується.

Оцінюючи маркетинг в аграрній економіці, науковці пропонують визначати аналогічний показник, який ґрунтується на порівнянні товарів з параметрами існуючого зразка – інтегральний показник відносної конкурентоспроможності – *K* [87, с. 562]:

$$K = \frac{j_n}{j_e} \quad (K \geq 1), \tag{1.10}$$

де: j_n і j_e – показники конкурентоспроможності за споживчими і економічними параметрами. Цей коефіцієнт показує ступінь привабливості виробленого товару для споживача. З боку продавця, вигідність цього товару

буде вже проявлятись в чистій виручці. Тому ефект (K_e), який буде аналізувати товар буде дорівнювати:

$$K_e = \frac{B_e}{C_e}, \tag{1.11}$$

де: B_e – чиста виручка від реалізації товару; C_e – витрати на виробництво на виробництво продукції і її перевезення.

Якщо при оцінці конкурентоспроможності товару з позиції покупця коефіцієнт може дорівнювати або бути більшим за одиницю, то в другому випадку даний коефіцієнт повинен бути тільки більше одиниці. Тут конкурентоспроможність розглядається з тієї позиції, що чим більше реалізується зазначеної продукції, тим вищий рівень її конкурентоспроможності. Окремі дослідники для оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції погоджуються, що слід використовувати норму прибутку [63, с. 307]. Але, на наш погляд, цей показник в АПК не може відображати конкурентоспроможність через те, що виникає складність при виділенні вартості основних засобів, які використовуються в галузі. Конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції можна визначати за спрощеною схемою – розраховуючи показник норми прибутку, як відношення ринкової ціни до індивідуальних витрат виробництва (комерційної собівартості продукції) [7, с. 65]. Враховуючи це, ми пропонуємо використати показник рівня рентабельності, який більш чітко відображає ефективність виноградарства (індекс конкурентоспроможності).

Якщо показник дорівнює одиниці або наближений до неї, то галузь конкурентоспроможна. Це свідчить про наявність умов виживання в конкурентній боротьбі. Якщо коефіцієнт знаходиться в межах від 0 до – 1, то продукція неконкурентоспроможна. У випадку, коли показник має від’ємне значення, недоцільно стверджувати про конкурентоспроможність періоду, галузі, підприємств (збиткове підприємство або галузь не можуть конкурувати на ринку). Тому не має сенсу визначати індекс. У такому

випадку замість індексу доцільно використовувати відхилення між показниками рентабельності і оцінити рівень ведення виробництва.

В якості додаткового індикатора конкурентоспроможності продукції може виступати розмір прибутку на 1 га багаторічних насаджень. Такий показник можна визначати, тільки враховуючи специфіку сільського господарства і можливості підприємства по розширеному відтворенню всіх його складових [12]. Таким чином, в якості показників конкурентоспроможності винограду є сенс використовувати розмір прибутку з 1 га плодоносних насаджень і рівень рентабельності.

При оцінці продукції переробної сфери АПК можна використовувати інші методи оцінки конкурентоспроможності. Виділяють чотири параметри, які необхідно враховувати при оцінці продовольчої продукції. По-перше, це смакові властивості товару, що повинні відповідати нормативній документації країни. Кожний товаровиробник повинен мати сертифікат відповідності на свою продукцію, який підтверджує її якість. При цьому в якості нормативного параметру конкурентоспроможності виділяється «її безпека» [33]. По-друге, це «доступність в ціні». Споживач повинен мати можливість придбати той товар, який відповідає його купівельній спроможності. Третій параметр – це упаковка. Вона повинна містити всю необхідну інформацію для споживача. До того ж, конкуренція з імпортними товарами обумовлює необхідність нанесення штрихового коду [96]. І останнє – це репутація або «імідж» фірми.

На наш погляд, в виноробстві буде прийнятною методика оцінки конкурентоспроможності продукції за системою 1111-5555, сутність якої полягає у створенні експертної комісії з висококваліфікованих фахівців, які оцінюють той чи інший товар з встановленими ознаками: якість товару, його ціна, якість сервісу товару на конкретному ринку і експлуатаційні витрати на використання цього товару. Експерт виставляє бали від 1 до 5 в залежності від значення фактору. При цій системі мінімальне значення буде

дорівнювати 4 і максимальне – 20, що буде свідчити про найвищу оцінку товару і його конкурентоспроможність порівняно зі світовими зразками.

Експертна оцінка конкурентоспроможності продукції з урахуванням вагомості факторів теж вимагає наявність групи експертів не менше 5-ти чоловік. При цьому конкурентоспроможність товару буде дорівнювати:

$$K_t = \frac{\sum_{j=1}^{n} B_{ij} / n}{5} \times a_j, \tag{1.12}$$

де: K_t – конкурентоспроможність товару (значення коливається від 2 до 10); n – кількість експертів; B_{ij} – експертна оцінка і-м експертом j-го фактору конкурентоспроможності товару; a_j – вагомість j-го фактору (від 4 до 1); 5 – максимальна оцінка фактора.

Головне в даній методиці – це ретельне проведення підготовчої роботи, яка надасть можливість визначити систему балів для оцінки. При оцінці виноробної продукції слід звернути увагу на фактори конкурентоспроможності, за якими слід її оцінювати. Ми вважаємо, що слід розширити параметри якості продукції через те, що винопродукція має певну кількість якісних ознак (з позиції споживачів), за якими слід оцінювати окремо смак, колір, запах та ін.

Для оцінки конкурентоспроможності винопродукції (у зв’язку з труднощами, які відчувають з її реалізацією винзаводи) більш прийнятною є рентабельність продажу. Таким чином, конкурентна перевага продукції виноградарсько-виноробного підкомплексу в сучасних умовах забезпечується або за рахунок зниження собівартості, або за рахунок підвищення якісних показників. Ідеальна модель конкурентоспроможності винограду і виноробної продукції досягається за рахунок економії на витратах та диференціації зусиль на її якісних властивостях.

Методика оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства зводиться до визначення його ринкової частки, ефективності виробничо-збутової діяльності, фінансового становища, критеріїв конкурентоспроможності його продукції. Причому методи, описані у вітчизняній та іноземній економічній літературі, мають свої особливості. Зокрема, вітчизняні науковці вивчають окремі складові конкурентоспроможності, досліджують експортний потенціал, економічну ефективність та господарську діяльність окремого підприємства. Методи оцінки рівня конкурентоспроможності, наведені в зарубіжній економічній літературі, характеризуються більшою розмаїтістю підходів, застосуванням ширшого методологічного інструментарію аналізу економічної ситуації всередині підприємства і навколишнього середовища. Послідовність проведення оцінки конкурентоспроможності молокопереробного підприємства в умовах євроінтеграції повинна поєднувати ці підходи та базуватись на аналізі конкурентного середовища, вивченні окремих критеріїв конкурентоспроможності та розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності підприємства (рис. 1.3).

Отже, оцінка конкурентоспроможності продукції АПК повинна включати такі етапи: (1) аналіз ринку на вибір найбільш конкурентоспроможного товару – взірця, як бази для порівняння та визначення рівнів конкурентноздатності даного товару; (2) визначення набору порівняльних параметрів загальних товарів; (3) розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності товару. Як вже зазначалось, оцінка конкурентоспроможності продукції на світовому рівні проводиться за допомогою порівняння якості власної продукції з товаром-еталоном. Пропонуємо у АПК за еталон обирати нормативні значення якості, які обґрунтовані в нормативних документах національної стандартизації.

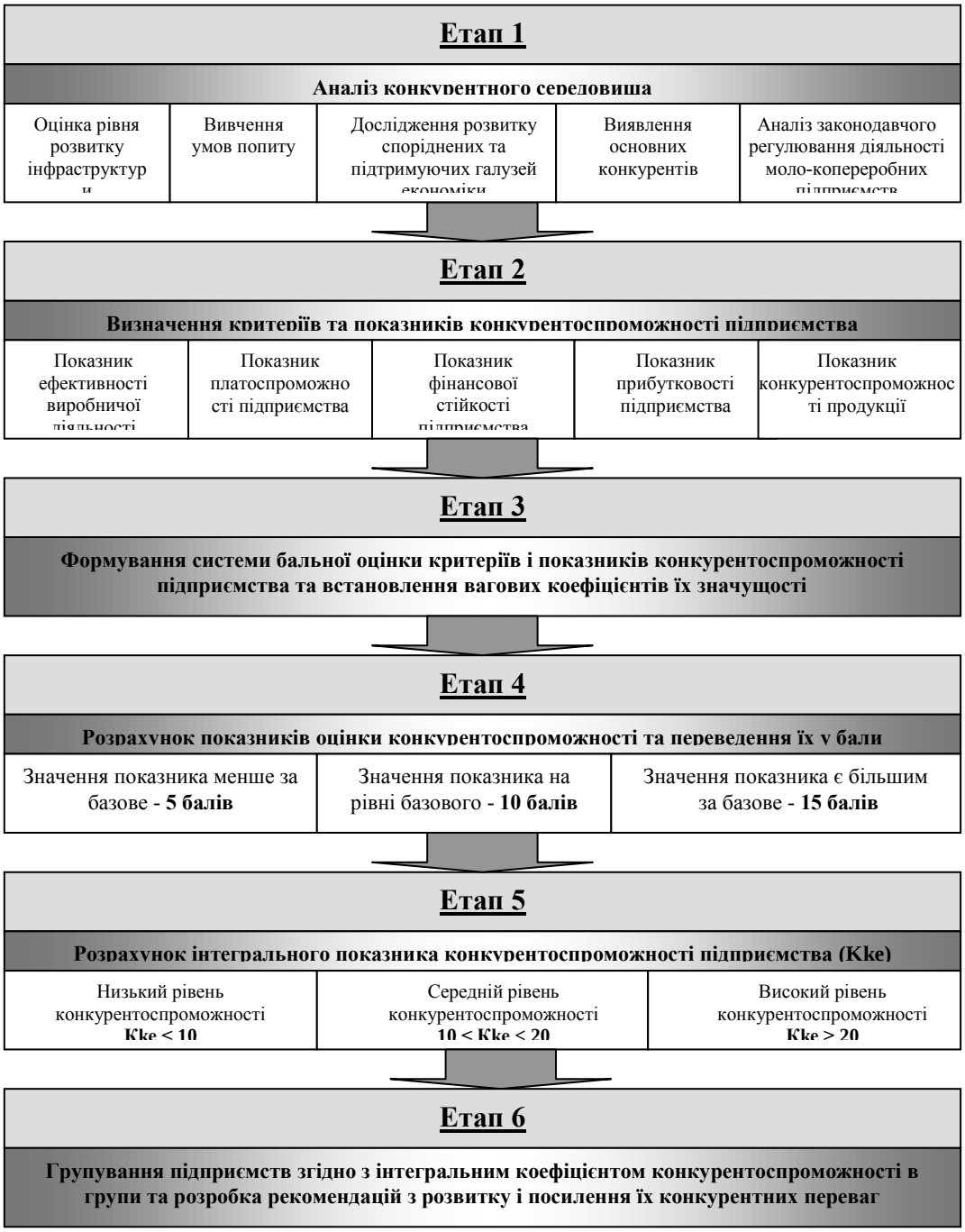

Рис. 1.3. Послідовність проведення оцінки конкурентоспроможності агропромислового підприємства

Складено за: [77, с. 45]

Оцінка конкурентоспроможності продукції АПК дає можливість: відокремити працю виробників продукції від праці підприємців, що займаються її переробкою; виділити причини, які впливають на формування собівартості виготовленої продукції і усунути їх; обґрунтувати показники

якості продукції АПК і сформувати ціну сировини та готової продукції; виявити конкурентні аграрні підприємства і намітити заходи по їх підтримці для виходу на міжнародні ринки; прийняти рішення щодо діяльності інших неконкурентоспроможних підприємств АПК.

Визначення ролі конкуренції в агропромисловому комплексі – це перша необхідність в державній політиці, яка надасть можливість вітчизняним підприємствам в майбутньому достойно брати участь у роботі Міжнародних конгресів членів Світової організації торгівлі. Оцінка конкурентоспроможності є першочерговою необхідністю, яка повинна відображатися у звітній документації аграрних підприємств.

1.3. Інституційні аспекти розвитку вітчизняного аграрного експорту в умовах євроінтеграції

Важливою характеристикою вітчизняного аграрного сектору значний потенціал для забезпечення стійкого розвитку економіки, задоволення внутрішнього попиту на аграрну продукцію та харчові продукти. Україна постійно посилює свої позиції на європейському ринку аграрнопродовольчої продукції, після приєднання до ВЗВТ щороку збільшує обсяги експорту в країни Європи. Отже, важливими факторами сталого розвитку української аграрної галузі є підписання Угоди про асоціацію між Україною та державами ЄС, а також формування в межах цієї Угоди Зони вільної торгівлі з ЄС, оскільки для України внаслідок цього відкриваються значні перспективи до поступового освоєння ринків держав ЄС вітчизняними компаніями. Тому, для України є вкрай актуальним втілення ефективних інституційних механізмів, що спрямовані на активізацію ЗЕД підприємств в аграрному секторі економіки та посилення рівня їх конкурентоспроможності на європейському ринку. Також необхідною є розробка системи заходів стосовно посилення ефективності використання конкретних інструментів

регулювання аграрного ринку, що у подальшому буде сприяти забезпеченню вільному руху аграрної продукції, згладженню цінових коливань, а також всебічному формуванню системи аграрної логістики як фактора стрімкого зростання прибутковості підприємств завдяки зниженню загальновиробничих витрат.

П. Т. Саблук [1, с. 112] зазначає, що сучасні методологічні та теоретичні підходи стосовно інституційного забезпечення ЗЕД базуються на переконливому визнанні того, що інституційна система володіє суттєвим впливом на стійкий соціально-економічний розвиток держави загалом та окремих суб'єктів господарювання та галузей зокрема. Сукупність певних впорядкованих інституцій формує єдине ціле – інституційну систему із чіткою внутрішньою структурою, до якої належать окремі підсистеми та елементи, базис яких формують формальні «норми», «правила гри» і «обмеження» тощо. Дана система знаходиться у процесі постійного руху: «правила» формуються і втрачають власні функції чи актуальність, переходять з неформальних до формальних, підкріплюються принципово новими нормами.

В.М. Андерсон [4, с. 347] теоретично довів та обґрунтував, що за всіма критеріями національне інституційне середовище перебуває у стані формування, при цьому процес інституційного структурного перетворення ще не завершений, і тому інституційне трансформаційне середовище вимагає швидкої модернізації внаслідок набуття чинності Угоди про асоціацію України з ЄС та створення ВЗВТ. Інституційні трансформації в умовах міжнародної інтеграції соціально-економічної системи володіють специфічними особливостями: несформовані ринкові інститути; часткова або повна модернізація функціонуючих інститутів; неефективність перехідних інституцій й інститутів; поява «імпортованих» або «нав'язаних» інститутів, наприклад, євроінтеграційних інституцій.

Г.Я. Антонюк [6, с. 9] у своїх дослідженнях встановила, що євроінтеграційні процеси спричинили масштабні інституційні зміни в

аграрній галузі. Проте формування нових інститутів здебільшого відбувається штучно, через запозичення, без врахування особливостей функціонування АПК економіки України та культурних й ментальних особливостей населення.

При цьому В. І. Артюшин [10, с. 15] у контексті євроінтеграції обґрунтував доцільність виокремлення п’ятьох рівнів інституційного забезпечення ЗЕД аграрних підприємств: мезо-; мікро-; мата-; макро- та мегарівень. Структуру інституціональної системи забезпечення зовнішньоторговельної діяльності підприємств аграрного сектору економіки України в умовах всебічного поглиблення євроінтеграційних процесів представлено у вигляді табл. 1.2.

Встановлено наявність двох типів трансформації інституційної системи забезпечення ЗЕД аграрних підприємств: вимушеної (передбачає модифікацію існуючої інституційної системи або створення нової) та нав’язаної (вводяться і забезпечуються директивними рішеннями інститутів влади або прийнятих законів).

Для аграрних підприємств-суб’єктів ЗЕД нав’язані інституційні зміни пов’язані із зміною правил, норм і вимог, які встановлені для експорту сільськогосподарської продукції, зокрема, в країни ЄС. Зазначено, що в аграрній сфері розвиток інституційної системи характеризується високим ступенем невизначеності. У процесі дослідження уточнено методичні засади аналізу та оцінювання ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства, що слід здійснювати за допомогою певного логічної послідовності дій (операцій), а саме: аналіз зовнішнього та внутрішнього інституційного середовища підприємства; аналіз міжнародних взаємовідносин підприємства; визначення напрямів розвитку ЗЕД та резервів підвищення її ефективності; оцінювання ризиків; обґрунтування напрямів розвитку ЗЕД.

Таблиця 1.2

Інституційна система забезпечення експортної діяльності компаній вітчизняного аграрного сектора в умовах міжнародної інтеграції

Складові (інститути)	Сфера впливу
сертифікації, технічного регулювання, безпеки і якості продукції	формує комплекс головних вимог, інструментів та заходів у сфері забезпечення безпечності і якості продуктів харчування, регулювання діяльності операторів агропродовольчого ринку, об'єктів регулювання імпорту, інспекційних заходів, експорту та реекспорту;
ринкового ціноутворення та ринку	охоплює процеси формування цін на аграрну продукцію та продовольство на зовнішніх та внутрішньому ринках на основі взаємодії пропозиції та попиту;
інфраструктури продовольчого та аграрного ринку	дозволяє підтримувати та створювати функціонування системи ринкової інфраструктури та логістики, механізми регулювання діяльності ринкових посередників;
аграрної державної політики та заходів підтримки виробників	створенні та реалізації ефективної системи заходів, механізмів, інструментів державної підтримки товаровиробників шляхом фінансування, тарифного і митного регулювання, цінового регулювання; розвитку галузей сільського господарства ;
інформаційного забезпечення експорту	визначає суб'єктів, що задіяні у процесах експорту та інших видів зовнішньоторговелної діяльності, та сформовані інформаційні потоки між ними, інформаційну базу з метою оцінювання стану та тенденцій розвитку зарубіжних ринків, загроз і ризиків загроз з метою визначення стратегій виходу на зовнішній ринок, визначення стратегічних напрямів та відповідальних осіб за їх виконання, проведення моніторингових заходів та контролю реалізації стратегії й оцінки рівня ефективності розроблених стратегічних мірроприємств;
правового забезпечення експорту	містить правові норми – закони та підзаконні акти, які регулюють процеси експорту; методичні підходи до оцінювання поточного стану розвитку ринків та ризиків експорту; безпечність і якість агропродовольчої продукції; підтримка сільськогосподарського виробництва та регулювання агропродовольчого ринку;
методів і інструментів стратегічного планування	методичні засади формування і практичної реалізації стратегії експортної діяльності, розроблення стратегічних методів, карт і методик оцінювання експортного потенціалу компанії, загроз і ризиків;

Джерело: побудовано автором за [1; 48]

Вітчизняні компанії, що займаються експортно-імпортними операціями, сьогодні володіють доступом до інформації щодо запланованих змін у торговельних режимах інших держав та можуть підтримувати контакти з своїми торговельними партнерами. Це забезпечується за рахунок участі України в системі нотифікацій, тобто системи інформування зі

сторони Секретаріату СОТ щодо змін у законодавстві держав-членів СОТ, що визначається відповідно до зобов'язань у контексті прозорості торговельної політики. На офіційному сайті Мінекономрозвитку розміщуються щомісячно повідомлення про нотифікацію щодо фітосанітарних, санітарних заходів, технічних стандартів, норм і регламентів, що подаються торгівельними партнерами України, та стосуються суттєвих для українського експорту товарних позицій [41]. Також на запит суб'єкта експортної діяльності, дана інформація може надсилатись електронною поштою. Компанії можуть подавати коментарі щодо аспектів регулювання, що надходять від членів СОТ, за якими вони можуть стикнутися з проблемами, для прикладу змін у процесах технічного регулювання, процедурах оцінки рівня відповідності, застосуванні санітарних та фітосанітарних заходів тощо.

Поглиблення інституціалізації відносин нашої країни із окремими державами чи групами внаслідок підписання угод про вільну торгівлю. Так, Україна сьогодні має такі угоди з країнами ЄАВТ, Чорногорією, Євросоюзом, Канадою (табл. 1.3).

А.А. Мазаракі [37, с. 197] зазначає, вітчизняні експортери аграрної продукції стали невід'ємною частиною євроінтеграційного процесу у міжнародній торгівлі, коли вдається досягнути взаємної доступності до внутрішніх ринків держав, що уклали угоди про створення зони вільної торгівлі. Зокрема скасовуються митні збори та податки, а також кількісні обмеження при русі товарів між державами. При цьому доцільно відмітити, що щодо продуктів харчування та сільськогосподарських продуктів у межах таких зон діють спеціальні умови торгівлі. В межах кожної підписаної угоди також створюється відповідний інституційний базис з метою забезпечення виконання взятих на себе зобов'язань. Україна має укладені угоди про вільну торгівлю із ЄАВТ (Ліхтенштейн, Швейцарія, Ісландія та Норвегія). В межах повноважень визначених у цій угоді діє Спільний комітет Україна-ЄАВТ, що здійснює контроль та нагляд за процесами впровадження та розвитку Угоди,

стежить за можливостями подальшого скасування бар'єрів у торгівлі та інших обмежуючих заходів. Окрім того є чинними Угоди про сільське господарство між кожною з держав Європейської асоціації вільної торгівлі та Україною.

Таблиця 1.3

Інституційне забезпечення угод про вільну торгівлю між Україною та зарубіжними країнами

Угоди про вільну торгівлю України з іншими країнами чи групами країн	Інституційне підгрунтя	Ратифікація угоди
Угода про асоціацію між Україною та ЄС Розділ «Про створення зони вільної торгівлі» (набрання чинності 2016 рік)	Рада асоціації, Комітет асоціації, Парламентський комітет асоціації, Платформа громадянського суспільства	Закон України № 1678-VII від 16 квітня 2014 року
Угода про вільну торгівлю із ЄАВТ, Угода про сільське господарство безпосередньо із кожною країною асоціації (набрання чинності 2011 рік)	Спільний комітет Україна ЄАВТ	Закон України від 07.12.2011 р. № 4091-VI
Договір про зону вільної торгівлі з країнами СНД (набрання чинності 2012 рік)	Двостороння Комісія із Республікою Казахстан, Міждержавна координаційна рада із Республікою Бєларусь та інші	Закон України від 30.08.2012 р. № 5193- VI
Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою (набрання чинності 2017 рік)	Комітет з питань торгівлі	Закон України від 14.03.2017 р. № 1917-VШ
Угода між Урядом України та Урядом Республіка Грузія (набрання чинності 1995 рік)	Спільна українсько-грузинська комісія	Закон України № 168/96-ВР від 05.05.1996 року.
Угода про вільну торгівлю між Урядом України та Урядом Чорногорії (набрання чинності 2013 рік)	Комітет з питань вільної торгівлі	Закон України № 5445 від 16.10.2012 року
Угода про вільну торгівлю між Республікою Македонія та Україною (набрання чинності 2001 рік)	Спільний Комітет	Закон України № 2599-III від 05.07.2001 р.

Джерело: побудовано автором

Згідно підписаних угод для вітчизняних суб'єктів ЗЕД було передбачено графіки скасування мит на імпорт агропродовольчих товарів, що походять із держав ЄАВТ. Зокрема, для продуктів переробки зернових, наприклад борошна та продукції тваринництва передбачено 7-ми річний період скасування базових ставок мита з щорічним зменшенням на 13 в. п. та у відповідності до Угоди скасовані починаючи з січня 2019 р. Для овочів з різним рівнем обробки, зернових культур, ягід в залежності від виду, розмір щорічного скасування становив 17 в. п. та починаючи з січня 2017 р. в Україні імпортне мито на ці види продукції повністю було скасоване.

Експорт таких аграрних товарів, як часник, цибуля шалот, мед, огірки, брюссельська капуста, спаржа, горошок, насіння льону, соєві боби, насіння ріпаку та соняшнику, буряковий цукор, соєва олія є вільними від митних тарифів.

Окрім того, передбачені такі захисні заходи у сільськогосподарській сфері, що не повинні вживатися на період більше одного року: збільшення ставки імпортного мита на відповідну продукцію та застосування тарифних квот для преференційної торгівлі, що ґрунтується на історичних об'ємах торгівлі за 5 попередніх років. У цій угоді є чинними спеціальні умови для харчових продуктів, вони передбачають стягнення мита з імпорту та застосування заходів, що є прийнятними стосовно експорту. Розмір ставки мита, що стягується країнами-членами ЄАВТ з імпорту, визначається на основі різниці між цінами на внутрішньому ринку та цінами на світовому ринку аграрної сировини, що включена у продукцію, про яку йде мова, але не може перевищувати таку різницю цін [111].

Сьогодні Україна перебуває у процесі удосконалення та всебічного розвитку європейського вектора інституціонального забезпечення ЗЕД. Процедура створення ПВЗВТ з країнами Євросоюзу є невід'ємною складовою Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС, має десятирічний термін та триватиме з 2016 до 2026 р. У все більшій мірі розширюється взаємний доступ до товарних ринків, у тому числі і агропродовольчої продукції, що базується на обов'язкових щодо виконання торговельних правилах, відбувається конвергенція вітчизняного інституційного середовища зовнішньої торгівлі аграрною та іншими видами продукції до європейських норм і правил, що забезпечує більш високі стандарти рівня якості продукції та вищий захист кінцевих споживачів продовольчої продукції, а також принципи стійкого розвитку навколишнього середовища. Це проявляється у процесах зниження експортних та імпортних мит у процесі завезення української продукції до країн Євросоюзу, значної

адаптації вітчизняного законодавства, надання доступу до ринків практично без жожних митних обмежень у межах тарифних квот.

Процеси тарифної лібералізації торгівлі з країнами Євросоюзу відбувались шляхом відміни 83,1% тарифних ліній у процесі експорту на їх територію та 35,2% тарифних ліній при ввезенні європейської продукції на територію України. Окрім того для аграрної продукції було запроваджено перехідні періоди на термін від 1 до 7 років та безмитні тарифні квоти. Інакше кажучи, для аграрних товаровиробників надані можливості щодо адаптації до європейських ринків з високим рівнем конкуренції. У даному випадку, як і відповідно до вищезазначених угод про зону вільної торгівлі, процеси лібералізації торгівлі продукцією АПК та продовольства є не такими широкими у порівнянні з іншою продукцією національного господарства, оскільки їх виробництво в Євросоюзі підтримується з джерел державного бюджету. Так, відповідно до угоди, вітчизняні експортери можуть завозити без сплати ввізного мита в країни ЄС аграрну продукцію українського походження у межах визначених тарифних квот. Динаміка допустимих масштабів безмитного експорту та їх можливого зростання подана на рис. 1.4 та 1.5.

Перелік продукції складається з 36 позицій, серед яких свинина, яловичина, баранина, м’ясо птиці, вершки, молоко, йогурти, вершкове масло, мед, зернові та продукти їх переробки, яйця, цукор та інші види продовольчої продукції. Для окремих видів сільськогосподарської продукції виділені додаткові квоти, що вводяться у дію при вичерпанні обсягів основної тарифної квоти, зокрема для кукурудзи, пшениці, меду, ячмінної крупи, ячмінного борошна, виноградного соку. Адміністрування або розподіл квот між експортерами відповідної аграрної продукції здійснюється у порядку їх звернення щодо виділення квоти.



Рис. 1.4. Динаміка виділених тарифних квот для України на продукцію рослинництва й продукти її переробки з боку ЄС протягом 2017-2021 рр., тис тонн

Джерело: складено автором за [41]

З метою усунення перепон у зовнішній торгівлі агропродовольчою продукцією вітчизняними експортерами, що можуть виникати через різницю у технічних стандартах, регламентах і процедурах оцінки рівня відповідності та інших вимог щодо рівня якості, передбачена процедура гармонізації українського законодавства, стандартів та норм із діючими у країнах Євросоюзу, зокрема у частині систем акредитації, метрології, стандартизації, робіт з оцінки рівня відповідності та ринкового нагляду [27]. Таким чином для вітчизняних аграрних підприємств торгове партнерство з країнам ЄС створює позитивний імідж на міжнародних ринках щодо якості вітчизняної аграрної продукції, особливо продукції її переробки.

Інституційний базис підґрунтя для реалізації визначених домовленостей Угоди про асоціацію з Євросоюзом забезпечується завдяки

наступним інституційним складовим: Комітету асоціації у торгівельному складі, який формується з числа посадових осіб вищого рівня з обидвох сторін. У його підпорядкуванні знаходяться Підкомітет з питань управління санітарними та фітосанітарними заходами, Підкомітет з питань географічних позначень, Підкомітет з питань торгівлі та стійкого розвитку, Підкомітет митного співробітництва. Проблемами розвитку сільських районів та сільського господарства, транскордонного співробітництва займається кластер у складі підкомітету з питань економіки та іншого галузевого співробітництва. Узгоджена робота даних Підкомітетів також забезпечується Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції, що підпорядковується Секретаріату Кабінету Міністрів України [17].

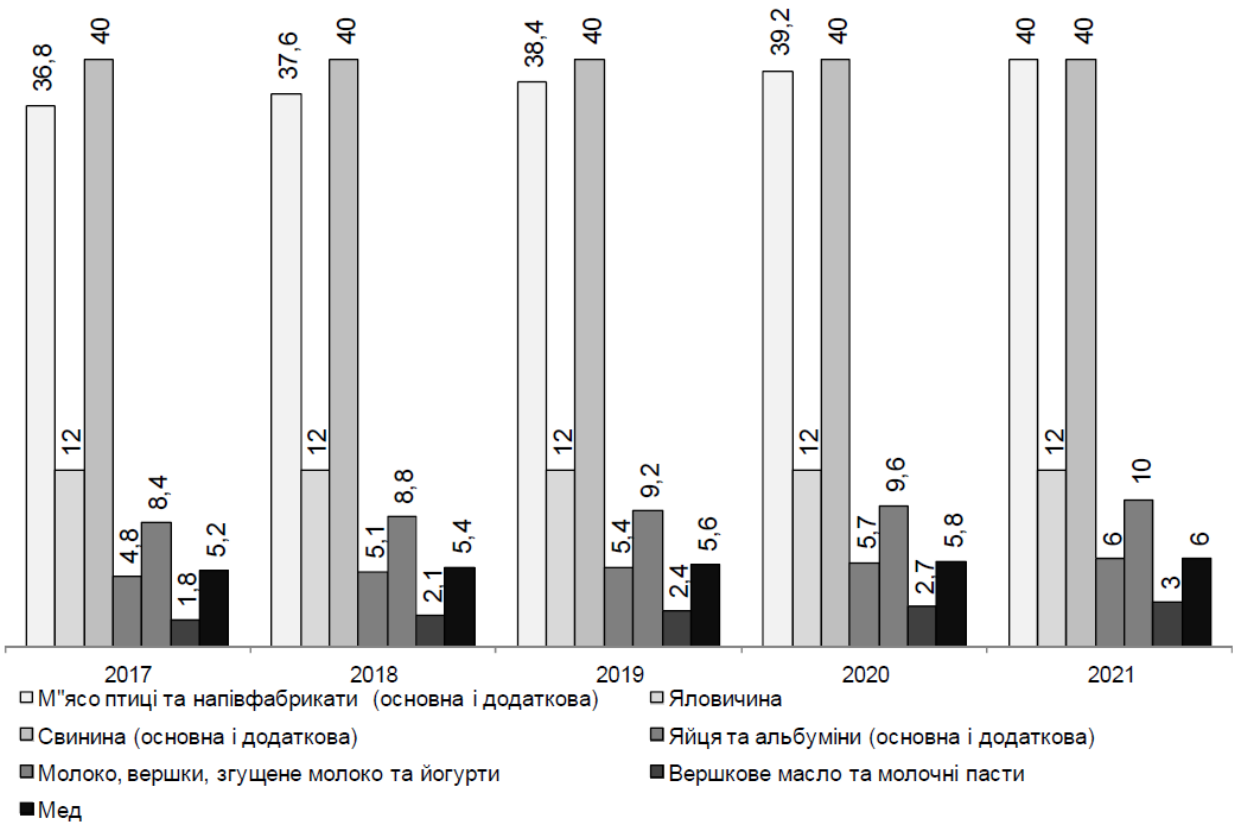

Рис. 1.5. Динаміка виділених тарифних квот для України на продукцію тваринництва з боку ЄС протягом 2017-2021 рр., тис. т

Джерело: складено автором за [41]

У межах співпраці України та країн Євросоюзу діють Правила походження, що визначені додатками (доповненнями) I та II до Регіональної конвенції щодо пан-євро-середземноморських преференційних правил походження (Пан-Євро-Мед), що прийшли на заміну Протоколу I до Угоди про асоціацію України та ЄС. Отже, при торгівлі агропродовольчою продукцією використовують ідентичні преференційні правила походження товарів. Згідно додатку II до Конвенції стосовно технологічних дій та обробок, що необхідні для присвоєння для матеріалів іншого походження статусу товарів, що походять з України (або іншої держави-імпортера до країн Євросоюзу) аграрна продукція має бути вироблена повністю в країні походження. Це переважно стосується продукції сировинного характеру, що не пройшла глибокої обробки, зокрема м’ясо, живі тварини та їстівні субпродукти, пташині яйця, молочні продукти, натуральний мед [110].

Це дозволить вітчизняним підприємствам аграрного сектору у процесі експорту власної виробленої продукції бути учасниками міжнародних та регіональних ланцюгів створення доданої вартості, тобто вони можуть вільно використовувати сировину для виробництва власної аграрної продукції (засоби захисту рослин, насіння та інше) та для її переробки походженням із країни Євросоюзу або країн-учасниць Конвенції, що розширить партнерство та співробітництво із цими державами.

Підсумовуючи зазначимо, що в Україні створена система інституцій державного управління у сфері надання сприяння зовнішньоторговельній діяльності підприємств АПК. Вона включає Раду з міжнародної торгівлі, що здійснює погодження дій відомств та міністерств, органів місцевого самоврядування, безпосередніх виробників аграрної продукції, посередників у сфері міжнародної торгівлі, сприяння зростання обсягів експорту та полегшення процедур проходження операцій, що пов’язані з митним оформленням товарів та перетином державного кордону. Інституційне забезпечення підтримки вітчизняного експорту в умовах євроінтеграції розробляє нормативно-правову базу стосовно просування вітчизняної

продукції на міжнародні ринки, пропозиції стосовно створення та застосування процедур та методів стимулювання розвитку експорту, напрямів забезпечення захисту інтересів та прав вітчизняних експортерів у торговельно-економічній сфері, у тому числі в межах ВЗВТ ЄС, забезпечує підтримку експорту аграрної продукції із вищим рівнем доданої вартості.

Висновки до розділу

1. Аналіз рівня конкурентоспроможності АПК потрібно проводити у декілька етапів. Основним етапом такого аналізу виступають базові структуроутворюючі умови діяльності АПК, що характеризують, з одного боку, особливості споживання та виробництва продукції сільського господарства у порівнянні з іншими секторами економіки, а з другого – специфіку конкретної ситуації стосовно розвитку аграрної галузі і аграрних ринків в Україні. Саме під впливом системоутворюючих умов розвитку агропродовольчого ринку з сторони попиту і пропозиції виникають особливості структури даного ринку, що є найважливішими складовими частинами ринкового механізму. Аналіз рівня впливу зовнішнього середовища на рівень конкурентоспроможності АПК потрібно здійснювати на основі застосування різноманітних методичних підходів, зокрема економічного, соціального, глобалізаційного, маркетингового, екологічного, бюджетного та балансового. Тому важливо виділяти напрями пріоритетного розвитку та кластери спеціалізації підгалузей аграрної сфери, оскільки це буде довзоляти підвищувати рівень конкурентоспроможності та ефективності розвитку АПК у контексті розвитку діяльності на внутрішньому та зовнішньому ринках.

2. Спільна аграрна політика Євросоюзу у процесі її формування і впровадження пройшла декілька етапів реформування і набула форм, що найбільше відповідають сучасним економічним умовам. Період адаптації національного аграрного сектора вітчизняної економіки до вимог САП ЄС

буде доволі тривалим і, очевидно, буде супроводжуватись певними втратами, а подекуди і занепадом окремих підсекторів сільського господарства. Тому вкрай необхідними є обґрунтування програм адаптації українського аграрного сектору до вимог Євросоюзу і посилення значення дій держави у процесах забезпечення її реалізації та підтримка розвитку сільських територій.

3. У процесі еволюції економічної відкритості аграрного сектору України як інституту сприяння економічному розвитку в аграрній сфері створюються все більші позитивні умови, направлені на зменшення обмежень і бар'єрів, що пов'язані з торгівлею товарами на європейському ринку. Це досягається завдяки входженню України в європейські інституції, підписання угод про активізацію міжнародної торгівлі, створення Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Формується відповідний інституційний базис для захисту торговельних інтересів українських суб'єктів зовнішньо-торговельної діяльності. У результаті домовленостей останні володіють рядом переваг у торговельних відносинах з іноземними партнерами у формі скасування імпортного мита або ж встановлення тарифних квот на вивіз аграрної продукції. Разом з тим потрібно зауважити, що у значній мірі реалізація всіх переваг вітчизняних аграрних компаній та експортерів аграрної продукції та продовольства від членства у ВЗВТ залежить від їх можливостей щодо адаптації до міжнародних норм та стандартів до виробництва і торгівлі.

РОЗДІЛ 2
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ЕКСПОРТУ ПРОДУКЦІЇ АПК В УМОВАХ СТВОРЕННЯ ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ З ЄС

2.1. Тенденції та проблеми розвитку вітчизняного експорту продукції АПК до ЄС

Продукція АПК традиційно займає високу частку у загальних обсягах експорту України. Після здобуття Незалежності (за винятком початку 90-х рр.), Україна майже постійно була нетто-експортером агропродовольчої продукції. За цей час у торговельних відносинах проявились значні зміни:

1) взаємостосунки з росією практично припинились внаслідок повномасштабного вторгнення в Україну;

2) стрімко зросли поставки продукції АПК до країн ЄС, що пояснюється необхідністю географічною переорієнтації експорту та перевагами від приєднання до ВЗВТ;

3) зміни у торговельній політиці – перехід від переважаючої практики підтримки імпорту й обмеження експорту до підтримки національного агровиробника через застосування тарифних та нетарифних обмежень при імпорті;

4) коливання обсягів аграрного виробництва, деякою мірою внаслідок змін у національній і макроекономічній політиці (політиці валютних курсів);

5) погіршення логістичних можливостей експорту внаслідок війни з росією.

Україна має унікальні умови для аграрного виробництва і найвищі серед країн Європи показник землезабезпеченості (більше одного гектару орної землі у розрахунку на одну особу) [60]. Проте Україна у значній мірі поступається розвинутим країнам Європи за показниками забезпечення власного населення продовольчими запасами. Проаналізувавши аграрний

сектор України, дамо оцінку ситуації, яка склалася у цьому секторі економіки.

Розвиток експортної АПК України протягом усього періоду державної незалежності відзначається динамічним нарощуванням експорту продукції, особливо інтенсивно з середини 90-х рр. XX ст., що зумовило отримання країною статусу потужного в світовому масштабі експортера аграрної продукції, передусім, зернових культур, кукурудзи, соняшникової олії та насіння олійних культур. Незважаючи на це в останні роки простежується тенденція і до значних масштабів імпорту аграрної продукції, для вирощування і виробництва яких Україна володіє власним величезним потенціалом. Динаміка вітчизняного експорту продукції АПК у 2001-2022 рр. подана на рис. 2.1.



Рис. 2.1. Динаміка українського експорту продукції АПК у 2001-2022 рр.

Джерело: побудовано за: [82]

Тенденція до зростання обсягів вітчизняного аграрного експорту розвивалася спочатку внаслідок зростання глобального продовольчого попиту та пожвавлення світової економічної активності на фоні кризи вітчизняної економіки та різкого спаду внутрішнього продовольчого

виробництва й споживання, що значною мірою сприяло тим самим послабленню наслідків кризи для АПК. Пізніше, у період піднесення вітчизняної економіки починаючи з 2000 р., зростання аграрного експорту зумовлювалось збільшенням обсягів внутрішнього виробництва, розвитком галузевих інтеграційних процесів, активізацією глобалізаційних тенденцій, лібералізацією зовнішньоторговельного режиму та вступом країни до СОТ [60; 82; 83].

Агропродовольчий експорт відіграє суттєву роль у поліпшені платіжного балансу країни. Частка такого експорту в загальному експорті протягом 1995-2014 рр. в середньому становила 13,5%, у тому числі у 2011 р. – 24%, 2012 р. – 20,8%, 2013 р. – 26%, а у 2014 р. – 26,8%. У 2020 р. питома вага аграрної продукції у загальних масштабах вітчизняного експорту досягла 45,1%, а у 2021 р. – 40,7% [82].

Таблиця 2.1

Товарна структура зовнішньої торгівлі України аграрною продукцією у 2022 р.

Назва товарів	Розділ та код УКТ ЗЕД	Експорт			Імпорт		
		млн дол. США	у % до 2021	у % до загального обсягу	млн.дол. США	у % до 2021	у % до загального обсягу
Усього		**44135592,5**	**64,8**	**100,0**	**55295748,4**	**100,0**	**100,0**
у тому числі							
Живі тварини; продукти тваринного походження	I	1471818, 7	109,4	3,3	1175217,1	73,7	2,1
Продукти рослинного походження	II	13472682,9	86,7	30,5	1926951,0	90,4	3,5
у тому числі							
зернові культури	10	9108153,4	73,8	20,6	153676,7	92,5	0,1
Жири та олії тваринного або рослинного походження	III. 15	5948570,7	84,5	13,5	293884,8	66,2	0,5
Готові харчові продукти	IV	2496887,0	65,9	5,7	2645077,4	73,9	4,8

Джерело: [82]

Розглядаючи зовнішньоторговельні відносини України та ЄС варто зазначити, що наразі найбільші статті українського експорту до Євросоюзу – чорні метали, залізні руди, зерно та олія, на які припадає близько половини продажів у цьому напрямку (рис. 2.2).

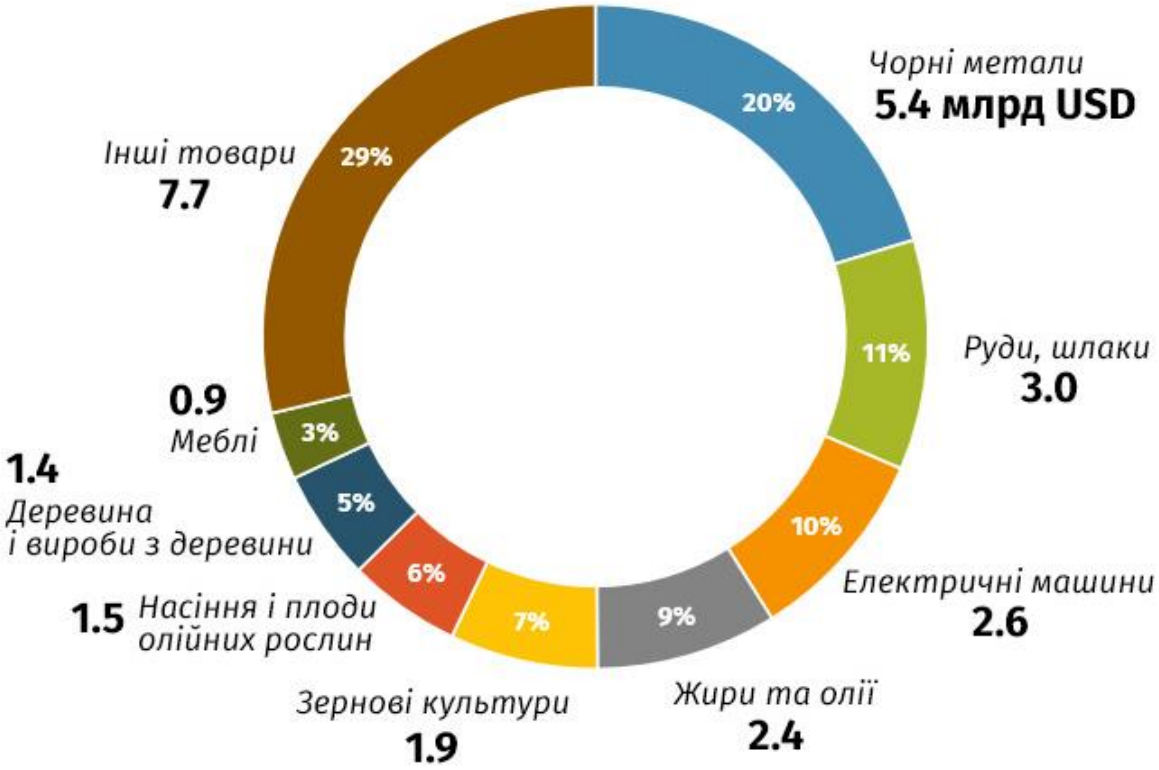

Рис. 2.2. Товарна структура українського експорту до ЄС у 2021 р.

Джерело: побудовано за: [82; 83]

У 2021 р. експорт української продукції АПК до країн ЄС зріс на 33% в грошовому вимірі у порівнянні з 2020 р., і склав 8,3 млрд дол. США. Частково таке зростання обумовлене зростанням вартості більшості категорій товарів на світовий ринках, частково – збільшенням відвантажень (табл. 2.2).

Товарна структура вітчизняних поставок продукції АПК до ЄС значною мірою повторює загальну структуру експорту до всіх країн світу. Понад 8% у ній припадає на експорт олії та жирів, зернових та олійних культур, залишків переробної промисловості. У 2021 р. всі названі товарні групи продемонстрували зростання у вартісному виразі, здійснивши

вирішальний вплив на нарощування українського загального аграрного експорту до європейського регіонального угрупування. Вже кілька років поспіль ЄС виступає головним ринком для збуту цілої низки різних продуктів АПК з України, серед яких у 2021 р. варто відмітити наступні:

- риба і рибопродукти – 36 млн дол. США (62% вартості закордонних продажів цього виду агропродукції);
- яєчні продукти – 7 млн дол. США (58 %);
- мед – 128 млн дол. США (89 %);
- живі рослини і саджанці – 5 млн дол. США (63 %);
- плоди і ягоди – 315 млн дол. США (86 %);
- ріпак – 1,3 млрд дол. США (77 %);
- соєва олія – 227 млн дол. США (77 %);
- ріпакова олія – 174 млн дол. США (78 %);
- кондитерські вироби з цукру – 106 млн дол. США (52 %);
- вироби з тіста – 55 млн дол. США (76 %);
- консервовані томати – 42 млн дол. США (78 %);
- екстракти та концентрати з чаю і кави – 27 млн дол. США (66 %);
- дріжджі – 20 млн дол. США (77 %);
- безалкогольні напої – 76 млн дол. США (55 %) [82].

Загалом Україні вдалося суттєво покращити показники агропродовольчого експорту у 2021 р., успішно пристосувавшись до роботи на зовнішніх ринках в умовах триваючої пандемії коронавірусу Covid-19.

При цьому за підсумками 2021 р. Україна закрила 9 квот на безмитний експорт до ЄС, а саме на такі позиції як: мед, крупи і борошно, крохмаль, оброблений крохмаль, оброблені томати, виноградний і яблучний соки, яйця, м'ясо птиці (частини), оброблена продукція із зернових. Якщо порівнювати з 2020 р., то змінилася ситуація з використанням квот по поставкам в ЄС цукру та кукурудзи, а точніше з їх неповним використанням. Щодо цукру, то квота в 2021 р. була використана на 87% через дефіцит на внутрішньому українському ринку даного виду продукту. В той же час, квота на кукурудзу

була «закрита» лише на 5% через підвищений попит на цей вид зернових в 2021 р. та наявності більш привабливих експортних каналів для українських аграріїв [83].

Таблиця 2.2

Товарна структура зовнішньої торгівлі України продукцією АПК з країнами ЄС у 2021 р.

Код і назва товарів згідно з УКТ ЗЕД	Експорт			Імпорт		
	тис. дол. США	у % до 2020	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % до 2020	у % до загального обсягу
Усього	**26792969,3**	**149,4**	**100,0**	**28954281,2**	**125,2**	**100,0**
у тому числі						
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	395786,6	130,9	1,5	753791,9	123,1	2,6
01 живі тварини	800,1	76,6	0,0	89480,5	113,0	0,3
02 м'ясо та їстівні субпродукти	198139,0	154,8	0,7	204150,9	138,0	0,7
03 риба і ракоподібні	35547,0	137,5	0,1	107218,2	118,8	0,4
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	149420,1	107,1	0,6	343881,7	119,0	1,2
05 інші продукти тваринного походження	11880,5	151,8	0,0	9060,6	153,5	0,0
II. Продукти рослинного походження	3835689,3	122,3	14,3	658421,1	106,2	2,3
06 живі дерева та інші рослини	4968,9	234,8	0,0	60714,6	151,7	0,2
07 овочі	60130,7	77,7	0,2	106557,5	112,7	0,4
08 їстівні плоди та горіхи	310041,4	169,7	1,2	112210,8	86,2	0,4
09 кава, чай	4366,8	119,5	0,0	109967,2	101,9	0,4
10 зернові культури	1934847,6	116,3	7,2	91862,5	99,0	0,3
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	22313,4	125,0	0,1	17207,2	136,4	0,1
12 насіння і плоди олійних рослин	1479166,9	129,2	5,5	146345,6	114,1	0,5
13 шелак природний	2202,3	839,8	0,0	13446,1	101,0	0,0
14 рослинні матеріали для виготовлення	17651,3	40,1	0,1	109,5	207,7	0,0
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	2362555,5	135,3	8,8	88610,9	127,2	0,3
IV. Готові харчові продукти	1079980,7	113,3	4,0	2263244,2	121,0	7,8
16 продукти з м'яса, риби	7766,9	168,8	0,0	80921,4	123,8	0,3
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	95777,9	118,1	0,4	80702,2	179,6	0,3
18 какао та продукти з нього	76101,5	113,2	0,3	259502,7	114,2	0,9
19 готові продукти із зерна	141241,6	128,8	0,5	248900,7	120,0	0,9
20 продукти переробки овочів	88043,7	87,0	0,3	131607,6	121,2	0,5
21 різні харчові продукти	68518,0	116,2	0,3	386183,7	119,2	1,3
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	122096,5	183,6	0,5	410855,5	122,5	1,4
23 залишки і відходи харчової промисловості	472919,4	103,3	1,8	287107,9	123,1	1,0
24 тютюн і промислові замінники тютюну	7515,2	124,5	0,0	377462,6	116,4	1,3

Джерело: [82]

Частина квот користується особливим попитом. Зокрема це стосується меду, річна квота на який вже закрита в перших числах січня 2022 р., як і минулого року. Окрім меду, станом на 18 січня 2022 р. повністю використана квартальна квота на м’ясо птиці (частини) та курячі яйця. Особливості процесу закривання квот впливають на помісячну динаміку українського аграрного експорту до ЄС, яка представлена на рис. 2.3.

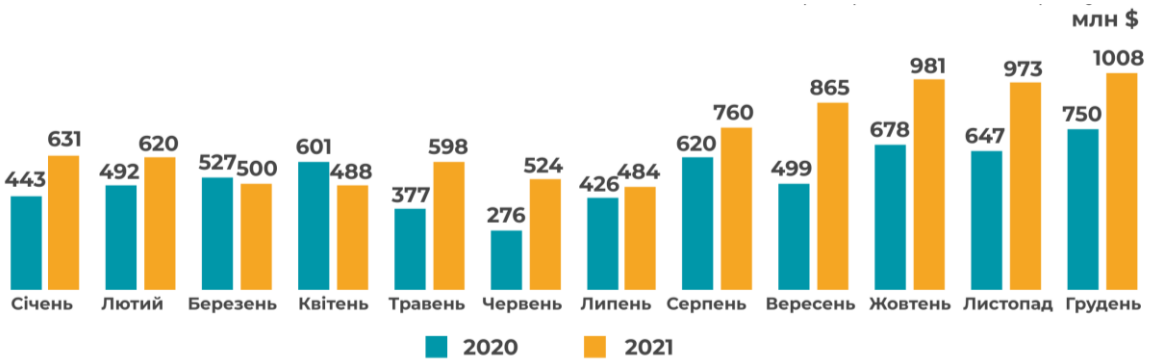

Рис. 2.3. Помісячна динаміка українського експорту продукції АПК до ЄС у 2001-2021 рр.

Джерело: побудовано за: [82; 83]

Для деяких інших українських товарів, переважно фруктів та овочів, в ЄС діяла система "вхідних цін". Вона працює як надбавка на ціну товарів українського експорту, яку розраховують на підставі середньоєвропейських цін на цей же товар. Тобто якщо вартість українських яблук при ввезені в ЄС становить 1 євро, а їх середня ціна в Євросоюзі – 3 євро, то надбавка (мито) для виробника буде 2 євро. Це робиться для вирівнювання цін. Ще один вид торговельних обмежень – квоти, тобто певний обсяг товару, який можна ввозити в ЄС без сплати мита. Усе, що перевищує квоту, обкладається митом, що збільшує ціну такого українського товару. Квоти діють на 40 категорій товарів, зокрема на мед, томатну пасту, куряче м'ясо.

Серед європейських країн, Україна найбільше експортує аграрної продукції до Нідерландів (20% від загальних обсягів всього українського аграрногого експорту), Іспанії (18%), Італії (11%), Польщі (9%) та Німеччини (8%) [82] (рис. 2.4).

Після початку активних бойових дій в Україні і втрати доступу до морських перевезень, кордон з ЄС став єдиним вікном для української торгівлі із зовнішнім світом. Ідеться не лише про ЄС. Україна продовжує продавати товари, зокрема аграрні, до країн Африки та Азії транзитом через порти європейських держав.Часто на товари, які йдуть через ЄС транзитом, поширюється режим імпорту. Тобто зараз країни ЄС застосовують до них ті ж квоти та мита, як і до товарів, які Україна продає в Євросоюз. Тепер їх тимчасово скасують, і в кінцеві пункти призначення українські товари надходитимуть за необтяженими митами цінами. Рішення ЄС про відкриття ринку значно спростить життя транзитному експорту і знизить адміністративні витрати, пов'язані із сплатою мит, збільшить прибутки експортерів та підвищить конкурентоспроможність їх продукції [83].

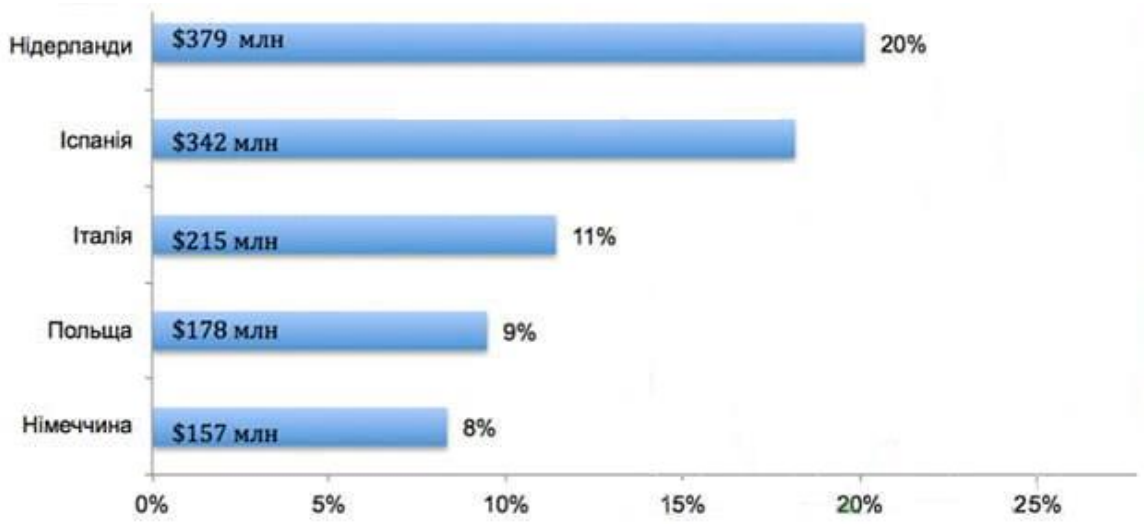

Рис. 2.4. Країни ЄС, в які Україна найбільше постачає продукції АПК
Джерело: [82]

Рішення ЄС відкрити ринки для України – важливий жест підтримки української держави в умовах війни. Проте користь від нього отримають і громадяни Євросоюзу. Війна в Україні спричинила глобальний збій ланцюгів постачання аграрної продукції. Як наслідок, ціни на агропродовольчі товари стрімко зросли. Так, європейські ціни на пшеницю з лютого 2022 р. зросли у

квітні 2022 р. на 50% (рис. 2.5). Дорожчають й інші культури, які спричиняють зростання цін на продукти харчування.

Усі ці процеси відбуваються в умовах рекордної інфляції в єврозоні. У березні ціни в ЄС зросли на 7,5 % проти березня 2021 р. [113]. Це максимальний показник за всю історію існування європейської валюти. Для приборкання інфляції, особливо її продуктової частини, європейські країни потребують більшої пропозиції сільськогосподарських продуктів, і відкриття свого ринку для України – один із шляхів вирішення цієї проблеми.

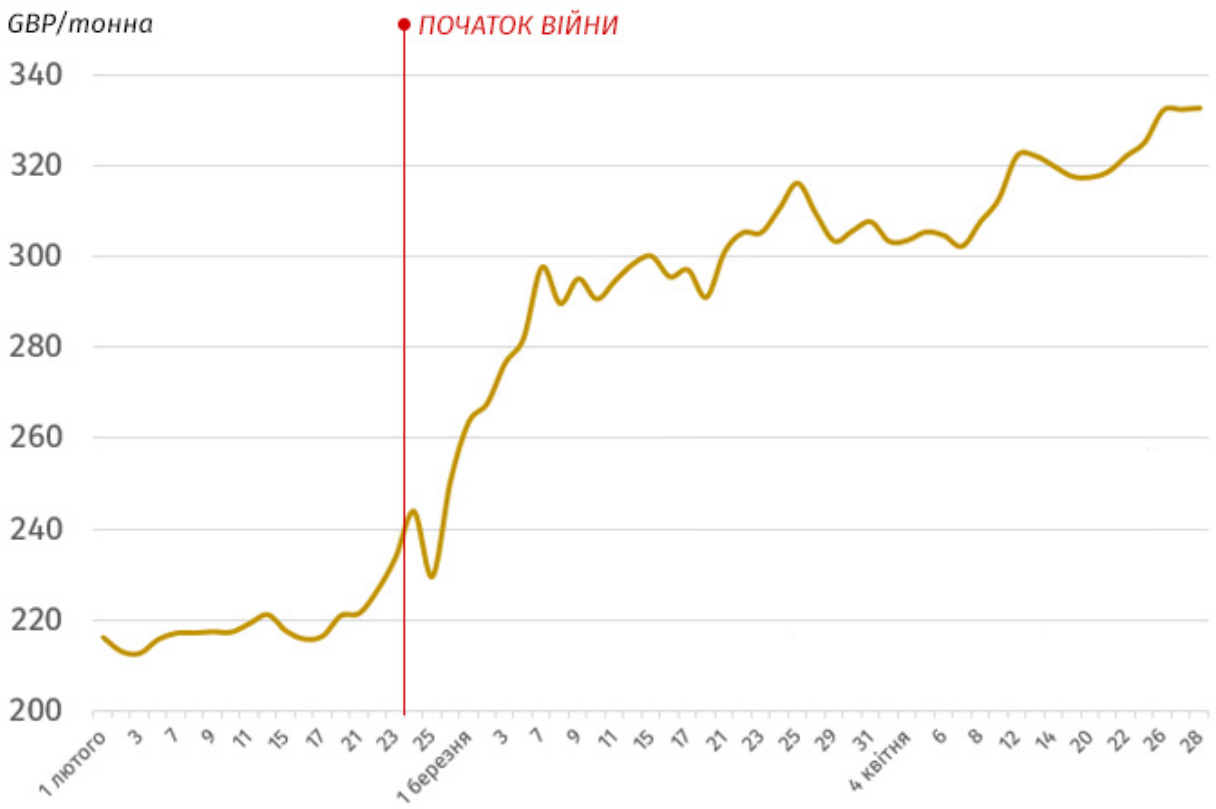

Рис. 2.5. Динаміка європейських цін на українську пшеницю у 2022 р., фунтів стерлінгів за тонну

Джерело: [83]

Структура українського агропродовольчого експорту до ЄС протягом 1994-2022 рр. зазнала трансформацій у бік переваження питомої ваги продукції рослинництва, насамперед, зернових і насіння олійних культур, що зумовилює збереження високої частки (понад 50 %) продукції з низьким

рівнем оброблення в аграрному експорті України до ЄС. Стрімке зростання зернового експорту і зростання його питомої ваги у товарній структурі аграрного експорту не слід однозначно вважати негативним, оскільки для багатьох високорозвинутих країн характерними є значні обсяги такого експорту (для прикладу, США щорічно експортує приблизно 90 млн тонн зерна). Застереження щодо значних обсягів монопродуктивності експорту також пов'язуються із необхідністю посилення екологобезпечного та раціонального землекористування.

Варто зазначити, що наявний високий експортний потенціал в АПК України сформувався завдяки високій родючості українських сільськогосподарських земель, сприятливого географічного розташування, зокрема протяжної лінії узбережжя України та вдалого розміщення відносно країн Західної Європи та Азії – головних споживачів аграрної продукції, компактності країни, наявності глибоководних портів, що зумовлює низьку тривалих термінів доставки експортних вантажів залізницею (протягом 3-5 днів) тощо.

У результаті проведеного аналізу встановлено також особливості розвитку тенденцій у експортній діяльності вітчизняних аграрних підприємств, які займаються виробництвом й експортом продукції тваринництва та продуктів їх переробки, зокрема молока й молокопродуктів, м’яса та м’ясопродуктів. Варто зауважити, що Україна має негативне сальдо торгівлі продукцією тваринництва з країнами Євросоюзу. При цьому дана продукція в значних обсягах виробляється переважно у господарствах населення. В аграрних підприємствах станом на 2021 р. зосереджено 63 % м’яса сільськогосподарських тварин та виробництво 27,3 % молока. Разом з тим, вітчизняна галюзь тваринництва суттєво відстає за показниками продуктивності від країн-членів ЄС. Причиною цього є домінування у вітчизняному секторі економіки крупних агрохолдингів, що насамперед розвивають галузі рослинництва. Ці компанії не є зацікавленими у інвестуванні достатніх коштів у напрямі розвитку тваринництва, яке не

здатне забезпечувати швидку віддачу інвестованих фінансових ресурсів. На даний час, тваринницька галузь в Україні знаходиться у стані стагнації, зокрема, внаслідок зниження рівня прибутковості та зростання рівня цін на корма. Наприклад, рівень прибутковості виробництва молока за останні 5 років знизився на 11 % [82]. Залишається вкрай низькою рівень продуктивності молочного стада. Показники надоїв на 1 дійну корову у 2 рази нижчі, ніж у Нідерландах. Виробництво яловичини теж приносить найнижчі прибутки. Натомість, Україна значно нарощує виробництво яєць та м'яса птиці.

Таким чином, сьогодні в умовах повномасштабної війни в Україні практично всі держави світу опинились перед загрозливим викликом: як уникнути значного економічного спаду та зберегти активні темпи розвитку в умовах нестабільності на продовольчих та фінансових ринках. Тому, сьогодні вкрай важливим завданням стає розширення присутності української аграрної продукції на європейських ринках збуту. Незважаючи на ознаки загального зростання обсягів українського аграрного експорту до ЄС, можемо визначити лише окремі товарні позиції, за якими Україна займає провідні місця на європейських ринках — це, передусім, зернові культури, соняшникова олія та насіння соняшника, що абсолютно не відповідає значному аграрному потенціалу держави.

2.2. Емпірична оцінка факторів конкурентоспроможності вітчизняних підприємств АПК на європейському ринку

При здійсненні аналізу українського аграрного експорту до ЄС необхідним є проведення аналізу чинників, які впливають на його масштаби та рівень конкурентоспроможності. Тому зупинимось на емпіричному аналізі факторів, що впливають на експорт продукції АПК. За основу аналізу

візьмемо дані до 2021 р. (до військового вторгнення в Україну). Одержане регресійне рівняння має такий вигляд:

$$EXPORT = C(1)+C(2) * CONSUMP+C(3) * MACHINE\ (-1)+C(4) * P, \quad (2.1)$$

де: *EXPORT* – експорт аграрної продукції з України до ЄС (тис. дол. США);

CONSUMP - споживання головних продуктів харчування населенням ЄС у розрахунку на 1 особу (кг);

MACHINE – наявність сільськогосподарської техніки в Україні, трактори на 100 кв. км орної землі;

P – середній рівень ексортних цін на продукцію АПК, дол. США за т.

$$export = \underset{(2.644\ *)}{4.784\ consump} + \underset{(2.159\ ***)}{1.227\ machine_{t-1}} + \underset{(0.235)}{0.053\ p} \quad (2.2)$$

$R^2 = 0{,}78$

$DW = 1{,}76$

З отриманого рівняння можна одержати висновок, що на експорт продукції АПК до ЄС у довоєнний період впливають 2 фактори – це сільськогосподарська техніка (трактори на 100 кв. км орної землі) і обсяги споживання головних продуктів харчування населенням Євросоюзу у розрахунку на 1 громадянина. При зростанні споживання на 1 %, український експорт продукції АПК зросте на 4,7 %, з рівнем ймовірності 99%. При зростанні кількості сільськогосподарської техніки експорт продукції АПК до ЄС зростатиме на 1,22 % з рівнем ймовірності 95 %. А от середні експортні ціни аграрної продукції продукції суттєво не впливають на обсяги аграрного експорту до ЄС. Показники DW і R^2 знаходяться у допустимих межах, тому можна переконливо стверджувати, що рівняння є адекватним.

З'ясувавши, що споживання продуктів харчування в Євросоюзі досить суттєво впливає на український аграрний експорт до ЄС, а середні експортні ціни на продукцію сільського господарства суттєво не впливають на неї, проаналізуємо, чи впливають експортні ціни на аграрну продукцію на рівень її споживання в ЄС. Одержані регресійні рівняння мають такий вигляд (Додаток А):

$$CONSUMP = C(1) + C(2)*P(-3) + C(3)PROD(-2) + C(4)*RIAL, \quad (2.3)$$

де: *CONSUMP* - споживання головних продуктів харчування населенням ЄС у розрахунку на 1 особу (кг);

P – середній рівень ексортних цін на продукцію АПК, дол. США за т$

PROD - валова продукція українського АПК у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (тис. грн.);

EXPORT – експорт аграрної продукції з України до ЄС (тис. дол. США).

$$consump = 0.057\,p + 0.205\,prod - 0.147\,export \quad (2.4)$$
$$(2.311\ **) \quad (2.317\ **) \quad (-1.482)$$

$R^2 = 0{,}97$

DW = 2,3

З даного рівняння можна зробити висновок, що середні експортні ціни на аграрну продукцію впливають на споживання головних продуктів харчування населенням ЄС з ймовірністю 99 %, але треба зазначити, що цей вплив є прямо пропорційним, тобто при зростанні експортних цін на аграрну продукцію споживання її не зменшується. Показники DW і R^2 знаходяться у допустимих межах, тому можна зробити висновок, що отримане рівняння є адекватним.

Ефективна інтеграція вітчизняного АПК у спільний європейський простір може відбутись лише за рахунок забезпечення високого рівня конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектору, України, окремих регіонів, господарюючих суб'єктів в АПК, а також конкурентоспроможності аграрної продукції, що виробляється вітчизняними компаніями на внутрішньому ринку. Як вже зазначалось, розвиток економіки України у значній мірі залежить від результатів діяльності АПК. Аграрний сектор є однією з найперспективніших експортноорієнтованих галузей України. Український АПК має великий потенціал, що не має достатньої реалізації через велику сукупність перешкод. Особливу актуальність посилення конкурентоспроможності АПК набуває у контексті членства України в Зоні вільної торгівлі Євросоюзу. АПК в силу своєї специфіки вважається, взагалі, складною для реформування і регулювання системою. Не випадково є те, що аграрна галузь виділена в окрему сферу регулювання в межах СОТ та ЄС.

Про недостатньо високу конкурентоспроможність вітчизняної аграрної продукції на європейських ринках аграрної продукції ринку свідчать такі чинники, як низька ефективність даної галузі порівняно з іншими європейськими країнами; недостатня відповідність структури вітчизняного аграрного експорту попиту країн Євросоюзу на сільськогосподарську продукцію; незначна частка підприємств, що є сертифікованими відповідно до міжнародних стандартів. Значною мірою посиленню конкурентоспроможності такі фактори, як низький ступінь розвитку української фінансово-кредитної системи; недостатня розвиненість інфраструктури АПК; недостатній рівень гармонізації вітчизняних стандартів якості до європейських; недостатній рівень цільового державного фінансування науково-прикладних розробок. Зупинимось детальніше на проблемах, які зумовлюють низьку конкурентоспроможність вітчизняних підприємств АПК та їх продукції на європейських ринках, насамперед найбільш розвинутих держав. До головних проблем недостатнього рівня

конкурентних переваг у сферах рослинництва та тваринництва, що мають суб'єктивний та об'єктивний характер, віднесемо наступні (рис. 2.6).

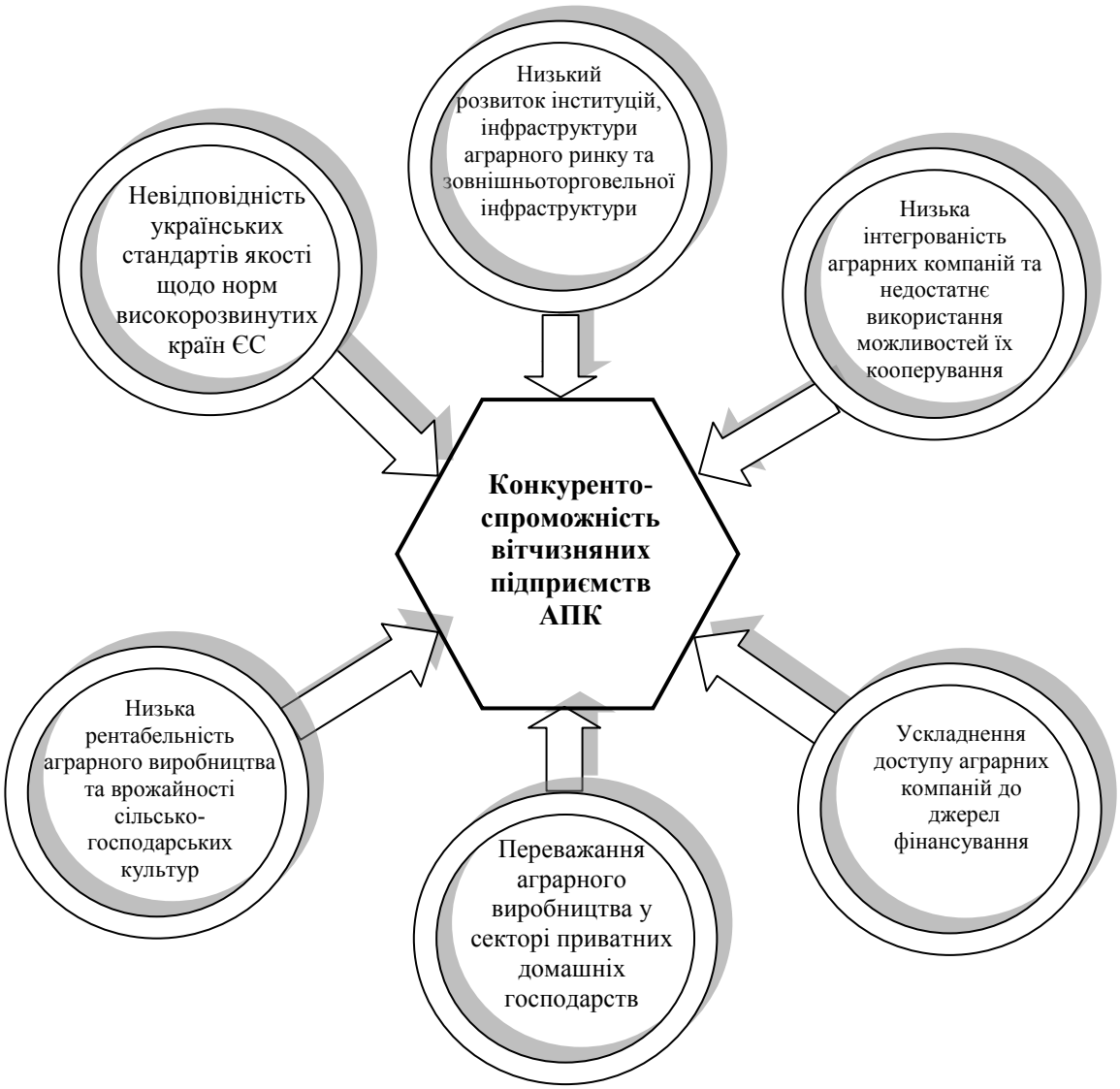

Рис. 2.6. Фактори формування конкурентоспроможності українських компаній АПК на європейському ринку

Джерело: побудовано автором

По–перше, недостатній рівень ініціативності органів державної влади щодо доцільності розвитку інституцій аграрного ринку, низька ефективність функціонування аграрної ринкової інфраструктури і спеціалізованої зовнішньоторговельної інфраструктури. Разом з цим у короткостроковій перспективі варто очікувати вирішення цих питання внаслідок переорієнтації

стратегій державного фінансування на «зелену скриньку» з «жовтої скриньки», як це вимагає СОТ та ЄС.

По–друге, недостатнє забезпечення фінансовими ресурсами, що необхідні для купівлі сучасної техніки, закупівлі кормів, насіння, палива, поповнення оборотних коштів тощо. Особливо дана проблема посились під час економічних криз, особливо під час військового стану в Україні [48] і проявляється у підвищенні вартості кредитних ресурсів та їх доступності, а також у значних вимогах українських банків стосовно забезпечення кредитних коштів. Окрім в того, в Україні повністю є відсутньою система кооперативних банків, які в розвинутих країнах Заходу проявляють високий рівень взаємодії з аграрним сектором і підтримують фінансування його суб'єктів та їх вихід на зовнішні ринки [10].

По–третє, нехтування потенційними можливостями кооперування у різних напрямах діяльності у галузях тваринництва та рослинництва та недостатній рівень інтегрованості аграрних підприємств на аграрному регіональному ринку. Розв'язанню даної проблеми сприятиме стимулювання активізації діяльності в Україні сучасних типів кооперативів – сервісних, збутових, постачальницьких, маркетингових тощо та активне при цьому використання досвіду розвинутих країн ЄС.

По–четверте, низький рівень ефективності виробництва, зокрема у галузі тваринництва, й низька рентабельність аграрного виробництва у рослинництві у порівняні з європейськими країнами. Навіть не зважаючи на високий потенціал орних земель в Україні та високі показники виробництва у АПК, в Україні можливості одержання урожаю основних сільськогосподарських культур використовуються менше, ніж наполовину. Це вимагає більш активнішої державної політики стосовно запровадження новітніх технологій ведення сільського господарства та активне використання при цьому передового досвіду країн ЄС.

По–п'яте, невідповідність українських стандартів якості нормам високорозвинутих європейських країн. Так для прикладу, за такими

основними характеристиками аграрної продукції, як радіоактивність, вологість, наявність сторонніх домішок тощо, вітчизняні норми є значно нижчими, аніж європейські [60, с. 57]. Підвищення вітчизняних стандартів вимагає залучення додаткових капіталовкладень на розвиток технологій сільськогосподарського виробництва, купівлю сучасного обладнання, систем контролю якості, а отже має вплив на рівень конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та витрати.

По–шосте, внаслідок високої питомої ваги виробництва у приватних господарствах населення простежується низький рівень якості експортованої продукції. Вирішення даної проблеми утруднює вкрай обмежений доступ приватних домогосподарств до фінансових ресурсів (особливо під час війни) з метою оновлення технологічної бази виробництва, а також до інформації стосовно сучасних технологій ведення тваринництва та рослинництва.

Аналіз рівня міжнародної конкурентоспроможності вітчизняного АПК на європейському ринку можна провести з допомогою використання індексу виявлених порівняльних переваг (RCA), що розраховується за такою формулою [47, с. 140]:

$$RCA^t = \frac{1000}{(X_j^t + M_j^t)} \times \left[(X_{ij}^t - M_{ij}^t) - (X_j^t - M_j^t) \times \frac{(X_{ij}^t + M_{ij}^t)}{(X_j^t + M_j^t)} \right], \qquad (2.5)$$

де X_{ij}^t – експорт товарів (послуг) сектору (*j*) країни (*i*) до групи інших держав, взятих для аналізу;

M_{ij}^t – імпорт товарів (послуг) сектору *(j)* країни *(i) з* групи інших держав, взятих для аналізу;

X_j^t – загальний експорт товарів (послуг) країни *(i)* до групи інших держав, взятих для аналізу;

M_{ij}^t – загальний імпорт товарів (послуг) країни *(i) з* групи інших держав, взятих для аналізу.

Виявлену порівняльну перевагу слід розглянути у динаміці у випадку проведення аналізу у довготривалому періоді, або ж вирахувати її

середньозважену за визначений проміжок часу. Дана методика аналізу дозволяє оцінювати виявлені порівняльні переваги країни у порівняні з групою інших залучених до аналізу країн за певний часовий період (рік або декілька років).

Результати проведених розрахунків свідчать (табл. 2.3), що український АПК має найвищі конкурентні переваги на ринках європейських країн у насамперед у галузях рослинництва – найбільші значення індексу RCA характерні для зернових культур та насіння і плодів олійних культур.

Таблиця 2.3

Розподіл товарних груп вітчизняного експорту продукції АПК за рівнем виявлених порівняльних переваг (за даними 2021 р.)

№ рангу	Товарна група згідно ТНЗЕД	Індекс RCA
1	10. зернові культури	43,51
2	12. насіння, плоди олійних рослин	11,57
3	04. молоко, молочні продукти, яйця; мед	4,44
4	22. алкогольні, безалкогольні напої, оцет	3,69
5	18. какао та продукти з нього	2,32
6	23. залишки і відходи харчової промисловості	1,78
7	19. продукти із зернових культур	1,53
8	07. овочі, корнеплоди	1,16
9	17. цукор і кондвироби з цукру	1,12
10	11. продукція борошномельно–круп'яної промисловості	0,91
11	14. інші продукти рослинного походження	0,04
12	05. інші продукти тваринного походження	–0,08
13	20. продукти переробки овочів, плодів	–0,29
14	16. продукти з м'яса, риби	–0,39
15	13. камеді та смоли	–0,42
16	06. живі рослини, продукти квітництва	–0,66
17	01. живі тварини	–0,69
18	09. кава, чай, прянощі	–2,04
19	24. тютюн	–2,31
20	21. різні харчові продукти	–3,51
21	08. їстівні плоди, горіхи; цитрусові	–4,71
22	03. риба та ракоподібні	–4,85
23	02. м'ясо і харчові субпродукти	–5,24

За: розраховано автором

Серед продукції тваринництва високі показники порівняльних переваг характерні лише для груп молока й молочних продуктів, меду та яєць. Отже

для українських аграрних підприємств це є пріоритетними галузями виробництва з точки зору окреслення перспектив щодо присутності на ринках європейських країн. У групі «м'ясо та харчові субпродукти» величина індексу є найнижчою, що свідчить про фактичну відсутність конкурентних переваг в даній галузі на ринках переважної більшості європейських країн і переважанні обсягів імпорту даної продукції на внутрішньому ринку. Основною причиною низького рівня конкурентоспроможності українського м'яса є, передусім, високий рівень державної підтримки м'ясопереробної промисловості у високорозвинутих країнах ЄС, що має наслідком значно нижчі експорті та внутрішні європейські ціни порівняно з вітчизняними. Як наслідок, український експорт м'яса свинини в ЄС практично повністю відсутній. Низький рівень порівняльних переваг по таких товарних групах, як чай, кава, прянощі, цитрусові, тютюн, риба та ракоподібні є, на наше переконання, не критичними, і їх можна пояснювати кліматичними та географічними особливостями ведення сільського господарства в Україні.

З метою більш грунтовного аналізу конкурентоспроможності української продукції АПК слід провести розрахунки порівняльних переваг у розрізі окремих європейських країн. Більш детальні розрахунки індексів RCA дозволили виявити невідповідність структури вітчизняного експорту попиту країн Євросоюзу на аграрну продукцію. Результати розрахунків індексів виявлених порівняльних переваг за 2021 р. (табл. 2.4) свідчать, що найвищий рівень порівняльних переваг у торгівлі аграрною продукцією Україна має у торгівлі з Кіпром (значення індексу RCA – 1923,3), Люксембургом (261,24), Францією (249,27), Іспанією (245,56) та Литвою (170,28). Це можна пояснити високим рівнем попиту на аграрну продукцію в даних країнах внаслідок сезонних коливань цінової кон'юнктури і цінової диференціації за окремими товарними позиціями.

Таблиця 2.4

Виявлені порівняльні переваги (RCA) України у торгівлі аграрною продукцією на ринках країн Євросоюзу у 2021 р.

Країна	Значення індексу порівняльних переваг						
	Жири і масла тваринного і рослинного походження	Зернові культури	Овочі коренеплоди	Шкіряна сировина	Їстівні плоди горіхи цитрусові	Молоко і молочні продукти; яйця	Цукор
Латвія	-	-	-	1,07	-	-	-
Польща	-	-	-	-	-	11,15	-
Угорщина	-	17,05	-	-	-	-	-
Словенія	-	-	-	-	1,54	-	-
Литва	-	-	-	170,28	-	-	-
Австрія	68,38	-	-	-	-	-	-
Греція	19,33	31,18	-	-	-	-	-
Ірландія	61,67	-	-	-	-	-	-
Італія	13,69	22,76	-	11,69	-	-	-
Люксембург	-	230,07	31,18	-	-	-	-
Португалія	2,72	61,28	-	-	-	-	-
Швеція	-	-	-	-	10,67	-	-
Кіпр	1856,02	1584,17	-	-	-	-	-
Чехія	-	-	-	-	3,51	4,39	-
Бельгія	-	102,83	-	-	-	-	-
Іспанія	4,18	227,98	6,87	6,54	-	-	-
Нідерланди	15,98	30,68	-	-	4,67	-	-
Франція	-	-	-	-	-	243,77	5,51
Естонія	-	50,27	-	-	-	-	-

За: побудовано автором

Також традиційно значні конкурентні позиції українські підприємства АПК мають на ринках Австрії, Бельгії, Ірландії, Португалії, Нідерландів, Естонії, Греції та Італії. Найменші значення індексів характерні у взаємних торгівельних відносинах з Польщею, Угорщиною, Чехією, Швецією, Литвою та Словенією (рис. 2.7). Значні порівняльні переваги на європейських ринках Україна має лише у торгівлі маслами рослинного й тваринного походження, жирами та зерновими культурами. Зважаючи на товарну структуру імпорту аграрної продукції з країнами Євросоюзу, українським аграрним компаніям варто нарощувати власний експортний потенціал у таких сферах, як виробництво насіння соняшника, м’яса, вирощування фруктів, виробництво овочевих та фруктових консервів.

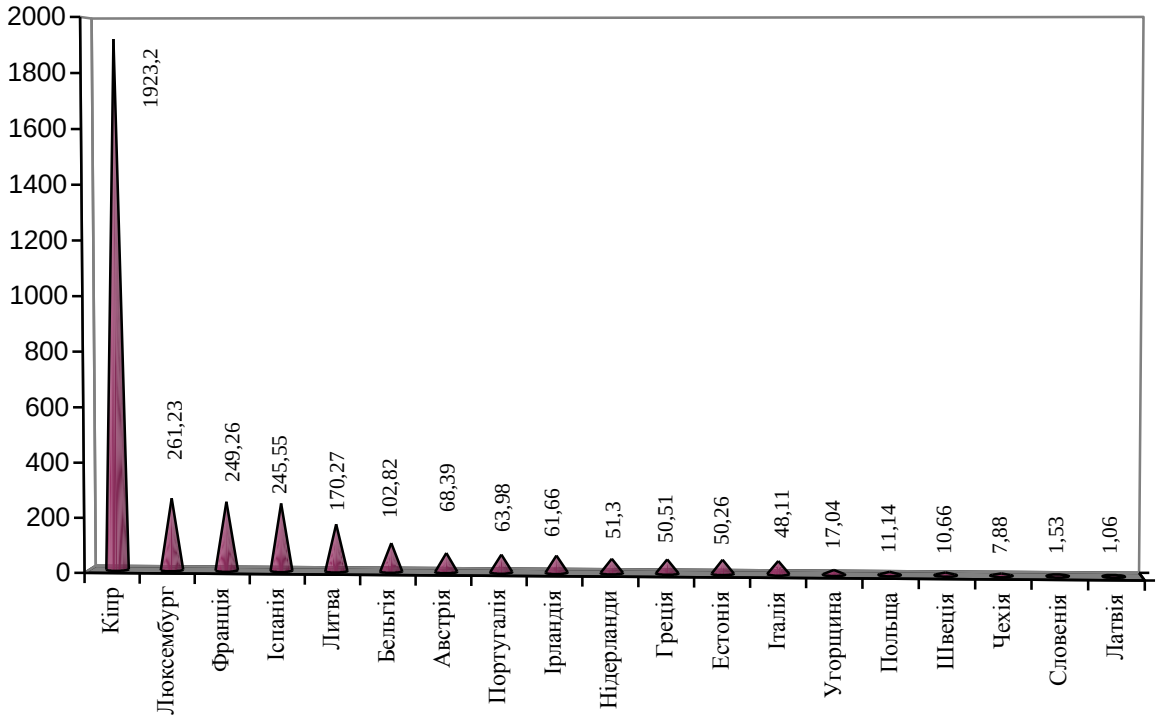

Рис. 2.7. Розподіл аграрної продукції за індексами виявлених порівняльних переваг (RCA) України у торгівлі з країнами Євросоюзу у 2021 р.

За: побудовано автором

Отже, сьогодні існують значні відмінності у рівнях конкурентоспроможності української аграрної продукції на ринках європейських країн. Тому доцільно зупинятись детальніше на географічних особливостях посилення конкурентних позицій українських підприємств АПК. Наголосимо, що потужний АПК в економіці України повинен бути висококонкурентним і високоефективним, адже конкурентоспроможність продукції АПК значною мірою визначає рівень конкурентоспроможності України на європейському ринку. Окремі вітчизняні і зарубіжні вчені [47; 10; 38; 93; 94] вбачають конкурентоспроможність експортної продукції найголовнішим фактором для оцінки конкурентоспроможності загалом. З таким підходом доцільно погодитись, оскільки в сучасних умовах глобалізації конкурентоспроможна аграрна продукція повинна відповідати

всім європейським вимогам та стандартам, що проявляються на європейському ринку.

Таким чином, що вирішення проблем посилення конкурентоспроможності повинно мати комплексний та системний характер, базуватися на загальновизнаних принципах та критеріях економічної безпеки та враховувати проблеми соціального характеру, що існують у сільській місцевості, зокрема у середовищі приватних домогосподарств населення. При цьому у процесі побудови експортоорієнтованої моделі розвитку АПК важливо враховувати численні регіональні особливості розвитку, існуючий потенціал, а також сильні та слабкі сторони у тваринництві та рослинництві. Особливе місце у підвищення міжнародної конкурентоспроможності українського АПК повинно відводитись проблемам розвитку зовнішньоторговельної інфраструктури.

2.3. Аналіз інфраструктурних чинників посилення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняного АПК

Важливим фактором підвищення конкурентоспроможності вітчизняного АПК є сьогодні реалізація заходів із підтримки формування й розвитку інфраструктури аграрного ринку. Законодавчою базою формування інфраструктури зовнішньоторговельної діяльності АПК є Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо формування і функціонування аграрного ринку» [91]. В Указі було визначено два головні завдання: формування ринкової інфраструктури, механізмів і форм організованої гуртової торгівлі та спрямування товарних потоків аграрної продукції через прозору процедуру аграрного ринку, зокрема через експортні канали.

Як зазначалось у першому розділі, основу аграрної інфраструктури формують такі її елементи, як сільські заготівельні пункти, товарні біржі, гуртові і роздрібні ринки, інформаційно-маркетингова мережа, аукціони

худоби, державні і приватні системи моніторингу. З часу ліквідацією державної системи контрактації аграрної продукції стара інфраструктура зовнішньої торгівлі виявилася неспроможною забезпечувати ефективне функціонування сільськогосподарських товаровиробників. З'явилось багато приватних посередницьких структур, що які не мали відповідної матеріально-технічної бази та купували й експортували агропродовольчу продукцію за непрозорими схемами, що у наслідку призвело до значного рівня тінізації даного виду діяльності. У цій ситуації потрібна була спеціалізована ринкова інфраструктура з метою здійснення прозорих експортних процедур, у тому числі посередницькі комерційні структури, а також розгалужена збутово-заготівельна мережа, що орієнтована на велику чисельність продавців і покупців та різних товарних партій агропродовольчої продукції.

Характерною особливістю формування зовнішньоторгівельної інфраструктури в сучасних умовах є те, що у ній сформувалось багато посередницьких структур – численних партнерів аграрних підприємств, проте називати їх інституціями інфраструктури можна лише досить умовно. Такі посередницькі компанії не забезпечували прийнятну ціну для агровиробників, при цьому мали на цій посередницькій операції значний прибуток, а агровиробники втрачали значну частину свого прибутку. Отже, сучасна зовнішньоторгівельна інфраструктура в Україні перебуває на стадії формування у відповідності до розвитку аграрних відносин в країні.

Більшість українських експортерів аграраної продукції потребують підтримки, сутність якої полягає у процесах кооперації зусиль аграрних виробників для отримання необхідної інформації, переробки, заготівлі і збуту власної продукції, одержання кредитів на придбання сучасної техніки, використання нових технологій у тваринництві та рослинництві. Отже, необхідність подальшого розвитку інфраструктури ЗЕД аграрних компаній продиктована викликами євроінтеграції та глобалізації.

Особливо питання розвитку зовнішньоторговельної інфраструктури АПК загострилось під час військох дій. У цьому контексті у Міністерстві аграрної політики та продовольства України сформовано робочу групу з ідентифікації та категоризації об’єктів критичної інфраструктури в секторі харчової промисловості та агропромислового комплексу. 20 грудня 2022 р. набрала чинності Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1384 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 1109 «Деякі питання об’єктів критичної інфраструктури», мета якої – мінімізувати негативний вплив енергетичної кризи на роботу агросектору. Згідно прийнятої постанови визначаються об’єкти критичної інфраструктури, де виробництво сільськогосподарської продукції визначено, як важливий елемент. Мінагрополітики закріплене як уповноважений орган, який може розглядати і фіксувати перелік об’єктів критичної інфраструктури. Об’єкти, які є критично важливі для продовольчої безпеки матимуть додаткові інструменти для гарантій отримання електроенергії [82].

На думку Шпикуляка О. Г. [99, с. 32], інституціональна система зовнішньої торгівлі в АПК включає: інститути гуртової торгівлі – біржі, гуртові ринки (гуртові ринки аграрної продукції), аукціони та ярмарки, кооперативи і заготівельно-збутові пункти; спеціалізовані зовнішньоекономічні інститути – торгові доми, зовнішньоекономічні об’єднання, ТПП тощо. Зовнішньоторговельна аграрна сфера України як сукупність взаємопов'язаних утворень і структур потребує відповідного інституційного забезпечення (інститутів та інституцій), які формують інфраструктуру просування товарів від виробника до закордонних споживачів – заготівельні та збутові кооперативи, біржі, торгові доми, гуртові ринки, елементи систем моніторингу та оцінки якості продукції, головна функція яких полягає в формуванні опосередкованого впливу на ринковий товарообмін.

Важливим елементом інфраструктури зовнішньоторговельної діяльності в АПК є торгово-промислові палати (ТПП). Вітчизняні та

зарубіжні агропромислові підприємства доволі активно використовують послуги української ТПП, яка як ринкова інституція, пропонує такі послуги суб'єктам ЗЕД:

- юридичні послуги;
- довідково-інформаційні послуги;
- ведення реєстру надійних закордонних партнерів;
- організація і проведення виставок;
- сприяння залученню інвестицій;
- організація міжнародної економічної співпраці для вітчизняних підприємств;
- оформлення сертифікатів походження товару;
- консультації з питань державних закупівель;
- лабораторні дослідження;
- патентно-ліцензійні послуги;
- послуги регіональних палат;
- перекладацькі послуги;
- реклама.

Низькі обсяги біржової торгівлі аграрною продукцією (як зовнішньої так і внутрішньої) є значною проблемою для українського аграрного ринку, оскільки концепція діяльності бірж передбачає виконання ними ролі своєрідного індикатора ринкових цін, страхуючи тим самим економічних агентів від потенційних цінових ризиків та втрат доходів. Саме тому біржова торгівля є однією з найважливіших інституцій аграрного ринку. Проте її розвиток залежатиме від інституційних умов, що сформовані державою. Агропромислова продукція становить традиційно провідну групу біржових товарів, що займають близько 85 % обороту агропромислових бірж (до 40 % - шроти і рослинна олія та насіння олійних культур; близько 20 % – зерно; 18 % – продукція тваринництва, передусім чином свині і жива ВРХ; до 10 % – цукор, какао, кава; близько 7 % – текстильна сировина та вироби з неї: шовк, бавовна, пряжа, шерсть) [60]. В Україні з цього приводу складається

парадоксальна ситуація, оскільки біржова торгівля не отримує поки що активного розвитку та популярності у середовищі експортерів та імпортерів аграрної продукції.

В Україні у 2021 р. функціонувало 353 товарних та товарно-сировинних й 26 спеціалізованих агропромислових бірж, при цьому найбільша чисельність біржових угод припадала на продукцію рослинництва [82]. Потрібно наголосити, що товарна біржа є однією з економічних інституцій, котра здатна сприяти швидшій адаптації українського аграрного ринку до умов ВЗВТ, разом з гуртовими ринками та обслуговуючими кооперативами. За умови ефективно діючого біржового аграрного ринку роль держави лише зводиться до контрольно-наглядових функцій. На нашу думку, вільне й прозоре ціноутворення на аграрну продукцію, за рахунок ефективного діючих біржових інститутів, є важливою передумовою для повноцінного функціонування АПК в умовах поглиблення євроінтеграції та об’єктивного цінового моніторингу на аграрну продукцію. Потрібно відзначити, що на одній з провідних українських товарних бірж – Київській агропромисловій біржі, діє електронна система цінового моніторингу, при чому її дані використовуються як держаними установами так і вітчизняними та західними експертами й аналітиками.

Елементи інфраструктури визначаються потребами аграрного ринку, діловими відносинами, їх не можна нав'язати ззовні, повністю визначати в державних установах [99]. Від інфраструктури залежить шлях агропродовольчих товарів від виробників до кінцевих споживачів, що встановлює мотиви їх поведінки: виробників – продукувати товари, а споживачів – їх купувати. Відомо, що за рахунок інфраструктури відбувається підписання контрактів на просування, постачання товарних потоків по регіонах, галузях і зарубіжних країнах, регулювання обслуговування і збуту економічної системи. Тому рівень ефективності функціонування ринкової економіки у першу чергу залежить від рівня комплексності та ефективності її інфраструктури. Сьогоднішнє інституційне

забезпечення вітчизняної зовнішньої торгівлі у частині інфраструктури є суттєвою фундаментальною перешкодою на шляху до європейського ринку, збалансування пропозиції і попиту, реалізації товарів за найбільш вигідними для виробників цінами, що за необхідності підвищення дохідності аграрної діяльності є найбільш важливим.

Механізми регулювання аграрного ринку та формування доходів виробника формується на засадах функціонування інститутів зовнішньоторгівельної інфраструктури. Європейська практика ефективного функціонування аграрних економічних систем доводить, що у сегменті інфраструктури найбільш регулюючу вагому роль відіграють інституції гуртової торгівлі в особі оптових ринків та бірж [75]. Саме вони спроможні формувати ціни на основі врахування реального стану попиту та пропозиції, унеможливити ціноутворення монопольного характеру, проводять інтервенції на ринку, що має наслідком стабілізуючу роль.

Оптова ланка української зовнішньої торгівлі представлена гуртовими ринками як організаціями, торговими домами, біржами, аукціонами, ярмарками-виставками, яких у системі зовнішньоторговельної інфраструктури АПК України є доволі значна чисельність (табл. 2.5). Гуртова торгівля спроможна ефективно виконувати регуляторні функції, відсікти значну чисельність посередників між виробниками і споживачами, тим самим оптимізуючи ціну. Через гуртову торгівлю держава реалізує політику регулювання ринку.

В Україні створені інституції з функціями регулювання аграрного ринку, наприклад Аграрний фонд. Він є важливою інституцією інфраструктури аграрного ринку в якості державної уповноваженої структури, завданням якої є втілення у практику інституційного забезпечення з регулювання цін шляхом здійснення фінансових і товарних інтервенційних операцій, а також формування продовольчого державного резерву як важливого завдання посилення продовольчої безпеки [83].

Таблиця 2.5

Складові зовнішньоторговельного інфраструктурного забезпечення аграрного ринку України

(станом на 1 січня)

Об'єкти зовнішньоторгівельної інфраструктури	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Заготівельні пункти – усього	24841	24426	23611	22385	22363	21742
з них із заготівлі:						
живої худоби та птиці	2081	2171	2048	1821	1744	1629
Молока	18238	11715	17302	17374	17725	17361
плодоовочевої продукції	2269	2527	2218	1708	1548	1413
іншої сільськогосподарської продукції	2253	2016	2044	1483	1347	1342
Агроторгові доми – усього	431	437	408	388	347	330
Районні	396	400	373	367	326	304
Міжрайонні	36	38	35	23	21	28
Проведено аукціонів живої худоби і птиці з початку року	318	321	224	207	149	164
Проведено виставок-ярмарок з початку року	2510	2185	2346	2527	2024	4015
Дрібногуртові ринки живої худоби і птиці	-	-	395	395	386	415
Районні	-	-	324	323	374	396
Обласні	-	-	21	22	19	22
Продовольчі ринки	806	866	878	864	893	801
Районні	642	709	734	722	767	685
Обласні	165	156	108	108	126	116
Плодоовочеві ринки	504	567	610	614	694	684
Районні	425	483	539	547	612	605
Обласні	82	85	63	62	83	82
Кредитні спілки	313	367	418	425	479	502
Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи - всього	1035	1056	1127	1045	970	978
із загальної кількості: переробні	87	70	73	77	67	61
заготівельно-збутові	173	170	163	149	144	138
Постачальницькі	20	22	19	19	20	25
Сервісні	315	324	360	308	278	276
Багатофункціональні	407	424	447	429	422	438
Інші	39	47	68	62	44	46

За: [60; 83]

Європейський досвід засвідчує, що вплив держави на ціноутворення в АПК можливий лише за наявності системи гуртових ринків аграрної продукції – без цього неможливо здійснювати товарні та фінансові інтервенції за встановленими державою максимальними та мінімальними рівнями цін, що є вигідними для виробників.

Розглядаючи сформовану та діючу в Україні зовнішньоторгівельну інфраструктуру аграрного ринку (табл. 2.6), варто відмітити, що сьогодні спостерігається незначне зростання чисельності товарних бірж, виставок-ярмарок та кредитних спілок. Реально працює менш ніж половина аграрних домів, заготівельних пунктів, сервісних кооперативів, функціонує незначна кількість аукціонів птиці та живої худоби, а в цілому обсяги продажів аграрної продукції через дані об'єкти зовнішньоторговельної ринкової інфраструктури є незначними. Згідно з дослідженнями вчених [57], сьогодні у структурі загального товарообігу роздрібного агропродовольчого ринку питомага вага посередницьких структур становить близько 90 % і тому індивідуальним товаровиробникам, що є власниками виробленої агропродовольчої продукції, на ньому місця більше немає. Тому нині існує нагальна потреба у формуванні такої інфраструктури зовнішньої торгівлі, яка б забезпечувала прозорість торгівельно-посередницьких операцій на аграрному ринку та справедливий перерозподіл вартості в системі ціноутворення. Досягнути цього можна не за лише рахунок великої чисельності інфраструктурних утворень, а завдяки побудові ефективних маркетингових каналів збуту, доступних для всіх учасників товарообмінних процесів.

Таблиця 2.6

Показники розвитку зовнішньоторговельної інфраструктури аграрного ринку, одиниць

(станом на 1 січня)

Суб'єкт ринку	Рік						
	2017	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Агроторгові доми	96	353	435	409	388	347	331
Акредитовані товарні біржі	35	43	34	37	39	39	41
Кредитні спілки	-	262	342	417	426	478	502
Заготівельні пункти	-	16358	24255	23612	22385	22363	21742
Виставки-ярмарки	-	1261	2027	2346	2525	2026	4017
Обслуговуючі кооперативи	-	726	1031	1128	1045	971	978
Аукціони живої худоби	-	206	312	224**	205**	149	165

За: [60; 83]

Функціонування оптових ринків будується на прозорих взаємовигідних умовах та рівноправності сторін грошових та товарних відносин на ринку агропродовольства. Відповідно до організаційно-економічного напрямку діяльності, гуртові ринки виконують роль щодо створення інституціональних умов гуртової торгівлі; забезпечують контроль рівня якості агропродовольчої продукції; формування взаємовигідних торговельних "правил гри"; поширення інформації та моніторингу ринкових ситуацій серед учасників системи гуртової торгівлі; зменшення контрактних і трансакційних витрат; інфраструктурне забезпечення процесів торгів. Проте функціонування гуртових ринків вимагає відповідного інфраструктурного забезпечення, формування інформаційно-аналітичних структур, юридичних, фінансово-розрахункових, консультаційних, транспортування, житлово-побутового спрямування, зберігання продукції та контролю якості.

Потрібно наголосити, що однією з найдинамічніших сфер інфраструктури зовнішньої торгівлі в АПК економіки України є ярмарково-виставкова діяльність, що відіграє важливу роль у процесах розширення зовнішньої а також внутрішньої торгівлі. Така діяльність є невід'ємною частиною ринкових процесів, яка сприяє позитивним структурним перетворенням в економіці, технологічному та науково-технічному оновленню українського виробництва, більш ширшому залученню інвестицій, насамперед іноземних, в АПК. Вона активно сприяє процесам ознайомлення з новими видами продукції, новітніми технологіями та їх подальшому впровадженню, посиленню конкурентоспроможності та просуванню продукції українських товаровиробників на європейські ринки, посиленню міжнародних економічних зв'язків.

З метою оцінювання рівня розвитку зовнішньоторгівельної інфраструктури АПК на регіональному рівні необхідним є здійснення процедури групування областей України за показниками її розвитку із використанням методу кластерного аналізу. З метою проведення такого аналізу ми відібрали 14 показників за 2021 р., які характеризують з різних

сторін розвиток інфраструктури (чисельність та показники діяльності гуртових ринків, бірж, аукціонів, кооперативів, агропромислових домів, дорадчих служб, ярмарків, виставок, тощо) [82; 83]. Застосування методів багатовимірного аналізу дозволяє на основі рівня близькості розподілити багатовимірну сукупність показників, які характеризують рівень конкурентоспроможності з різних сторін, на однорідні підмножини – групи, класи, кластери. Незважаючи на наявну умовність та складність розбиття вихідної множини на групи, головним критерієм формування кластерів є мінімізація внутрішньогрупової та максимізація міжгрупової дисперсії [29, с. 41].

Метод кластерного аналізу не формує вимог щодо дотримання меж кожної конкретної групи, що разом із правом формування кількості таких груп належать дослідникові. У практичних розрахунках чисельність груп найчастіше визначається на основі таксономічної відстанні між аналізованими параметрами та зовнішнього вигляду побудованого графа, який має назву «дерево поєднань» (рис. 2.8). Чисельність сформованих таким чином груп залежить від завдань аналізу, переліку внесених в аналіз ознак і на практиці визначається через поетапне відкидання ребер сформованого графа-дерева, вершинами котрого є об'єкти групування.

Вирішення поставленого завдання групування областей України за показниками розвитку зовнішньоторгівельної інфраструктури АПК передбачає проведення аналізу, що складається з таких етапів:

- відбір вибірки для процедури кластеризації (об’єктом вибірки визначено області України);

- визначення множини характеристик, за якими будуть оцінюватись у вибірці об'єкти (було відібрано 14 показників за 2021 р.);

- обчислення значень міри схожості між об'єктами (за допомогою програми Statistica 12.0);

- застосування одного із методів кластерного аналізу для формування груп схожих об'єктів (за допомогою використання методу евклідової відстані);

- перевірка рівня достовірності результатів кластеризації.

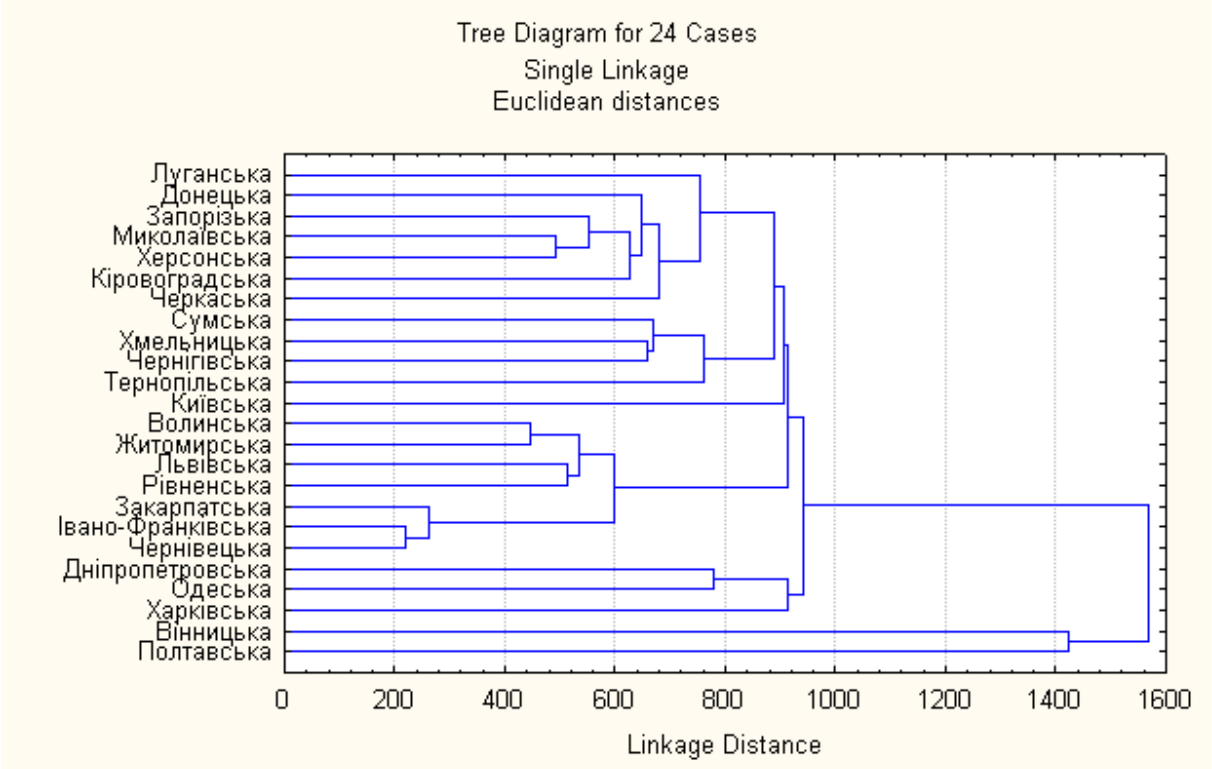

Рис. 2.8. Дерево поєднань областей України за головними показниками розвитку зовнішньоторговельної інфраструктури АПК у 2021 р.

За: побудовано автором

Отримані результати проведенного аналізу свідчать, що області України мають різний рівень розвитку зовнішньоторгівельної інфраструктури в АПК (табл. 2.7).

Найбільш розвинуту зовнішньоторговельну інфраструктуру АПК мають Полтавська, Харківська, Вінницька, Дніпропетровська та Одеська області, а найслабші позиції у даній сфері мають Закарпатська, Чернівецька та Івано-Франківська області. Існуючий розрив у рівнях розвитку зовнішньоторговельної інфраструктури в областях не може не відображатись на рівні ефективності функціонування всього АПК, адже експортна політика

реалізується за рахунок формування цілісної системи заходів, які зорієнтовані на посилення ефективності вітчизняних суб'єктів АПК та областей.

Таблиця 2.7

Групи кластерів АПК України за показниками зовнішньоторгівельної інфраструктури у 2021 р.

№ клас-тера	Області, що належать до кластера	Характеристика кластера
I	Вінницька, Полтавська, Харківська, Дніпропетровська, Одеська	Найвищий рівень розвитку інфраструктури
II	Луганська, Донецька, Миколаївська, Запорізька, Херсонська, Черкаська, Кіровоградська	Високий рівень розвитку інфраструктури
III	Сумська, Чернігівська, Хмельницька, Тернопільська, Волинська, Київська, Львівська,Житомирська, Рівненська	Середній рівень розвитку інфраструктури
IV	Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська,	Низький рівень розвитку інфраструктури

Джерело: побудовано автором

Таким чином, що зовнішньоторгівельна інфраструктура АПК сьогодні вже сформована, проте інституції, що є її елементами, належно не виконують покладених на них завдань по відношенню до товарних виробників. Проблемою є інформаційний сегмент, відсутність ефективного моніторингу зовнішнього та внутрішнього аграрного ринку, і навіть та інформація, що існує, доступна не усім структурам через проблеми системного її поширення. Існують проблеми дорадництва і моніторингу, а професійні об'єднання фактично не виконують статутних функцій, існуючи при цьому лише формально. А це, у свою чергу, обмежує потенційні можливості ефективної конкурентоспроможності. Зокрема, слід навести такий приклад, що навіть існуюча інформація статистики аграрного сектору у друкованих документах поширення Державною службою статистики України доступна у консолідованому вигляді із запізненням щонайменше на декілька місяців після завершення звітного періоду. Мінагрополітики України здійснює

моніторинг окремих сегментів аграрного розвитку, проте ця інформація є доступною на рівні відомчої вертикалі та частково для науковців, а виробники її не отримує.

Висновки до розділу

1. У формуванні експортного потенціалу України продукція АПК традиційно займає вагоме місце. Головні позиції аграрних товарів-лідерів розмістилися у наступній послідовності: зернові культури; насіння олійних культур; олія; молоко і молочна продукція; залишки й відходи харчових продуктів; алкогольні й безалкогольні напої; матеріали рослинного походження; вироби з хлібних злаків. Дослідження встановило, що за масштабами експорту окремих видів продукції АПК до ЄС Україна входить до трійки світових лідерів. Зокрема, в останні роки Україна посідала провідні місця серед постачальників до ЄС за обсягами експорту пшениці, входила до трійки основних експортерів до ЄС насіння соняшнику та займала провідні позиції з експорту соняшникових олії й шроту. Аналіз міжнародної конкурентоспроможності продукції українського АПК за рівнем виявлених порівняльних переваг вагомо підтверджує отримані результати.

2. У ході дослідження встановлено, що головні резерви зовнішньоторговельної конкурентоспроможності продукції АПК сконцентровані як у виробничій сфері, так і у сфері зовнішньоторговельної діяльності окремих областей України. Аналіз окремих чинників впливу на міжнародну конкурентоспроможність аграрної продукції свідчить, що резерви для її зростання у найбільшій мірі залежать від рівня експортних цін та пов’язані із вдосконаленням структури імпортно-експортних поставок. Існуючі внутрішні резерви посилення конкурентоспроможності української продукції АПК базуються на специфічних особливостях функціонування його галузей на внутрішньому та зовнішньому ринках, рівнях посилення

продовольчої безпеки держави та можливостей ефективного формування експортного потенціалу.

3. Для українського АПК є дуже корисним європейський досвід ефективного використання зовнішньоторговельної інфраструктури. Це пояснюється тим, що існують проблеми моніторингу тп дорадництва, а професійні об'єднання фактично не виконують своїх статутних функцій та існують лише формально. Проблемою є інформаційний сегмент, низька ефективність моніторингу зовнішнього та внутрішнього аграрного ринку, і навіть та наявна інформація, доступна не усім структурам через високу проблемність її системного поширення. Це обмежує наявні можливості ефективної конкурентоспроможності. Мінагрополітики України здійснює моніторинг сегментів аграрного розвитку, проте дана інформація є доступною на рівні відомчої вертикалі та частково для вчених, а виробник її не отримують.

РОЗДІЛ 3
МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ЕКСПОРТУ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ З ЄС

3.1. Стратегічні напрями розвитку вітчизняного експорту продукції АПК в умовах ВЗВТ

Український аграрний сектор володіє значними невикористаними можливостями для подальшого свого розвитку, розширення ємності ринків української аграрної продукції за рахунок розширення експорту до ЄС, зростання обсягів залучення ПІІ. На сьогодні ЄС перетворився в масштабний ринок товарів та послуг, що нараховує понад 500 млн споживачів агропродовольчих товарів, об'єднує 28 держав з територією понад 4,3 млн кв. км , з виробництвом сукупного ВВП понад 13 трлн євро, що становить майже одну четверту частину світового обсягу. Формування ВЗВТ України з ЄС та намагання стати у майбутньому його повноправним членом вимагає насамперед формування інституційного середовища у відповідності до критеріїв та принципів цього співтовариства. Окрім того, існує умова, згідно з якою коли держава визнає та слідує встановленим даним критеріям і принципам, то вона може розраховувати на таке повноправне членство.

У контексті євроінтеграції АПК України таке членство потребує передусім наближення державної аграрної політики до вимог Спільної аграрної політики ЄС, яка є єдиною політикою для всіх держав співтовариства та закріплена у відповідних директивах, регламентах та інших рішеннях керівних інституцій ЄС. Більшість головних заходів України щодо цих питань закладені в Угоді про асоціацію та про ВЗВТ, де конкретизовано напрямки поетапного наближення законодавства України у сфері АПК та розвитку сільських територій.

САП ЄС є спрямованою на реалізацію на відповідних засадах скоординованих заходів у всіх державах – його членах. Зокрема йдеться про

організацію базової підтримки доходів фермерів, що не пов’язана із обсягами продукції, яку вони виробляють. Критеріями в даному випадку виступають чисельність ними оброблених гектарів або поголів’я тварин шляхом відповідного подання заявок за умов бути активними фермерами, з дотриманням правил щодо використання земель, управління водними ресурсами, охорони навколишнього середовища, збереження біорізноманіття тощо. Головними напрямами даної політики також є підтримка функціонування спільних ринків аграрної та харчової продукції, розвитку сільських територій, моніторинг спільної аграрної політики та фінансування управління. Ключовим чинником стабільності тут виступає політика бюджетної підтримки щодо розвитку АПК та сільських територій, що визначена терміном на сім років.

Підписання Угоди про асоціацію між країнами ЄС та, а також створення в межах даної Угоди ВЗВТ з ЄС є важливими факторами розвитку вітчизняної аграрної галузі, оскільки завдяки цьому для України відкриваються значні перспективи поступової експансії на ринки країн ЄС вітчизняними компаніями, підвищення рівня безпечності, якості, екологічних характеристик вітчизняної продукції АПК, покращання рівня продовольчої безпеки держави. Тому для України виникає важливе завдання вироблення методів та механізмів державної політики стосовно підвищення рівня ефективності використання наявного аграрного потенціалу економіки, адаптації його до нових умов, зокрема з врахуванням можливих ризиків, що виникатимуть внаслідок процесів лібералізації зовнішньоторгівельних відносин з ЄС.

У тексті Угоди головним інструментом обмежень у торгівлі агропродовольчими товарами виступають тарифні квоти, в межах яких забезпечується безмитний характер доступу товарів на ринок країн Євросоюзу. Доцільно відмітити, що всі ЗВТ, що створені між ЄС та іншими державами та групами держав, містять положення, що стосуються сільського господарства. Регулювання в межах ЄС торгівлі найбільш чутливими

аграрними товарами, щодо яких захист від зростання імпорту національних виробників є пріоритетним завданням при створенні ЗВТ, здійснюється шляхом [42, с. 32]:

1) виключення їх з тарифної пропозиції;

2) відкладання зобов'язань стосовно зниження тарифів до кінцевого терміну перехідного періоду;

3) встановлення тарифних квот;

4) вжиття спеціальних захисних заходів.

Аналіз взаємних стосунків держави та регіонів у сфері зовнішньоторгівельної діяльності [69] дозволяє зробити висновок про існування цілої низки суперечностей, які можна вирішити за рахунок застосування стратегічного підходу, що обумовлює доцільність реалізації регіональних стратегій посилення конкурентоспроможності АПК в умовах поглиблення євроінтеграції. На наше переконання, сьогодні розвиток зовнішньоторговельних відносин для українських регіонів є важливою умовою міждержавного поділу праці, будучи системним просторовим об'єднанням окремих господарюючих суб'єктів. Передача функцій управління зовнішньоторгівельною діяльністю в області можлива у випадку, якщо область розглядається як єдина комплексна система, а управління буде здійснюватись на засадах довгострокових концепцій, стратегій, програм, для чого в регіонах необхідним є симбіоз практики і науки. Регіон є складною системою із складними зв'язками, а компанії в сфері АПК – стохастичними відкритими системами, отже, комплексний розвиток зовнішньої торгівлі компаній АПК на регіональному рівні має включати ряд певних напрямів, які представлені на рис. 3.1.

Наголосимо, що формування конкурентоспроможного АПК є ключовим пріоритетом соціально–економічними розвитку села в умовах євроінтеграції. Посилення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств сьогодні є стратегічним завданням сталого розвитку всього аграрного сектору. Як свідчать отримані результати проведеного у

попередньому розділі кластерного аналізу, для цього важливо раціоналізувати процеси розміщення сільського господарства та сформувати нові інституції територіальної організації з врахуванням усього комплексу проблемних питань на рівні аграрних кластерів, що повинні стати основою місцевого самоуправління. Це вимагає розробки нових методів та механізмів управління кластерами підприємництва в АПК, що будуть системно вирішувати проблеми сталого розвитку сільських територій та виробництва.



Рис. 3.1. Механізми посилення конкурентоспроможності та розвитку зовнішньоторговельної діяльності підприємств АПК регіону в умовах лібералізації зовнішньоторговельного режиму

За: побудовано автором

Український АПК за останні 10 років кардинально змінився. Нові технології та трансформація нормативного поля в умовах євроінтеграції перетворили аграрний сектор на сектор масштабного виробництва продовольства, а Україну — на центр продовольчої безпеки світу. Сильні та слабкі сторони вітчизняного АПК представлені в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Сильні та слабкі сторони АПК України в умовах ВЗВТ Україна-ЄС

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Сприятливий клімат (значна частина території розташована у кліматичних зонах, які сприяють веденню с/г із мінімальними ризиками одержання збитків від різних природних чинників) 2. Вигідне географічне розміщення у центрі Європи на перетині головних логістичних вузлів 3. Знання і культура (аграрії активно вивчають досвід колег з всього світу) 4. Ґрунти (українські землі – це чорноземи із найвищим вмістом гумусу у світі) 5. Найвища рівень маржинальності серед всіх країн світу – 30-150% 6. Дешева оренда землі в Україні (41 євро/га, для прикладу у Франції — 202, у Чехії — 96, в Литві — 81) 7. Дешева робоча сила (середня офіційна зарплата в АПК в Україні – 277 дол. США, у Польщі – 1680 дол. США, в Угорщині – 1114 дол. США, у Словаччині – 1319 дол. США) 8. Бізнес представлений в уряді через лобістів із галузевих асоціацій (Рада інвесторів України, експортна рада, різні міжвідомчі групи та комітети при міністерствах тощо) 9. Ландшафт підходить ідеально для великого товарного землеробства 10. Активне використання усіма гравцями (дрібними, великими, середніми) передових світових інновацій у виробництві 11. Відсутність значного регулювання 12. Висока питома вага експорту в економіці 13. Провідні позиції України на європейському ринку (сьогодні Україна – один зі світових лідерів у частині постачання продукції АПК до ЄС)	1. Низький ступінь переробки (питома вага агропродукції із високою доданою вартістю у загальному обсязі с/г виробництва складає незначну частину – близько 5-7 %) 2. Відсутність вільного ринку землі (як одного з ключових чинників для залучення інвестицій) 3. Низька продуктивність (4 тис. дол. у с/г на одного зайнятого). Для прикладу: у Нідерландах — 79 тис.дол., у Німеччині та Франції – 54 тис. дол., у Польщі — 8 тис. дол.) 4. Низький рівень ефективності (на всіх ланцюжках бізнесу) 5. Брак джерел фінансування АПК (дорогі кредити), недофінансування АПК 6. Слабка самоорганізація ринку (малий і середній бізнес не беруть значної участі в профорганізації для політичного лобіювання власних інтересів) 7. Домінування окремих потужних гравців на ринку (формує передумови для виникнення монополії в окремих секторах АПК) 8. Відсутність довгострокової Стратегії розвитку АПК (як частини загальної Економічної стратегії країни) 9. Непрозорий механізм державної підтримки галузі 10. Відсутність ефективного нормативно-законодавчого регулювання 11. У низці господарств зберігається «культура колгоспу»: старі технології, низький рівень фінансової грамотності, відсутність процесів модернізації об'єктів 12. Погіршення якості чорноземів (близько 20% українських чорноземів деградували за 30 років через непродумане обробляння ґрунту і неконтрольоване внесення добрив, що призводило до значних збитків — до 10-15 млрд грн) 13. Брак висококваліфікованих кадрів у областях 14. Велика частка малоефективних державних підприємств. У складі Мінагрополітики — 334 підприємства. 15. Основне ціноутворення на зерно відбувається за межами України 16. Відсутність профільних центрів НДДКР

Джерело: розроблено автором

Можливості та загрози, які стоять перед українським АПК в умовах функціонування ЗВТ ЄС, представлені в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Можливості та загрози для АПК України в умовах ВЗВТ Україна-ЄС

Можливості	Загрози
1. Вихід на нові європейські ринки з новою продукцією (наприклад, льон, коноплі, лляні тканини, халяльне м'ясо, козячі сири, органічна курятина, органічний мед тощо) 2. Ліквідація мораторію на продаж землі (до 50 млрд дол. США залучення інвестицій за 10 років) 3. Залучення інвестицій у сектор 4. Цифровізація АПК (AgTech) 5. Створення профільних центрів НДДКР в Україні (нові технології, новий посадковий матеріал, нові добрива) 6. Підвищення продуктивності й врожайності 7. Створення Причорноморського центру біржової торгівлі продукцією АПК 8. Підтримка з боку міжнародних фінансових інституцій та з боку держави 9. Перетворення України на європейський органічний хаб 10. Створення в Україні європейського виробничого та логістичного хабу агропродукції 11. Зростання експорту і, відповідно, валютних надходжень у країну 12. Можливість форматування галузі (обрання унікального «українського» шляху розвитку) 13. Формування моделі «20-40-40» (20 % – великий агробізнес, 40 % – середній, 40 % – малий)	1. Повномасштабна війна, політична й економічна кризи в Україні 2. Прорахунки при відкритті ринку землі (відсутність обмеження для категорій покупців, формування цін, захисних механізмів від спекулятивного перепродажу землі) 3. Відтік кадрів 4. Погіршення якості земель 5. Прорахунки в регулюванні галузі 6. Втрата вартості землі внаслідок розвитку альтернативного виробництва (гідропоніка тощо) 7. Деградація сектору 8. Подальше падіння маржинальності 9. Рейдерство, високий рівень обороту готівки, «сірий» ринок зерна, шахрайські схеми, тиск із боку силових структур, контрафактна продукція 10. Втрата частини потенціалу урожайності внаслідок деградацію ґрунтів, що є наслідком інтенсивного виробництва

Джерело: розроблено автором

Потрібно зауважити, що угода про ВЗВТ дозволяє освоювати ринок держав ЄС вітчизняним фірмами, що займаються виробництвом, реалізацією та переробкою тваринницької продукції. Так, Україна спроможна щорічно постачати на ринок держав ЄС: 12 тис. т яловичини, 20 тис. т свинини, 16 тис. т (із збільшенням до 20 тонн протягом 5 років) м’яса птиці, 1,5 тис. т (із збільшенням до 3 тис. т протягом 5 років) яєць, 8 тис. тонн (із збільшенням до 10 тис. т протягом 5 років) молока, згущеного молоко, вершків та йогуртів, 1,5 тис. т (із збільшенням до 5 тис. т протягом 5 років) сухого

молока, 1,5 тис. т (із збільшенням до 3 тис. т протягом 5 років) вершкового масла, 250 тис. т масляних перероблених продуктів, 5 тис. т (із збільшенням до 6 тис. т протягом 5 років) меду. Водночас, квот не встановлено на сири, що дозволяє експортувати необмежену кількість цього виду продукції з України до ЄС.

Варто відмітити, що експорт продукції тваринництва України до ЄС можна буде нарощувати за рахунок використання тарифних квот лише за умови, якщо українські експортери зможуть задовольняти вимоги Євросоюзу стосовно стандартів якості та безпечності продукції і відповідно сертифікувати продукцію.

У найближчій перспективі заповнювати встановлені квоти для продукції тваринництва буде проблематичним завданням, оскільки переважаюча більшість тварин утримується у господарствах населення, які не мають можливостей впроваджувати сучасні технології виробництва продукції, що зумовлює низький рівень її якості та невідповідності європейським стандартам та санітарним нормам. Для переважаючої більшості вітчизняних середніх та малих сільгоськогосподарських підприємств існують також проблеми забезпечення належної відповідності продукції європейським стандартам, оскільки гармонізація та адаптація законодавства стосовно санітарних та фітосанітарних заходів і технічного регулювання вимагають не лише тривалого часу, але і значних матеріальних ресурсів. Для прикладу, сукупні витрати для адаптації до стандартів ЄС лише м’ясної промисловості Польщі становили приблизно 2 млрд євро [70, с. 83-85].

Процеси впровадження міжнародних та європейських стандартів якості та безпеки продуктів харчування (EN, HACCP, ISO, Кодексу Аліментаріус) у сфері АПК в Україні відбуваються доволі повільно. Водночас, у відповідності до глави 17 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС співробітництво між сторонами буде, серед іншого, охоплювати заохочення політики якості аграрної продукції у сфері вимог щодо виробництва,

стандартів продукції та схем якості [58, с. 378]. З цією метою у вітчизняне законодавство важливо імплементувати вимоги щодо директив й регламентів Євросоюзу щодо харчової промисловості та сільського господарства, а також щонаменше 80% чинних сьогодні європейських стандартів.

Невідповідність рівня української продукції європейським стандартам виступає суттєвою загрозою для розвитку вітчизняного АПК, оскільки стримує процеси постачання продукції на ринки ЄС на період запровадження усіх необхідних для цього технічних регламентів та отримання сертифікатів щодо відповідності, призводить до зниження рівня дохідності вітчизняних середніх і малих сільгосппідприємств, а також до зменшення конкурентних позицій на внутрішньому ринку для окремих видів вітчизняної продукції порівняно з європейською, що вже сертифікована відповідним чином.

Передусім можна прогнозувати зростання обсягів імпорту в Україну харчових субпродуктів та окремих видів м’яса, деяких видів фруктів та овочів, молока й молочної продукції.

Також необхідно запроваджувати стандарти ЄС щодо утримання тварин та поводження з ними, що призведе в результаті до виходу українських домогосподарств населення із внутрішнього ринку та до переорієнтації їх виробництва відповідної продукції лише для власного споживання, що в умовах переважання таких виробників на ринку продукції тваринництва може становити загрози для продовольчої безпеки держави [9].

З метою зменшення ризиків і використання всіх можливостей для АПК внаслідок підписання угоди про ВЗВТ необхідно реалізувати ряд заходів аграрної державної політики, що не будуть суперечити принципам державної регулювання та підтримки аграрного ринку, що передбачені угодою про асоціацію між Україною та ЄС, що забезпечать умови для зростання конкурентоспроможності виробництва аграрної продукції. При цьому зусилля доцільно сконцентрувати на:

- розроблення систем моніторингу зовнішньоторгівельних операцій з країнами Євросоюзу як механізму оперативного реагування на процеси кон'юнктурних змін аграрного ринку;

- прискорення процесів впровадження міжнародних та європейських стандартів безпеки і якості продуктів харчування (ISO, HACCP, EN, Кодексу Аліментаріус) у сфері АПК;

- заохочення розвитку кооперативного руху на селі, що спрямований на спільне ведення економічної діяльності окремими суб'єктами господарювання, що зробить можливим зменшити витрати на реалізацію і виробництво сільськогосподарської продукції.

- сприянні розвитку сільськогосподарського дрібнотоварного виробництва, зокрема через правову регламентацію діяльності особистих селянських господарств та розробленні механізмів їх трансформації у фермерські господарства, що дозволить забезпечити інтеграцію особистих господарств населення в ринкові механізми функціонування АПК.

Для цього необхідно реалізувати такі першочергові заходи:

- ініціювати розробку з подальшим оприлюдненням пропозицій щодо впровадження переробними підприємствами та сільгоспвиробниками необхідних змін у виробничій та господарській діяльності, що призведуть до підтвердження їх продукції й виробничих процесів європейським й міжнародним нормам безпечності та якості;

- активізувати роботу з донорськими міжнародними організаціями (USAID, ЄБРР, Світовий Банк тощо) щодо розробки та реалізації проектів міжнародної технічної допомоги для гармонізації національних систем технічного регулювання і стандартів в АПК до міжнародних та європейських норм (ISO, HACCP, EN, Кодекс Аліментаріус);

- забезпечити проходження у Верховній Раді України та прийняття проектів Законів України «Про державний контроль у сфері забезпечення безпечності та якості харчових продуктів і кормів, благополуччя тварин», «Про побічні продукти тваринного походження, що не призначені для

споживання людиною», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо безпечності харчових продуктів», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ідентифікації та реєстрації тварин»;

- забезпечити особистим приватним селянським господарствам, що виявили бажання здійснювати перетворення у фермерське господарство сімейного типу, можливості реєстрації таких господарств за принципом «єдиного вікна»;

- постійно вести моніторинг зовнішньоторгівельних операцій між Україною та Євросоюзом з тим, щоби у разі перевищення українськими компаніями пропозиції стосовно експортних поставок продукції понад встановлені квоти Угодою, виступати ініціатором консультацій з ЄС з приводу необхідності перегляду ставок ввізних мит та обсягів квот;

- внести зміни до податкового законодавства у частині звільнення від сплати податків фермерських господарств (за винятком збору на обов'язкове державне пенсійне страхування та земельного податку), у випадку, якщо їх річний дохід не перевищуватиме суму, що еквівалентна 100 тис. Євро за середньорічним курсом НБУ;

- сприяти відродженню кооперативного руху у сільській місцевості шляхом підвищення обізнаності голів селищних та сільських рад, сільського населення щодо питань організації й діяльності аграрних кооперативів, реалізації заходів держпідтримки розвитку аграрної кооперації, що дозволить зменшити рівень витрат окремих агровиробників та фермерів на перехід до міжнародних та європейських стандартів якості та безпеки аграрної продукції;

- при підтримці сільськогосподарського дрібнотоварного виробництва стимулювати зростання якісних замість кількісних показників виробництва. З цією метою необхідно переорієнтувати фінансову допомогу у формі дотації господарствам населення за збереження та утримання молодняка ВРХ на зростання видатків за бюджетним напрямком «Надання кредитів фермерським господарствам».

Таким чином, захист інтересів українських виробників у зовнішніх стосунках з європейськими країнами – одне із найпріоритетніших стратегічних завдань для України. Державна влада повинна підготувати пропозиції стосовно захисту національного аграрного ринку для збереження виробництва аграрної продукції в умовах ВЗВТ Україна – ЄС. Гострота проблеми залучення інвестицій в об'єкти виробничої аграрної інфраструктури та їх раціональне використання актуалізують питання посилення інвестиційної привабливості виробничої агропродовольчої інфраструктури. Україна при виборі своєї зовнішньоторгівельної політики в АПК повинна чітко визначити національні інтереси та шляхи їх захисту в умовах кризових викликів сучасності.

3.2. Механізми посилення конкурентоспроможності вітчизняних агропромислових підприємств на ринках зарубіжних країн

Проблема посилення конкурентоспроможності АПК України на європейському продовольчому ринку актуалізується з огляду на приєднання України до зони вільної торгівлі з ЄС, що призвело до перетворення вітчизняного ринку на ринок збуту європейського продовольства та продукції сільського господарства, зумовить поглиблення кризи в АПК і розвитку сільських територій та створить загрозу продовольчій безпеці держави.

Про низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на європейському продовольчому ринку свідчать: низька ефективність цієї галузі порівняно з іншими країнами; невідповідність структури українського експорту попиту країн ЄС на сільськогосподарську продукцію; невелика частка підприємств, сертифікованих згідно з міжнародними стандартами.

Значною мірою перешкоджають зміцненню конкурентоспроможності такі чинники, як: низький рівень розвитку вітчизняної фінансово-кредитної

системи; нерозвиненість інфраструктури АПК; недостатня гармонізація українських стандартів якості з міжнародними; недостатність державного цільового фінансування науково-прикладних розробок.

За умови збереження існуючого низького рівня конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на європейському ринку зростає небезпека посилення таких негативних тенденцій: 1) виробники аграрної продукції недотримуватимуть доходи, що призведе до погіршення соціально-економічних умов у сільських місцевостях; 2) надалі зростатиме негативне сальдо зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС загалом та по сільськогосподарській продукції зокрема; 3) збільшиться частка імпортної продукції в сукупному споживанні продуктів харчування в Україні.

Ця проблема актуалізується з огляду на приєднання України до зони вільної торгівлі з ЄС, що призведе до перетворення вітчизняного ринку на ринок збуту європейського продовольства та продукції сільського господарства, зумовить поглиблення кризи в АПК і розвитку сільських територій та створить загрозу продовольчій безпеці держави.

Важливість та актуальність посилення конкурентоспроможності АПК України на європейському ринку пояснюється, серед інших, такими факторами, як:

1) підвищення цін на сільськогосподарську продукцію (40 % за 2007 р.) внаслідок загострення світової продовольчої кризи та збільшення виробництва й використання біологічного палива, що обумовлює збільшення потенційного попиту на вітчизняну продукцію;

2) зростання попиту в європейських країнах на органічну продукцію (вирощену без використання синтетичних хімікатів, гормонів росту, генетично модифікованих організмів (ГМО) та яка переробляється без використання консервантів, барвників, стабілізаторів), причому ціни на таку продукцію вищі на 20-50 %, а для її вирощення в країнах ЄС використовується лише 3,5 % загальних сільськогосподарських площ.

Зважаючи на те, що в Україні вся вироблена сільськогосподарська продукція є органічною, вітчизняні агропідприємства є потенційними експортерами цієї продукції на ринки країн ЄС;

3) лише 20 % виробленої в Україні аграрної продукції споживається в межах держави, а решту 80 % можна експортувати;

4) експорт сільськогосподарської продукції становить 21 % усього експорту України до країн ЄС, причому країни ЄС є найбільшим імпортером сільськогосподарської продукції у світі (обсяги імпорту цієї продукції країн ЄС більші, ніж США, Японії, Канади, Австралії, Нової Зеландії разом, і сягнули 67 трлн євро у 2006 р.);

5) низька мобільність та „старіння" сільського населення (переважна частка працюючих жителів сільської місцевості зайняті у виробничій сфері сільського господарства, вони важко пристосовуються до сучасних потреб ринку, при цьому значна частка людей працездатного віку перебувають у статусі нелегальних мігрантів у країнах ЄС).

Аналіз взаємостосунків держави і регіонів у сфері зовнішньоторговельної діяльності [69] дозволяє стверджувати про існування комплексу суперечностей, який можна вирішити за допомогою застосування стратегічного підходу, що зумовлює доцільність регіональної стратегії посилення конкурентоспроможності АПК. На нашу думку, сьогодні розвиток зовнішньої торгівлі для регіону є умовою міждержавного розподілу праці, будучи комплексним просторовим об'єднанням окремих суб'єктів господарювання. Передача функцій управління зовнішньоторговельною діяльністю в регіони можлива, якщо регіон розглядається як єдина комплексна система, і управління здійснюватиметься на основі довгострокових концепцій, програм, стратегій, для чого в регіонах необхідний симбіоз науки і практики. Регіон є складною системою з певними складними зв'язками, а підприємства АПК – відкритими стохастичними системами, отже, системний розвиток зовнішньої торгівлі підприємств АПК регіону має включати ряд певних блоків, які представлені на рис. 3.2.



Рис. 3.2. Механізми посилення конкурентоспроможності та розвитку зовнішньоторговельної діяльності підприємств АПК регіону в умовах лібералізації зовнішньоторговельного режиму

За: побудовано автором

Наголосимо, що формування конкурентоспроможного АПК є важливим пріоритетом соціально–економічними розвитку села. Посилення конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських підприємств є сьогодні стратегічним завданням сталого розвитку всього АПК. Як свідчать результати проведеного нами кластерного аналізу, для цього необхідно раціоналізувати розміщення сільського господарства та формувати нові інститути територіальної організації з урахуванням всього комплексу питань на рівні сільськогосподарських кластерів, які повинні стати основою місцевого самоуправління. Вказане вимагає розробки нових механізмів формування управління кластерами підприємництва у аграрній сфері, що будуть комплексно вирішувати проблеми стійкого розвитку сільських територій і виробництва.

Реалізація заходів посилення конкурентних переваг вітчизняних аграрних підприємств на зовнішньому ринку дозволить досягнути суттєвого покращання ситуації на ринку праці, розвитку територій проживання, підвищення добробуту і рівня життя місцевого населення. Всі ці та інші питання розвитку АПК тісно пов'язані з проблемами державної підтримки сільського господарства, яка, як показали і наші дослідження, є у сьогоднішній формі непродуктивною. Головні завдання посилення конкурентоспроможності вітчизняного АПК у контексті формування регіональних кластер них утворень у коротко– та середньостроковій перспективі, можна групувати наступним чином (рис. 3.3).

По–перше. На основі кластерного аналізу необхідно визначити перелік АПК в розрізі областей України, що потенційно тяжіють до розвитку за замкнутими моделями. Решта регіональних аграрних кластерів утворюватимуть економічний простір для реалізації моделей експортно–орієнтованого розвитку. Окремо можна виділити депресивні аграрні регіони, що не є конкурентоспроможними за ресурсним потенціалом і тому потребують державного цільового фінансування.

По–друге. Необхідно побудувати теоретичну модель відповідно до теорії регіональної економіки та оцінити економічний та природно–ресурсний потенціал АПК регіонального кластеру з урахуванням природно–кліматичних ресурсів та економічно активного населення. Такі дослідження необхідно проводити на рівні Міністерства аграрної політики у тісній співпраці з органами державного управління на обласному рівні, обласними кооперативними організаціями (облспоживспілками) із залученням фахівців галузевих вищих навчальних закладів.

По–третє. Для кожного з виділених груп аграрного кластеру доцільно розробити державну політику і стратегію розвитку. Для депресивних територій необхідною є нормована державна матеріальна та фінансова підтримка. Для самодостатніх кластерів доцільною є політика сприяння розвитку приватного підприємництва, зокрема різних форм фермерства.



Рис. 3.3. Напрями посилення конкурентоспроможності вітчизняного АПК у контексті формування регіональних аграрних кластерів

За: побудовано автором

Для експортно–орієнтованих кластерів державна політика повинна базуватися на координації розвитку, запровадженні механізмів розподілу факторних доходів, зокрема запровадження рентних відносин, стимулювання експорту тощо. Системне програмування повинно стати важливим інструментом державного управління кластером щодо підприємців та інвесторів різних форм власності. Програми повинні носити перманентний обов'язковий характер для державного сектору економіки або бути орієнтиром для розвитку малого й середнього бізнесу.

По-четверте. Ринковий простір продукції рослинництва повинен поступитися тваринництву за темпами розвитку. У зерновому господарстві ключовим завданням Уряду буде стимулювання виробництва зерна, зокрема зерна кукурудзи – основи ефективного розвитку свинарства і птахівництва. Пріоритетними можуть бути спеціалізовані фермерські господарства за зразками фермерства США, що спроможні підтримувати високу ефективність виробництва. Регіональний кластер з виробництва зерна кукурудзи повинен будуватися з урахуванням наукової організації насінництва. Дослідження і практика американських ферм показують високу економічну ефективність всієї системи галузей з виробництва кукурудзи.

По–п'яте. Зважаючи на посилення інституційного забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств АПК необхідно формувати інститути державного регулювання цінового механізму, зокрема забезпечити дотримання пропорцій розподілу факторних доходів між підприємцями, власниками ресурсів і державним (місцевим) бюджетом. Платниками податків у бюджет, за законом, повинні бути: 1) власники сільськогосподарських ресурсів з доходів рентного походження; 2) селяни з доходів приватного і присадибного господарства; 3) наймані працівники з фонду заробітної плати; 4) підприємці з нормованого прибутку за результатами сільськогосподарської діяльності. Це дозволить розподілити економічну відповідальність за використання ресурсів сільського господарства і забезпечити соціально–економічний розвиток території між ефективними власниками, підприємцями і селянами.

По–шосте. Нова модель управління регіональною економікою аграрного кластера повинна бути побудована за європейським зразком: контроль здійснює інститут (асоціативна організація), що має широкі повноваження, зокрема щодо узгодження бізнесових інтересів сільського господарства, транспортних, переробних підприємств і торгівлі. Централізоване керівництво аграрної галузі як об'єкт державного регулювання необхідно змінити на регіональне самоуправління аграрним

кластером. Предметом контролю є дотримання узгоджених договорів на економічному просторі кластера. Дієвість контролю підтримується економічними мотивами і визначена високими штрафними санкціями за порушення контрактів і договорів.

По–сьоме. Самозростання й розширення галузевої структури регіонального аграрного кластеру. В адапційний період важливо обмежити вільний вибір підприємництва в кластері та замінити його на програмно стимулюючий. Вільний ринок сільськогосподарських ресурсів, зокрема земель сільськогосподарського призначення, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, наукових послуг тощо повинен обмежуватися квотами виробництва для ефективних господарств. Ядром економічного кластера виступатиме господарський інститут, що виходить на ефективний, зокрема зовнішній, ринок сільськогосподарської продукції і продовольства. Це дозволить реалізувати мультиплікативний ефект економічного простору кластера як оболонки експортного ядра.

По–восьме. Пріоритетним для регіонального аграрного кластера повинен бути розвиток тваринництва, що підтримує ринковий потенціал та формує ресурси органіки для підтримки родючості ґрунтів. Молочне скотарство районується з урахуванням наявності природних кормових угідь, а тому пріоритетними повинні бути оптимальні за розміром підприємства кластера, що не порушують екологічної рівноваги. Свинарство і птахівництво можуть тяжіти до ринків великих міст і промислових центрів. Регіони, що будуть входити в спеціалізовані тваринницькі кластери, відрізнятимуться науковим поєднанням галузей не тільки в межах кластера, а й всього кластеру.

Отже, для державного й корпоративного сектору АПК державне регулювання економіки матиме прямий і опосередкований вплив, прискорюючи економічне зростання в Україні. Державне регулювання приватного сектору регіонального аграрного кластера матиме опосередкований вплив, але сприятиме посиленню конкурентоспроможності

та зростанню ефективності системи АПК в цілому. В рамках ринкових методів управління керівництво регіону формуватиме критичну кількість конкурентоспроможних та високоефективних господарств товарного тваринництва і землеробства. Державне регулювання економіки сільського господарства через керівництво кластером є методом досягнення нових результатів через стимулювання інвестиційного та інноваційного процесів.

Важливість формування суспільно необхідної кількості конкурентоспроможних високотоварних спеціалізованих господарств у сферах рослинництва і тваринництва є завданнями розвитку, що не потребують доказів. У цьому контексті перспективними є фермерські господарства у м'ясному і молочному скотарстві, свинарстві, овочівництві та картоплярстві. Виробництво насіння олійних культур, зерна та цукрової сировини є пріоритетом діяльності для відносно великих (більше 400 га ріллі) господарств товарного землеробства. Спеціалізація таких господарств дасть можливість підвищувати рівень їх ефективності, а тому вони не повинні отримувати з бюджету жодних дотацій та субсидій. Конкуренція і ринок сприятимуть формуванню класу ефективних та конкуренто–спроможних підприємців і господарів, про які йдеться у програмах реформ різних політичних сил.

Активізація залучення інвестицій є суттєвим фактором посилення конкурентоспроможності підприємств аграрної сфери і регулюється ринком та економічними мотивами економії праці й капіталу. Визначальною є система машин, яка найбільш ефективно відповідає площі орних земель. У цьому контексті доцільним є використання досвіду кооперативної моделі використання сільськогосподарської техніки країн Євросоюзу, яка базується на спільному придбанні і використанні високовартісних машин та обладнання (на приклад, за принципами німецьких машинних рингів (*machinery rings*) та французької моделі кооперації у спільному використанні техніки – CUMA [75]. Розмір власного капіталу є ознакою стабільності та незалежності від системи кредитування. На нашу думку пріоритетним має

стати використання власних коштів у порівнянні з позичковими, а тому ми заперечуємо первинність залученого фінансового капіталу для активізації розвитку продуктивних сил виробництва.

Зупинимось детальніше на пріоритетах та механізмах підвищення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств в рослинництві та тваринництві. Пріоритетом посилення конкурентоспроможності та розвитку діяльності підприємств вітчизняного зернового господарства є активізація та вдосконалення їх діяльності на внутрішньому ринку. Економічна ефективність виробництва зерна гранично низька порівняно з іншими галузями в рослинництві. Так, наприклад, окупність одного гектара в картоплярстві або овочівництві за ринковими цінами у 30–50 разів вища. Масштаб суспільних втрат від скорочення виробництва зерна буде разючим та вийде за межі економіки галузі. Тому державна політика повинна протидіяти можливим загрозам продовольчої безпеки.

Державна політика повинна спрямовуватись на злам у сфері підприємництва на користь ефективних моделей господарювання і радикального підвищення продуктивності худоби, що при стабільності закупівельних цін на молоко пропорційно підвищить окупність її утримання. Відновлення фізичного капіталу у тваринництві є пріоритетним напрямом розвитку сільського господарства та посилення його конкурентоспроможності. Для реалізації такої стратегії необхідно стимулювати розвиток нових спеціалізованих підприємств товарного тваринництва, зокрема ферм європейського типу. Стратегія посилення конкурентних переваг спеціалізованих господарств у тваринництві вимагає вирішення ключових питань суспільного розподілу праці та ресурсного забезпечення виробництва: земельних ресурсів, зокрема природних кормових угідь, фізичного капіталу (засобів виробництва), технологій зоотехнічного та ветеринарного обслуговування тощо. Проте найголовнішим є, на нашу думку, людський капітал: знання, навички, підготовка кадрів.

Підвищення конкурентоспроможності вітчизняного АПК вимагає зміни орієнтирів секторного розвитку, зокрема ролі та значення приватних підсобних і товарних господарств населення, землекористування яких поширилося на понад 13 млн. га, що може розглядатися доцільним лише для перехідного періоду. За європейськими нормами малі господарі (до 2 га) вирішують соціально–економічну роль амортизатора ринковим реформам. Надання громадянам землі для товарного виробництва не може бути виправданим за економічними критеріями і ринковими вимогами. Неоліберальну політику в цьому питанні слід відхилити. Сектор, що утворився, є фактично тіньовим сектором економіки сільського господарства, а їх нові господарі отримали не тільки додаткові ділянки землі за межами населених пунктів, а й довічну природну ренту.

Отже, необхідність посилення конкурентоспроможності АПК України на зовнішніх ринках пояснюється такими чинниками:

1) лише 20% виробленої в Україні аграрної продукції споживається в межах країни, а решту 80% можна експортувати;

2) низька мобільність та «старіння» сільського населення;

3) підвищення цін на сільськогосподарську продукцію внаслідок загострення світової продовольчої кризи та збільшення виробництва й використання біологічного палива, що обумовлює збільшення потенційного попиту на вітчизняну продукцію;

4) зростання попиту, зокрема в європейських країнах, на органічну продукцію (вирощену без використання синтетичних хімікатів, гормонів росту, генетично модифікованих організмів (ГМО) та перероблену без використання консервантів, барвників, стабілізаторів), причому ціни на таку продукцію вищі на 20–50%. Зважаючи на те, що в Україні більшість виробленої сільськогосподарської продукції є органічною, вітчизняні агропідприємства є потенційними експортерами цієї продукції на ринки інших країн.

Зусилля держави повинні концентруватись на сприянні розвитку й збільшенні обсягів продукції аграрного виробництва, перетворенні АПК у високоефективний, конкурентоспроможний сектор економіки. Незалежно від мотивів, якими керується компанія при розширенні своєї діяльності за межі внутрішніх ринків, вона повинна адаптувати свою конкурентну стратегію до ситуації в конкретній країні, враховуючи культурні, демографічні й ринкові умови.

Важливими чинниками розвитку аграрної галузі є підписання Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС, а також створення в рамках цієї Угоди Зони вільної торгівлі з Європейським Союзом, оскільки для України відкриваються перспективи поступового освоєння ринку країн ЄС вітчизняними компаніями, підвищення рівня якості,безпечності, екологічних характеристик української продукції АПК.Тому для України постає завдання вироблення механізмів державної аграрної політики щодо підвищення ефективності використання наявного потенціалу аграрного сектору економіки. З цією метою особлива увага має бути сконцентрована на створенні передумов для його інституційного забезпечення, яке, передусім, передбачає формування механізмів взаємодії держави та бізнесу, розвиток системи сільськогосподарського дорадництва у вигляді інформаційної та консультаційної допомоги сільськогосподарським товаровиробникам і сільському населенню, розвиток дрібнотоварного сільгоспвиробництва для забезпечення інтеграції особистих господарств населення у ринкові механізми функціонування аграрного сектору, підвищення ефективності функціонування саморегулівних організацій в агроподовольчій сфері з метою усунення надмірної регламентованості, децентралізації процесу прийняття управлінських рішень.

Висновки до розділу

1. Україна в процесі формування своєї зовнішньоторгівельної політики у сфері АПК повинна визначити пріоритетні національні інтереси та формувати шляхи їх захисту в умовах поглиблення євроінтеграції. Особливо це питання є важливим в умовах повномасштабної збройної агресії проти України. Захист інтересів вітчизняних агровиробників у стосунках з європейськими країнами – один із найголовніших стратегічних пріоритетів для України. В умовах функціонування ВЗВТ державна влада повинна втілювати заходи щодо захисту українського ринку для збереження виробництва аграрної продукції. Важливість проблем залучення інвестицій у сферу виробничої аграрної інфраструктури та їх раціональне використання виносять посилюють актуальність питань підвищення інвестиційної привабливості аграрної виробничої. З метою підвищення конкурентоспроможності АПК в умовах євроінтеграції необхідно: переглянути існуючу організаційну структуру органів державного регулювання АПК у контексті забезпечення формування дієвого законодавчого поля, кластерного підходу до інтенсивного розвитку аграрного сектора, стратегічного планування та з метою посилення ефективності державного регулювання розвитку аграрної галузі; розглянути потенційні можливості передачі функцій (або їх частини) щодо регулювання розвитку АПК від органів державної влади до некомерційних недержавних інституцій; сприяти розвитку мережі дорадчих служб; посилити контроль за цільовим характером використанням коштів, які виділяються з українського державного бюджету на виплату дотацій аграрним товаровиробникам всіх форм власності.

2. Державна підтримка аграрних товаровиробників є важливою умовою посилення продовольчої безпеки держави та стійкого розвитку аграрного сектора економіки. Сьогодні потрібні принципово нові підходи до організації фінансового забезпечення АПК, вдосконалення проаналізованих напрямів

державної підтримки через проведення ефективних заходів на рівні аграрних підприємств, формування нових фінансово-кредитних структур. Інституціям державної підтримки доцільно бути гнучкими та забезпечувати ефективне цілеспрямоване функціонування АПК як єдиного цілого. Аграрна політика держави повинна бути спрямована на всебічний розвиток стійкого та конкурентоспроможного аграрного виробництва, підвищення рівня якості життя та розвитку соціальної інфраструктури у сільській місцевості. У найближчій перспективі державі доцільно продовжувати політику всебічної участі в економічних процесах як безпосередньому суб'єкту економічних та суспільних відносин, що буде сприяти посиленню рівня підтримки ринкових інституцій та розвитку аграрної інфраструктури. Доцільно встановити частку витрат на розвиток АПК у витратну частину бюджету у відповідності з питомою вагою галузі у ВВП, і також регламентувати у законодавчому порядку виділення бюджетної підтримки аграрному сектору у регіонах.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз конкурентоспроможності українського АПК доцільно проводити у декілька етапів. Головним етапом даного аналізу є базові структуроутворюючі умови розвитку АПК, які характеризують, з одного боку особливості виробництва та споживання аграрної продукції у порівнянні з іншими галузями, а з другого – конкретну специфіку ситуації щодо розвитку АПК і агропродовольчих ринків в країні. Саме під впливом базових умов агропродовольчого розвитку щодо попиту та пропозиції формуються характерні особливості структури даного ринку, які є найголовнішими складовими ринкового механізму. Аналізування впливу зовнішнього середовища на рівень конкурентоспроможності АПК необхідно здійснювати на основі застосування різноманітних методичних підходів, зокрема економічного, соціального, глобалізаційного, бюджетного, маркетингового, балансового та екологічного. Тому важливо виділяти сфери пріоритетного розвитку та сформовані кластери спеціалізації підгалузей аграрної сфери, оскільки це буде дозволяти посилити рівень конкурентоспроможності та ефективності розвитку АПК в умовах Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС.

2. В умовах поглиблення євроінтеграції на динаміку, масштаби та рівень ефективності функціонування українського ринку продукції АПК впливає рівень розвитку зовнішньоторгівельної інфраструктури. У даному контексті ефективний розвиток вітчизняної аграрної інфраструктури вимагає вивчення європейського досвіду. На макрорівні аграрним компаніям та суб’єктам аграрного ринку необхідно активізувати свою взаємодію з національними та міжнародними інститутами у сфері підтримки їх діяльності на зовнішньому та внутрішньому ринках. Пріоритетне значення у цих процесах належить взаємодії з відповідними галузевими підрозділами та інституціями Євросоюзу.

3. Європейський ринок аграрної продукції має свої стандарти і для ефективного виходу на даний ринок, українським підприємствам необхідно відповідати технічним умовам своєї продукції та рівню безпеки, для цього доцільно провести необхідні зміни у сфері технічного регулювання і вимог стосовно безпеки продукції. Це дозволить не лише на внутрішньому українському ринку підвищити рівень якості і безпечності агропродовольчих товарів, але і дозволить успішно виходити на інші зарубіжні ринки, при цьому не лише на європейські, але і на ринки інших розвинутих країн, які беруть за основу стандарти ЄС. В межах Спільної аграрної політики ЄС регламентуються процедури фінансова допомога, цінове регулювання з врахуванням інтересів різних груп аграрних товаровиробників, функціонують спеціальні установи для надання необхідної допомоги для аграрного сектора. В окремих країнах Європи набули поширення процеси регіоналізації аграрної політики, що є доцільним напрямом саме при розробці ефективних шляхів аграрного розвитку. В країнах ЄС поширена цілеспрямована система заходів щодо підтримки АПК. Зокрема варто наголосити на цільовому характері надання субсидій під визначені заходи, високі вимоги щодо рівня якості та екологічності аграрної продукції. При цьому розробляються необхідні стимулюючі механізми, реалізується податкова політика, що спрямовується на розширене відтворення в АПК, регулювання цін на аграрну продукцію. В ЄС субсидії виступають також елементом політики протекціонізму, тобто формування ефективної системи захисту національних товаровиробників.

4. У процесі вдосконалення зовнішньоторговелльної стратегії розвитку аграрного сектора економіки України та інтеграції АПК в європейський економічний простір доцільно враховувати територіальну диференціацію аграрних потреб у межах європейського простору, географічного розташування європейського аграрного ринку стосовно України, традиції зовнішньоторгровельних стосунків, вже досягнутий рівень міжнародної взаємодії у контексті реалізації аграрної продукції. Головними проблемами,

що стримують експансію українських експортерів на європейські ринки агропродовольчої продукції, є нерозвинуті інфраструктура й інституційне забезпечення, посилення конкуренції на європейському ринку, відносно низькі якісні стандарти вітчизняної аграрної продукції.

5. Конкурентоспроможність українських підприємств АПК на європейському ринку досягається передусім завдяки використанню цінових механізмів, оскільки вітчизняні експортні ціни головних видів продукції АПК є значно нижчими від європейських. Максимально наближеною до світового рівня цін є українська експортна ціна на олію соняшникову. До головних чинників, які мають негативний вплив на експортні ціни вітчизняних товарів АПК, слід віднести: невідповідність їх міжнародним стандартам якості, непрозорий характер діяльність комерційних структур, що займаються експортом, формують оптові товаропотоки аграрної продукції, скуповуючи її за заниженими цінами у аграрних товаровиробників, тим самим забезпечуючи резерви для зниження експортної ціни.

6. Сьогодні головні елементи зовнішньоторговельної інфраструктури АПК не повністю виконують визначених для них завдань по відношенню до агровиробників. Проблемами залишаються інформаційний сегмент, відсутність ефективного моніторингу зовнішнього та внутрішнього аграрного ринку, і навіть та інформація, що існує, не є доступною всім структурам через системні проблеми її поширення. Це обмежує потенційні можливості посилення конкурентоспроможності. Міністерство аграрної політики України здійснює моніторинг окремих сегментів аграрного розвитку, проте ця інформація є доступною на рівні відомчої вертикалі та частково для вчених, а виробники її не отримують. Отже, існує проблема дорадництва і моніторингу, а професійні об'єднання не повністю виконують статутних завдань, існуючи лиш формально. У даному контексті для української аграрної сфери є дуже корисним європейський досвід ефективного використання зовнішньоторговельної аграрної інфраструктури.

7. В умовах ВЗВТ стратегічною метою розвитку конкурентоспроможного АПК є досягнення сталого та ефективного аграрного виробництва з метою задоволення потреб внутрішнього та європейського ринків у продукції АПК. Операційними завданнями розвитку АПК повинні бути: гарантування продовольчої безпеки держави; підвищення рівня ефективності аграрного виробництва; забезпечення конкурентоспроможності агропродовольчої продукції на внутрішньому та європейському ринках; технологічне та технічне оновлення аграрного виробництва; формування цивілізованих умов для якісного проживання у сільській місцевості.

8. Державна підтримка АПК повинна включати широке використання інструментів державного регулювання з метою досягнення позитивних зрушень за такими індикаторами, як темпи приросту експорту та валової продукції, валової доданої вартості, темпи приросту інвестицій в АПК, прибутку в галузі, середньої заробітної плати, а також обсягів біржової торгівлі аграрною продукцією. Своєю чергою, зростання ефективності розвитку повинне означати усунення низької спроможності ринку, яка обумовлюється монополією крупних агрохолдингів, забрудненням навколишнього середовища, стихійними негараздами, інфляцією, а також факторами, викликаними військовими діями в Україні тощо, підтримка стабільності – використання важелів макроекономічного характеру для повернення економіки АПАК до стійкого розвитку і створення таких механізмів державного регулювання, які б забезпечили паритетність цін на продукцію аграропромисловості та сільського господарства, доступність отримання кредитів, розвиток сільських територій, високу продовольчу безпеку, справдливе співвідношення реальних середніх сукупних доходів в АПК, прожиткового мінімуму тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агропромисловий комплекс в системі зовнішньоекономічної діяльності України / П.Т. Саблук, А.А. Фесина, В.І. Власов, М.С. Вітков, Р.П. Саблук; Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки", УААН. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2021. – 242 с.

2. Агропромисловий комплекс у 2006-2023 рр. [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://www.minagro.gov.ua.

3. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України» у 2023 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua.

4. Андерсон В.М. Геоменеджмент і геомаркетинг як інструменти запровадження регіонального розвитку в умовах ринкових перетворень в Україні / В. М. Андерсон // Україна в сучасному світі. Конференція випускників програм наукового стажування у США. – К.: Стилос, 2014. – С. 336-348.

5. Андрійчук В.Г. Внутрішня будова ринку сільськогосподарської продукції: теоретико-методологічний аспект / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2004. - № 3. – С. 29-35.

6. Антонюк Г. Я. Механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємств молокопереробної галузі в умовах євроінтеграції: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 [Електронний ресурс] / Г.Я. Антонюк; Львів. нац. аграр. ун-т. — Л., 2009. — 20 с.

7. Апопій В.В. Споживча кооперація України / Кн. 1: Ринкова орієнтація споживчої кооперації України / В.В. Апопій, С.Г. Бабенко, Я.А. Гончарук. – Львів: Коопосвіта. – 1999. – 366 с.

8. Апопій В. В. Внутрішня торгівля та АПК України: ефективність взаємодії: монографія / В. В. Апопій. — Л.: Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. — 368 с.

9. Апопій В. В. Комерційна діяльність на ринку товарів та послуг: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Апопій, С. Г. Бабенко, Я. А. Гончарук, Я. М. Антонюк, П. Ю. Балабан. — Л. : Видавництво ЛКА, 2001. — 449 с.

10. Артюшин В. І. Підприємництво у сільській місцевості у контексті подолання бідності / В. І. Артюшин, М.І. Пугачов. - К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2019. – 23 с.

11. Башнянин Г.І. Політична економія. Навчальний посібник / Г.І. Башнянін, П.Ю. Лазур, В.С. Медведєв. – К.: Вид-во Ніка-Центр Ельга, 2000. – 527 с.

12. Башнянин Г. І. Державне регулювання зовнішньоторговелної діяльності в перехідній економіці України (проблеми ефективності) / Г. І. Башнянин, І. Р. Боднар, Я. С. Лапчук, О. М. Свінцов. – Львів: видавництво Львівської комерційної академії, 2014. – 103 с.

13. Березін О. В. Продовольчий ринок України. Теоретико-методологічні засади формування і розвитку: монографія / О. В. Березін / Полтавський ун-т споживчої кооперації України. — К. : Центр учбової літератури, 2012. — 184с.

14. Берлач Н. Зарубіжний досвід державної підтримки органічного сільського господарства / Н. Берлач // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси право. – 2022. – №4. – С. 27-30.

15. Білик Ю. Д. Становлення і розвиток сучасного продовольчого ринку в Україні / Ю. Д. Білик // Формування та розвиток аграрного ринку: зб. наук. праць. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2020. – С. 177-189.

16. Білорус О. Г. Глобальна продовольча безпека: монографія / О. Г. Білорус, М. В. Зубець, П. Т. Саблук, В. І. Власов / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України; ННЦ "Інститут аграрної економіки" УААН. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2010. – 486с.

17. Бородіна О.М. Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми: монографія / О.М. Бородіна, М.Г. Бетлій, Н.М. Головченко, С.В. Киризюк,

О.В. Михайленко; ДУ "Ін-т економіки та прогнозування НАН України. — К., 2023. – 264 с.

18. Варченко О. М. Світовий та вітчизняний досвід регулювання ринку цукру: монографія / О. М. Варченко. – Біла Церква, 2020. – 335 с.

19. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ: монографія / Т.О. Осташко, Л.Ю. Волощенко, Г.В. Лєнівова; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К., 2016. – 208 с.

20. Вступ України до СОТ: оцінка позитивних і негативних наслідків для харчової промисловості України / Л.В. Страшинська // Наук. пр. Нац. ун-ту харч. технологій. – 2010. – № 18. – С. 108-110.

21. Господарюючи на українських чорноземах, споживаємо польські яблука й іспанські груші/ Офіційне повідомлення Колегії Рахункової палати від 13.07.2020 р. [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16729604.

22. Гуменюк О.О. Оцінка ефективності функціонування інфраструктури ринку продукції АПК / О.О. Гуменюк // Інноваційна економіка АПК. – 2023. – №3 (5). – С. 23-28.

23. Даниленко А. С. Розвиток підприємництва в АПК України: Теоретико-прикладні аспекти / А. С. Даниленко. — Л. : ІРД НАН України, 1997. — 222с.

24. Данилишин Б.М. Збільшення обсягів зовнішньої торгівлі України після вступу в СОТ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.finance.ua/ua/~/1/0/all/2008/02/16/118716.

25. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1158-2007-%EF.

26. Десять загальних непорозумінь системи СОТ [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://wto.in.ua/index.php?lang=ua&&page=1&get=15&id=50.

27. Діброва А. Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика: монографія / А.Д. Діброва. — К.: Формат, 2022. – 488 с.

28. Думич І.І. Важливість аграрного сектора для внутрішнього ринку агропродовольчої продукції / І. І. Думич // Вісник Львівської комерційної академії. – Серія економічна, випуск 31. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2010. - С. 156-160.

29. Єріна А.М., Пальян З.О. Теорія статистики: практикум / А. М. Єріна, З. О., Пальян. – К.: - Тов-во "Знання", КОО, 1997. – 197 с.

30. Закон України “Про державну підтримку сільського господарства" від 24 червня 2004 р. № 1877 [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

31. Закон України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» від 25.06.2009 р. № 1561-VI [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

32. Закон України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

33. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" від 17 жовтня 1990 р. № 400 [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

34. Засади посилення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://conftiapv.at.ua/publ/konf_20_23_zhovtnja_2011_r.

35. Звіт про проведення Шостого засідання в рамках Діалогу Україна – ЄС з аграрних питань і сільських територій (17 – 18 листопада 2009 року, м. Брюссель) [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://www.minagro.kyiv.ua/page/?10598.

36. Звіт про результати аналізу використання коштів Державного бюджету України, виділених на державну підтримку АПК. – Київ: Рахункова

палата України, 2009-2023 [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16720005.

37. Зовнішньоторговельні аспекти конкурентної політики України в умовах СОТ: монографія / А.А. Мазаракі, В.В. Юхименко, О.П. Гребельник, Т.М. Мельник, Л.П. Кудирко, Ю.О. Олейніков, Т.І. Чаюн, О.В. Довгополова, В.Ю. Омельченко, Ю.М. Родіонова; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., 2020. – 308 с.

38. Зоря С. І. Взаємозалежність між сільським господарством та макроекономікою в Україні / Київський національний економічний ун-т. / С. І. Зоря. — К. : КНЕУ, 2005. — 216 с.

39. Звернення Президента України до Верховної Ради України у зв'язку з Посланням Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2022 році [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://www.president.gov.ua.

40. Ібатуллін Ш. І. Кредитна інфраструктура АПК України: стан та перспективи розвитку: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Інститут аграрної економіки УААН. — К., 2019. — 20с.

41. Інформація за повідомленнями з країн-членів СОТ. Департамент багатосторонніх та двосторонніх торговельних угод. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: https://me.gov.ua/Documents/.

42. Киризюк С. В. Нові виклики для аграрного сектора у світлі формування зони вільної торгівлі Україна – ЄС / С. В. Киризюк // Економіка і прогнозування. – 2022. – №1. – С. 130-141.

43. Кобута І. В. Державна політика підтримки сільського господарства згідно з вимогами світової організації торгівлі / Кабінет Міністрів України ; Національний ун-т біоресурсів і природокористування України ; НДІ економіки і менеджменту агропромислового виробництва Навчально-наукового ін-ту бізнесу. – К. : ННЦ ІАЕ, 2019. – 116с.

44. Коваленко Ю.С. Наукові засади та основні тенденції формування аграрного ринку в Україні / Ю. С. Коваленко // Економіка АПК. – 2022. – №3. – С. 19-29.

45. Коваленко Ю. С. Наукові засади та основні тенденції формування аграрного ринку в Україні / Ю. С. Коваленко // Формування та розвиток аграрного ринку: зб. наук. праць. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. – С. 47-66.

46. Концепція Державної цільової економічної програми впровадження в агропромисловому комплексі новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://www.minagro.gov.ua.

47. Кончин В. Категорія виявленої порівняльної переваги та оцінка перспектив України на Євроринку / В. Кончин // Журнал європейської економіки. – 2003. - № 1. – С. 135-147.

48. Кузьменко В. Економічні інтереси та циклічність розвитку світової економіки і фінансові кризи / В. Кузьменко // Інститут еволюційної економіки. – 2007. - № 3. – С. 62-74.

49. Куцик П. О. Потенційні наслідки членства України в СОТ для системи споживчої кооперації / П. О. Куцик, С. Р. Семів, В. О. Шевчук // Споживча кооперація України: історичний досвід, сучасний розвиток, стратегічні орієнтири: збірник наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Львів: Львівська комерційна академія, 2010. – С. 131-138.

50. Меморандум про взаєморозуміння щодо діалогу з питань сільського господарства між Міністерством аграрної політики України та Генеральним директоратом Європейської Комісії «Сільське господарство і розвиток сільської місцевості» [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://www.minagro.kiev.ua/page/?8100.

51. Міністерству аграрної політики не до науки. Офіційне повідомлення Колегії Рахункової палати від 29.04.2021 р. [Електронний

ресурс]. – Спосіб доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16727241.

52. Національний аграрний ринок в умовах глобалізації: механізм державного регулювання: монографія / С.В. Майстро; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. — Х.: ХРІДУ, 2021. – 240 с.

53. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

54. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Іван Дзюб (пер.). — К. : Основи, 2000. — 198с.

55. Онєгіна В.М. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників: Моногр. / В.М. Онегіна. — К.: ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2019. – 590 с.

56. Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК: У 4 ч. / Інститут аграрної економіки УААН / П. Т. Саблук (ред.). — К., 2022. Ч. 4 : Ціноутворення, інфраструктура аграрного ринку та виробничий потенціал в АПК. – К., 2022. – 246с.

57. Осташко Т.О. Структурно-інституційний аналіз аграрного ринку / Т.О. Осташко. – К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2006. – 56 с.

58. Павел Ф. Економічний вплив вступу України до СОТ. Попередні результати розрахунків на основі моделі загальної рівноваги / Ф. Павел, І. Бураковський, Н.Селіцька, В.Мовчан. К.: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2014. – 42 с.

59. Панорама аграрного сектора України 2012 / За ред. Ю.Ф.Мельника. – К.: Міністерство аграрної політики України, 2013. – 72 с.

60. Панорама аграрного сектора України 2013 / За ред. М. Присяжнюка. – К.: Міністерство аграрної політики України, 2014. – 80 с.

61. Пасхавер Б. Й. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / НАН України; Інститут економіки та прогнозування / Б. Й. Пасхавер (ред.). — К., 2009. — 432с.

62. Пашинська Н. М. Транспортна інфраструктура – важливий чинник розвитку АПК України в умовах ринкових перетворень / Н. М. Пашинська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія : Географія. – 2022. – Вип. 7. – С. 152–159.

63. Портер М. Е. Стратегія конкуренції: Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Портер, А. Олійник (пер.з англ.), Р. Скільський (пер.з англ.). — К. : Основи, 1998. — 390с.

64. Портер М. Э. Конкуренция / М. Портер: Пер. с англ. — М.; СПб.; К. : Издательский дом "Вильямс", 2002. — 495с.

65. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 № 562 «Про затвердження Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції» [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

66. Проблеми та напрями захисту внутрішнього ринку: наук. доп. / В.О. Точилін, Т.О. Осташко, О.В. Пустовойт, В.Е. Лір, В.В. Венгер, Л.Ю. Волощенко; ДУ "Ін-т економіки та прогнозування НАН України". – К., 2012. – 102 с.

67. Прокопенко О. В. Інфраструктура товарного ринку: Навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / О. В. Прокопенко, В. Ю. Школа, О. О. Дегтяренко, С. М. Махнуша. — К. : Центр учбової літератури, 2012. — 296с.

68. Пчелянська Г. О. Інфраструктура аграрного ринку у формуванні цін на сільськогосподарську продукцію: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.03 / Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" УААН. — К., 2009. — 20с.

69. Ринок продовольства України в аспектах СОТ: Моногр. / М.І. Долішній, В.І. Топіха, В.В. Булюк, В.А. Романова; Миколаїв. держ. аграр. ун-т. — Миколаїв, 2006. — 222 с.

70. Розвиток та підвищення ефективності інфраструктури регіонального ринку аграрної продукції: автореф. дис... канд. екон. наук:

08.00.03 [Електронний ресурс] / І.Г. Гуров; Миколаїв. держ. аграр. ун-т. — Миколаїв, 2010. — 19 с.

71. Саблук П. Т. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / П. Т. Саблук (ред.), В. В. Юрчишин (ред.), І. І. Лукінов та ін. — К., 2006. — 664с.

72. Саблук П. Т. Внутрішньогосподарські організаційно-економічні механізми забезпечення прибутковості аграрних підприємств / П. Т. Саблук, М. Й. Малік, Ю. С. Коваленко, І. Ф. Баланюк, Л. І. Березка / Інститут аграрної економіки УААН. — К. : ІАЕ УААН, 2009. — 205с.

73. Саблук П. Т., Малік М. Й., Валентинов В. Л. Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії та методології / П.Т. Саблук, М.Й. Малік, В.Л. Валентинов / Інститут аграрної економіки. — К. : Видавництво Інституту аграрної економіки, 2023. — 294 с.

74. Саблук П. Т. Підприємництво в аграрній сфері економіки / П. Т. Саблук (ред.), М. Й. Малік (ред.). – 2. вид., доп. і перероб. – К., 2019. – 514с.

75. Семів С.Р. Фактори розвитку інфраструктури ЗЕД споживчої кооперації України / С. Р. Семів // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Споживча кооперація XXI ст.: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку». – Полтава: РВВПУСКУ, 2008. - с. 80-83.

76. Семів С. Р. Фактори розвитку міжнародного кооперативного руху в умовах глобалізації / С. Р. Семів // Вісник Львівської комерційної академії / [ред. кол. : Башнянин Г. І., Апопій В. В., Вовчак О. Д. та ін.]. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2013. – Вип. 40. – С. 5-11.

77. Сільськогосподарський комплекс України: соціально-економічні пріоритети розвитку: монографія / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України / М.А. Хвесик (ред.), М.А. Лисецький (ред.). — К. : РВПС України НАН України, 2021. – 216с.

78. Сільськогосподарський простір України: проблеми соціально-економічного розвитку / За ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. — К.: РВПС України НАН України, 2023.— 75 с.

79. Скрипник А.В. Розвиток українського АПК у світлі глобальних тенденцій / А.В Скрипник // Економіка АПК. – 2013. - № 9. – С. 140-146.

80. Список акредитованих товарних бірж, що входять до Асоціації аграрних бірж України [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://www.sabu.org.ua/trustexchange/.

81. Становлення та ефективний розвиток регіонального ринку аграрної продукції: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.07.02 [Електронний ресурс] / А.В. Бурковська; Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки" УААН. — К., 2022. — 22 с.

82. Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://ukrstat.gov.ua.

83. Статистична інформація Міністерства аграрної політики України [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://minagro.gov.ua.

84. Статистичне прогнозування кон'юнктури аграрного ринку в Україні: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.10 [Електронний ресурс] / О.С. Корепанов; Держ. акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. — К., 2009. — 20 с.

85. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” / Авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

86. Супіханов Б.К. Розвиток ринків аграрної продукції: монографія / Б.К. Супіханов; Ін-т аграр. економіки УААН. — 2-ге вид., доповн. та переробл. – К., 2023. – 530 с.

87. Точилін В. О. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / НАН України; Інститут економіки та прогнозування / В. О. Точилін (ред.). — К. : [Експрес], 2009. — 637с.

88. Трегобчук В. М. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках: наук. доповідь / Інститут економіки та прогнозування НАН України / В.М. Трегобчук (ред.), Б.Й. Пасхавер (ред.). — К. : Інститут економіки та прогнозування НАНУ, 2007. — 259 с.

89. Угода про партнерство та співробітництво між Європейським Співтовариством і Україною, затверджена Указом Президента України від 11 червня 1998 року № 615/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/ru/publish/printable_article?art_id=40298.

90. Угода про сільське господарство від 15.04.1994 р. / СОТ [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_005.

91. Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо формування і функціонування аграрного ринку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/.

92. Фещенко Н.М. Окремі аспекти державної підтримки сільськогосподарського товаровиробництва // Агроінком. – 2022. - № 3-4. – С. 10-12.

93. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. - К.: Знання, 2007. — 670 с.

94. Флейчук М. І. Дослідження ринків сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів України та країн ЦСЄ в контексті формування політики розвитку аграрного сектору економіки / М.І. Флейчук, Г.Я. Антонюк // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ : [сб. науч. труд.]. – Донецк : ДонНУ, 2007. – С. 533-541.

95. Формування і розвиток ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.03 [Електронний ресурс] / В.Т. Дудар; Терноп. нац. екон. ун-т. — Т., 2009. — 20 с.

96. Чернюк Л. Г. Виробнича інфраструктура АПК України: стан та перспективи розвитку / Л.Г. Чернюк, Л.С. Антоньєва, І.М. Щедрова, М.П. Нікітюк, Н.Ю. Майстренко/ НАН України ; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К. : РВПС, 2022. – 101с.

97. Шевчук В.О. Міжнародна економіка: теорія і практика: підручник / В.О. Шевчук. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Знання, 2008. — 663с.

98. Шевчук В. Платіжний баланс, економічне зростання і стабілізаційна політика / В. Шевчук. ─ Львів: Кальварія, 2008. ─ 734 с.

99. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку: монографія / О. Г. Шпикуляк. — К. : ННЦ "Ін-т аграрної економіки", 2021. — 480с.

100. Шпичак О. М. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків України / О.М. Шпичак (ред.). — К., 2000. – 585с.

101. Шпичак О. М. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами - витрати, ціни, ефективність: монографія / О. М. Шпичак, І. В. Свиноус. — К. : ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2010. — 300 с.

102. Шубін О. О. Інфраструктура товарного ринку: продовольчі товари: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О.О. Шубін (ред.), О.М. Азарян, І.А. Ангеліна, О.Г. Бровко, О.В. Булгакова / ДонНУЕТ ім. Михайла Туган-Барановського (ред.). — К. : Знання, 2010. — 565с.

103. Юрчишин В. В. Аграрна політика в Україні на зламах політичних епох: історико-соціально-економічні нариси / В. В. Юрчишин / НАН України; ІЕП. — К. : Наукова думка, 2018. – 367с.

104. Яворська Т.І. Тенденції державної підтримки сільського господарства Польщі / Т. І. Яворська // Економіка АПК. – 2021. – № 4. – С.166-174.

105. Яремко Л. А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико- методологічний аспект: монографія / Л. А. Яремко / Національний ін-т стратегічних досліджень; Львівська комерційна академія. — Л. : Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. — 524с.

106. Ясько А.Г. Диверсифікаційна компонента адаптації харчової промисловості України до вимог СОТ: автореф. дис... канд. екон. наук :

08.00.03 [Електронний ресурс] / А.Г. Ясько; НАН України; Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2023. — 18 с.

107. Agricultural Ukraine / В. В. Болгов (авт.-упоряд.). — К. : Новий світ, 2022. – 318 с.

108. Food and agriculture organization of the United Nations [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://fao.org.

109. World Tarrifs Profile 2008-2023. – Geneve: World Trade Organization, 2022. – 384 p.

110. Agrarian EU Politic [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://ec.europa.eu/ comm/agrarianpolicy/reg/index_en.htm.

111. Europe agreement // European Comission [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: www.ec.europa.eu.

112. European Commission (2023). Guidance Document on Indicators of Public Administration Capacity Building, Programming Period 2014-2023, Monitoring and Evaluation of European Cohesion Policy, European Social Fund.

113. European Statistical Recovery Dashboard [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/data/database.

114. OECD (2023), OECD Economic Surveys. European Union [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: www.oecd.org.

115. Treaty on European Union. – Council of the European Communities. Commission of the European Communities [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: https://europa.eu/europeanunion/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf.

116. World Bank Indicators [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: https://data.worldbank.org/indicator.

ДОДАТОК А

Аналіз результатів регресійного аналізу

Dependent Variable: COMSUMP

Method: Least Squares

Date: 04/11/23 Time: 12:43

Sample (adjusted): 2001 2021

Included observations: 20 after adjustments

COMSUMP=C(1)+C(2)*P(-2)+C(3)*PROD+C(4)*RIALIZE

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	5.568218	1.798816	3.095494	0.0129
C(2)	0.128891	0.021913	5.882118	0.0003
C(3)	-0.252194	0.222363	-1.134156	0.2661
C(4)	0.041838	0.021788	1.920292	0.0871

R-squared	0.895537	Mean depended var.	4.521925
Adjusted R-squared	0.860718	S.D. depended var.	0.057446
S.E. of regression	0.021439	Akaike info criterion	-4.599657
Sum squared resid	0.004137	Schwarz criterion	-4.425828
Log likelihood	33.89778	Dublin-Watson stat	2.020859

Dependent Variable: CONSUMP

Method: Least Squares

Date: 04/11/23 Time: 12:47

Sample (adjusted): 2001 2021

Included observations: 20

CONSUMP=C(1)+C(2)*P+C(3)*PROD+C(4)*RIAL

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	7.072961	0.823022	8.593901	0.0000
C(2)	0.068096	0.025148	2.310172	0.0436
C(3)	0.203557	0.087874	2.316471	0.0430
C(4)	-0.145941	0.098637	-1.481076	0.1695

R-squared	0.923478	Mean depended var.	6.824048
Adjusted R-squared	0.900523	S.D. depended var.	0.066081
S.E. of regression	0.027151	Akaike info criterion	-4.139558
Sum squared resid	0.007372	Schwarz criterion	-3.957368
Log likelihood	32.97971	Dublin-Watson stat	1.324217

Dependent Variable: Export

Method: Least Squares

Date: 04/11/23 Time: 12:58

Sample (adjusted): 2001 2021

Included observations: 20

PROD=C(1)+C(2)*P+C(3)*CONSUMP

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	6.692074	0.680007	9.698552	0.0000
C(2)	0.069828	0.013919	5.017207	0.0014
C(3)	0.247254	0.153416	1.611638	0.1330

R-squared	0.717444	Mean depended var.	8.299598
Adjusted R-squared	0.670350	S.D. depended var.	0.066977
S.E. of regression	0.038455	Akaike info criterion	-3.501832
Sum squared resid	0.017746	Schwarz criterion	-3.360222
Log likelihood	29.26374	Dublin-Watson stat	2.063338

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

Рентабельність сільськогосподарського виробництва в Україні у 2000-2021 рр., %

	Рентабельність сільськогосподарського виробництва, %													
	продукція сільського господарства	у тому числі												
		продукція рослинництва	з неї					продукція тваринництва	з неї					
			зерно	насіння соняшнику	цукрові буряки (фабричні)	картопля	овочі відкритого ґрунту		м'ясо великої рогатої худоби[1]	м'ясо свиней[1]	м'ясо овець та кіз[1]	м'ясо птиці[1]	молоко	яйця
2001	42,7	98,3	275,1	236,5	29,6	27,2	27,6	22,2	20,6	20,8	2,3	17,0	32,2	27,3
2002	56,2	114,6	166,2	307,6	59,8	150,4	60,3	33,9	43,9	36,1	29,3	2,6	21,7	47,1
2003	118,9	206,5	346,0	541,6	142,8	233,8	72,8	76,1	131,2	95,5	119,0	32,0	39,6	67,8
2004	116,2	214,6	361,1	505,6	143,6	68,6	39,4	56,7	88,0	67,2	84,7	13,4	42,0	75,1
2005	57,8	123,2	214,1	224,1	66,1	112,1	106,8	15,7	29,8	31,1	28,9	-2,3	-5,2	55,0
2006	13,6	55,5	85,6	170,9	31,3	34,3	12,8	-16,5	-19,8	-16,5	-31,9	-18,4	-23,2	36,5
2007	-11,7	29,7	64,6	53,0	3,7	6,4	-26,5	-39,7	-43,1	-42,2	-51,8	-32,8	-44,0	-2,4
2008	-24,1	14,5	37,5	19,4	-10,5	-24,1	-37,4	-54,3	-61,5	-57,4	-58,8	-44,9	-53,7	-5,5
2009	-29,5	-3,3	1,9	22,0	-12,1	-18,6	-25,2	-49,9	-59,3	-47,5	-59,4	-43,4	-46,7	-1,3
2010	-22,1	8,0	12,0	54,5	-14,6	-12,5	-12,8	-46,6	-57,9	-51,2	-57,0	-45,5	-36,6	-0,7
2011	-1,0	30,8	64,8	52,2	6,2	14,0	-1,7	-33,8	-42,3	-44,4	-46,4	-33,2	-6,0	10,6
2012	18,3	35,8	43,3	68,7	1,6	11,4	-0,8	-6,6	-21,4	-7,5	-24,9	-1,7	-0,8	25,1
2013	4,9	22,3	19,3	77,9	-8,8	24,2	8,9	-19,8	-40,5	-16,6	-26,7	-1,1	-13,8	14,6
2014	12,6	41,7	45,8	64,3	6,3	33,5	30,9	-18,8	-44,3	-33,3	-37,8	11,0	9,9	18,5
2015	8,1	20,3	20,1	45,2	-0,6	-0,7	-5,0	-11,3	-33,8	-14,4	-44,3	3,8	-0,4	15,2
2016	6,8	7,9	3,1	24,3	4,5	17,8	16,1	5,0	-25,0	14,8	-32,1	24,9	12,2	23,5
2017	2,8	11,3	7,4	20,7	11,2	56,2	14,8	-11,0	-38,4	-9,6	-34,3	12,1	-3,7	-6,8
2018	15,6	32,7	28,7	75,9	-11,2	24,7	14,1	-13,4	-41,0	-27,5	-46,4	-19,0	13,8	9,1
2019	13,4	19,6	16,4	18,4	7,2	7,9	11,1	0,1	-24,1	0,4	-38,6	-11,3	4,1	13,0
2020	13,8	16,9	7,3	41,4	37,1	12,9	19,1	5,5	-32,9	12,3	-31,8	-22,5	1,4	13,1
2021	20,5	22,3	15,2	45,8	15,7	-21,5	-6,8	14,3	-29,5	2,0	-40,0	-7,2	2,3	52,6

[1] Реалізація худоби та птиці на м'ясо без урахування їх передачі на переробку на власних виробничих потужностях.

За: [82]

ДОДАТОК В

Таблиця В.1

Зміна частки продажу споживчих товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу у період до і після вступу України до ЗВТ, %

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Усі товари	70,6	67,3	64,5	63,1	67,5	64,3
Продовольчі товари	90,9	89,3	88,2	88,2	88,5	88,2
М'ясо та птиця свіжі та заморожені	96,9	96,1	94,7	96,5	95,6	97,1
М'ясо копчене, солоне та ковбасні вироби	96,9	96,8	95,5	96,3	96,6	97,0
Консерви, готові продукти м'ясні	78,6	78,5	90,7	93,4	93,3	92,4
Жири тваринні харчові	94,4	96,7	95,5	98,2	95,5	95,5
Риба і морепродукти харчові	80,6	76,5	72,8	73,0	72,4	70,4
Консерви, готові продукти рибні	79,1	74,5	75,0	77,3	74,4	73,8
Молоко та продукти молочні	94,5	93,6	93,2	92,9	92,6	94,5
Морозиво	96,0	95,6	94,6	94,9	94,6	97,7
Сир сичужний, плавлений та кисломолочний	90,9	91,2	89,1	88,9	89,2	88,2
Масло вершкове	97,5	95,8	95,1	96,0	96,3	97,7
Яйця і яйцепродукти	98,9	98,9	98,9	99,1	98,4	99,4
Олії рослинні	94,3	92,9	92,9	92,9	92,5	93,3
Маргарин	95,8	93,2	92,8	92,7	93,4	95,5
Цукор	99,0	98,4	95,4	97,2	96,7	98,8
Вироби кондитерські	90,0	90,1	90,0	90,1	89,6	90,2
Борошно	98,3	97,8	98,0	97,0	95,6	97,6
Вироби хлібобулочні (крім кондитерських)	98,4	98,1	98,8	98,6	98,7	99,1
Крупи та бобові	93,0	90,4	91,0	91,6	91,6	93,5
Вироби макаронні	88,8	88,3	84,9	82,7	81,8	79,8
Картопля	90,9	92,8	90,4	92,6	91,3	94,6
Овочі	90,5	90,6	87,5	88,7	87,4	90,6
Плоди, ягоди, виноград, горіхи, кавуни та дині	66,6	61,8	64,7	62,1	59,3	60,8
Консерви овочеві	80,8	77,7	81,6	80,7	80,7	81,4
Консерви фруктово-ягідні	82,9	73,4	70,1	71,0	68,5	64,7
Напої алкогольні - усього	92,1	89,7	88,7	88,5	89,3	87,4
Горілка та вироби лікеро-горілчані	94,0	91,0	89,7	89,6	90,4	88,6
Напої слабоалкогольні	96,1	94,9	93,7	94,2	94,5	94,8
Вина	85,8	82,7	81,9	81,4	82,5	78,7
Коньяк	84,7	82,1	79,9	81,4	83,3	82,3
Вина ігристі (шампанське)	93,2	91,1	91,8	92,0	91,7	89,2
Пиво	95,7	94,4	93,9	92,9	93,6	92,2
Чай	64,3	66,1	62,3	63,7	65,3	67,2
Кава	58,1	53,7	50,9	55,2	51,4	49,3
Сіль	95,2	94,6	97,0	95,1	93,2	97,8
Напої безалкогольні	86,5	92,3	92,1	92,8	92,4	90,7
Води мінеральні	93,1	92,3	90,8	91,5	92,2	91,8
Вироби тютюнові	93,5	92,9	91,3	90,1	93,3	93,1
Інші продовольчі товари	81,2	82,9	81,0	80,2	82,3	81,9

За: [82]

ДОДАТОК Г

Індекси сільськогосподарської продукції [1]

Таблиця Г.1

(у постійних цінах 2016р.; % до попереднього року)

Роки	Господарства усіх категорій			У тому числі					
				підприємства			господарства населення		
	продукція сільського господарства	з неї		продукція сільського господарства	з неї		продукція сільського господарства	з неї	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2010	98,6	96,4	104,3	97,5	94,6	109,8	99,9	99,4	100,8
2011	120,2	128,7	99,8	128,3	134,9	104,5	110,4	119,2	96,6
2012	96,1	93,3	104,9	94,1	91,0	108,1	99,0	97,2	102,5
2013	113,6	117,1	103,9	120,5	123,6	108,6	104,3	106,4	100,3
2014	102,2	103,1	99,5	103,8	103,9	103,4	99,7	101,4	96,3
2015	95,2	94,8	96,4	94,8	94,5	96,5	95,8	95,5	96,3
2016	106,3	109,1	97,3	109,7	112,4	97,5	100,9	102,8	97,2
2017	97,8	97,1	100,2	97,0	96,2	101,0	99,3	99,1	99,6
2018	108,2	110,2	101,2	112,0	113,6	104,5	101,7	103,3	98,1
2019	101,4	101,8	100,2	102,7	102,5	103,8	99,1	100,2	96,7
2020	89,9	87,9	97,5	88,0	85,8	99,3	93,6	92,8	95,6
2021	116,4	122,6	95,4	122,3	127,8	98,0	105,6	111,4	92,4
2022 [2]	75,0	72,0	88,0	72,0	68,5	91,8	81,4	80,6	83,6

[1] Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

[2] Дані за 2022 рік наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії. Дані можуть бути уточнені.